

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

John Petersson

**nsamu
a mpanzu**

II

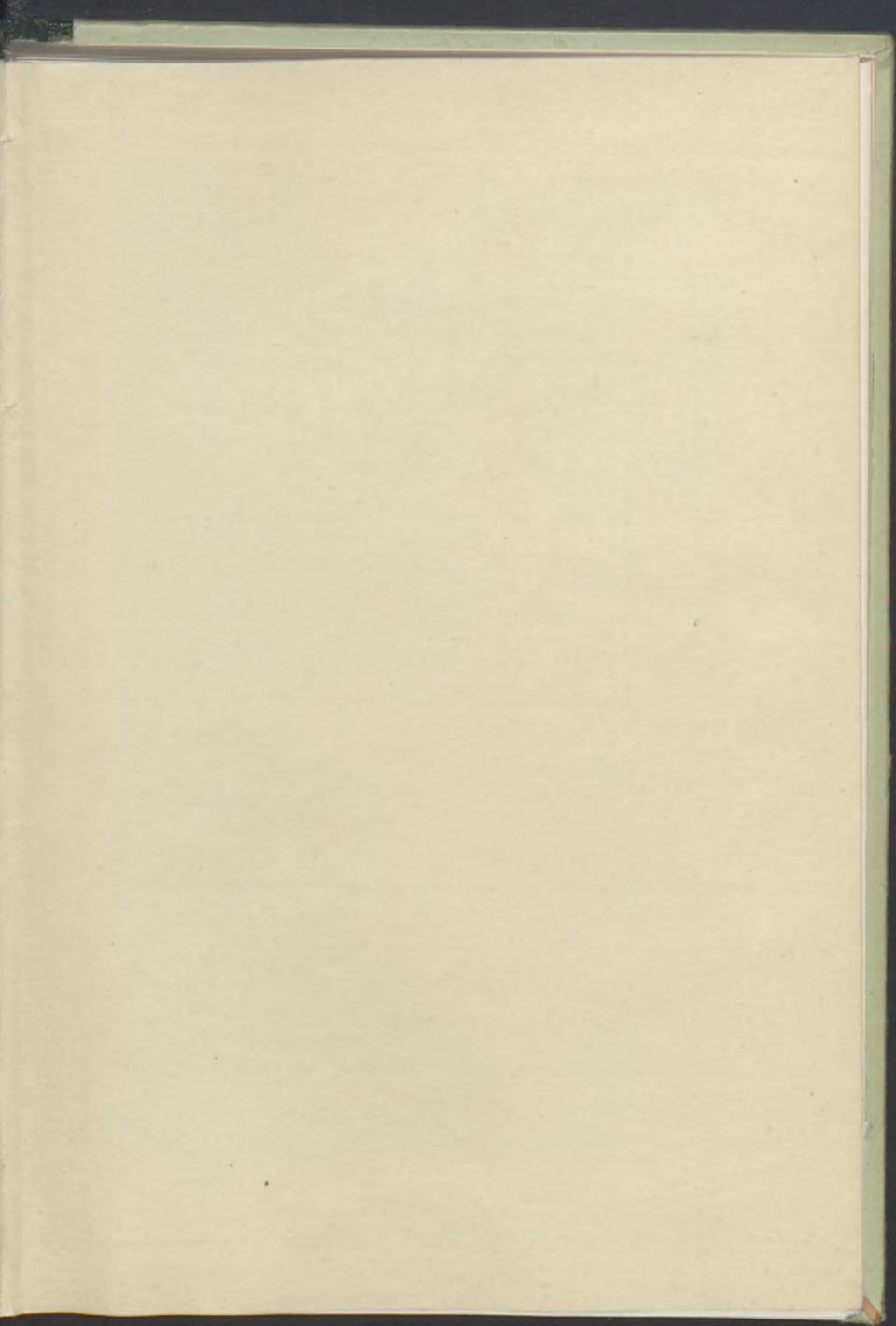
Svenska Missionsförbundet / MATADI, CONGO BELGE

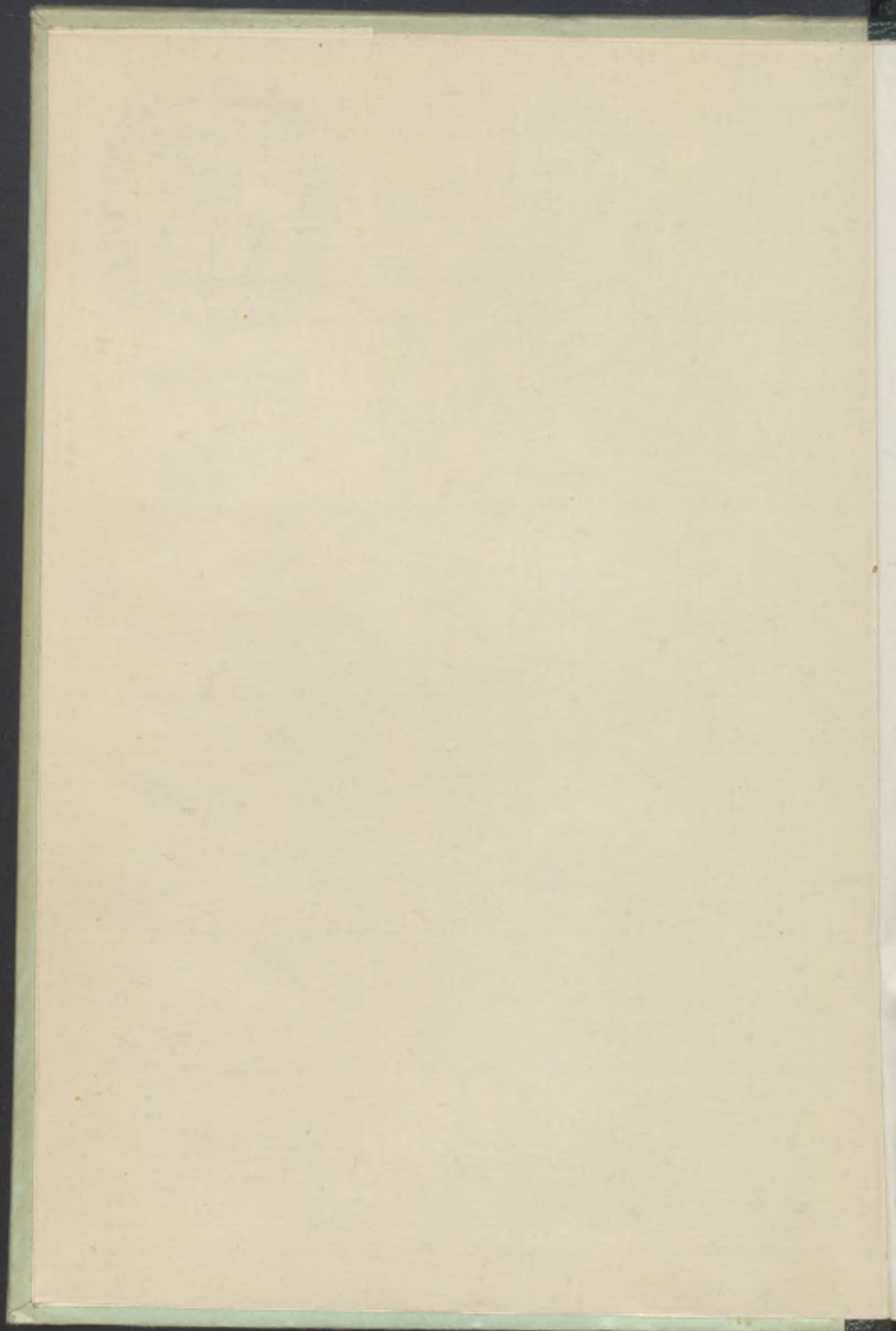

Allmänna Sektionen

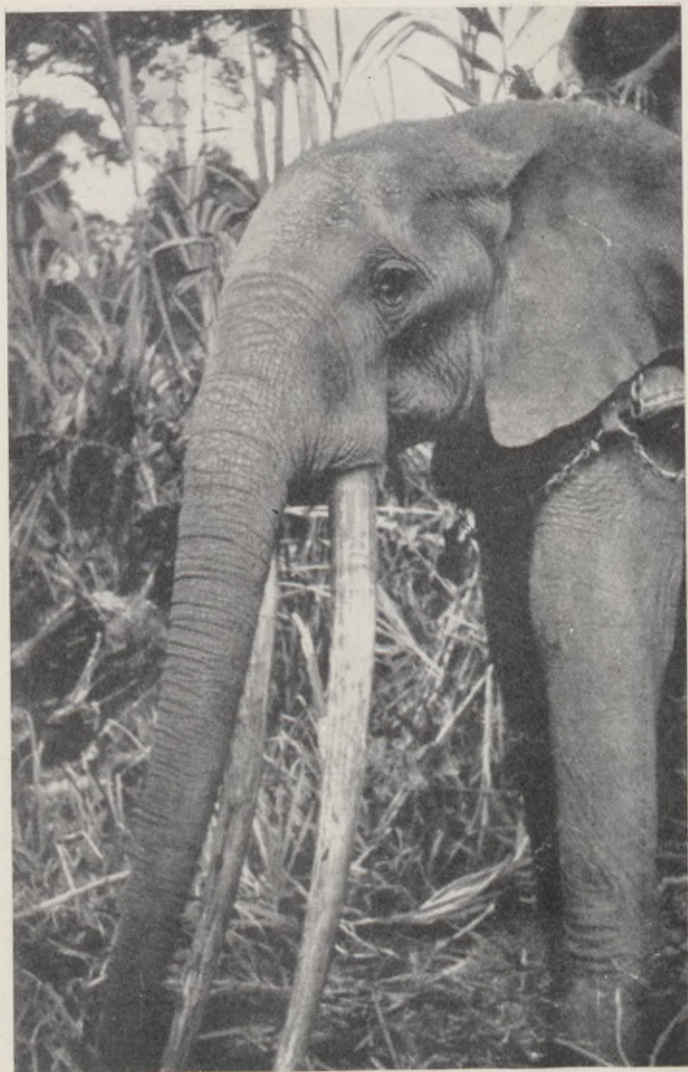
Pedag.
Lärob.

Mpanzu

II

Zizi kiaki kiabakama

Zizi 1. Sorongo.

mu Bulletin Agricole.

Nsamu a Mpanzu

NZIETOLO KU NTANDU
YE
NSAMU MIA NSI ZA NZENZA

KWA

John Petersson

II

SVENSKA MISSIONSFÖRBUNDET

MATADI
CONGO BELGE

A. J. Lindgrens Boktryckeri
Falköping 1953

A

Nzietolo au ku ntandu

1. Mbadukulu

Ba Mpanzu bu bamanisi nzietolo au mu Kongo dia banda ye balwaka kuna Kinshasa, buna se mu mpimpa, kadi ntangu yina kumbi ditulanga. Va ngali vakala bantu babingi, kansi ndiena u bazolele mona kena vo ko. Mpanzu wakisonikina nkanda kwa nlongi, kansi bu kalembolo vo kala, wayuvula bantu vo banzeyi.

Buna wankaka vo: Inzeyi, kadi beto bole fulu kimosi kwandi twena, yandi i nkundi ami. I kuma vo luzolele kwenda yami si lwakummona. Mpanzu vo: Ntondele beni beni. Kedika wonga wambwidi, bu ndembolo kummona, kadi beto ka tuzeyi mbanza yayi ko, ye hwabu mpimpa, mpasi mu zaya ku tufwiti kwenda.

Bayenda, bayenda. Nzo yatatuka beni ye ngali. Vo mu mwini nga biabingi bakutu mona. Batula ku nzo ye mona nlongi. Yandi wayitukwa beni mu kubamona, kadi kazaya vo: bena ku Kinshasa ko. Mpanzu vo: Kuna Matadi twasonekene mu diambu dia twazaya vo: mu mpimpa tuna lwaka, ye tukedi vuvu mu ku-

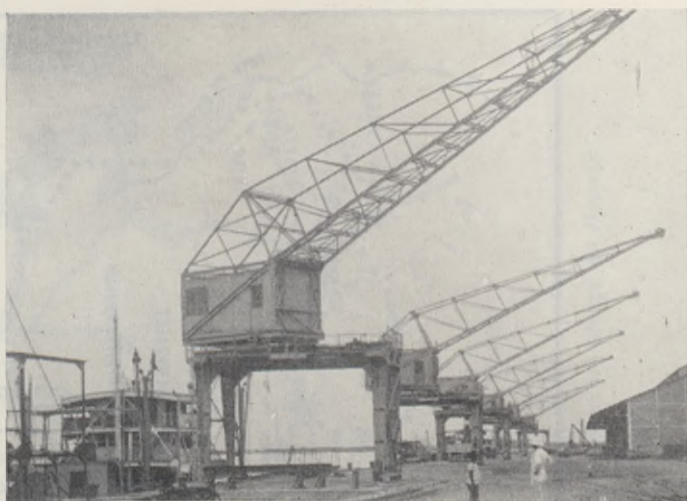
mona ku ngali. Nlongi vo: Nkanda wowo mono kibeki wo ko, nga ngiele kulukika. Nanga ka lutomene sonika nkumbu a vata ye nzila ko.

Mpanzu vo: Keti nkumbu a vata i Kinshasa, nki a nkumbu yankaka? Mboki yasonekene mpe B. M. S. Bobo ka bulungidi ko e? Nlongi vo: Bu wasonekene B. M. S. buna si walwaka, kansi si wateka fiduswa kwa misioni. Nga vo ka B. M. S. ko, nkumbu a vata yifwiti kala, kadi mavata mena mamingi. Nanga lumbu kiankaka si twamona nkanda ami.

Kansi bwe mu beno, mu tomba salu lwizidi e? Mpanzu vo: Tweti zieta. Tuzolele mona Kongo dieto. Mu Kongo dia banda tumeni zieta tuka Kingoyi ye Kinkenge nate ye ku Mayombe ye ku Boma ye ku Matadi ye mboki mu kumbi nate ye kwaku. Ku ntandu mpe tuzolele kwenda, kansi bonso bu tuna bakila nzila ka tuzeyi bo ko. Vo tuna katwa tomba salu vava mu badikila buna ka diambu ko. Kansi vava mpe biabingi biena mu tala.

Mboki mu lumbu biankaka, nlongi bu kabeki ntangu, wazieta yau mu songa mbanza yina yayinene. Mu nzietolo au balwaka mpe ku Nzadi kutudilanga makumbi ma nlangu makwendanga ku ntandu. Mau mabikwanga kuna vo: masuwa. Bamonu bonso bwena diswaswane ye mamana manatanga bantu (minzieti) ye mankaka manatanga bizitu ye bizitu kaka. Ye lusokolo lwa bizitu biabinene mu masuwa i diambu dia nzenza mu meso mau.

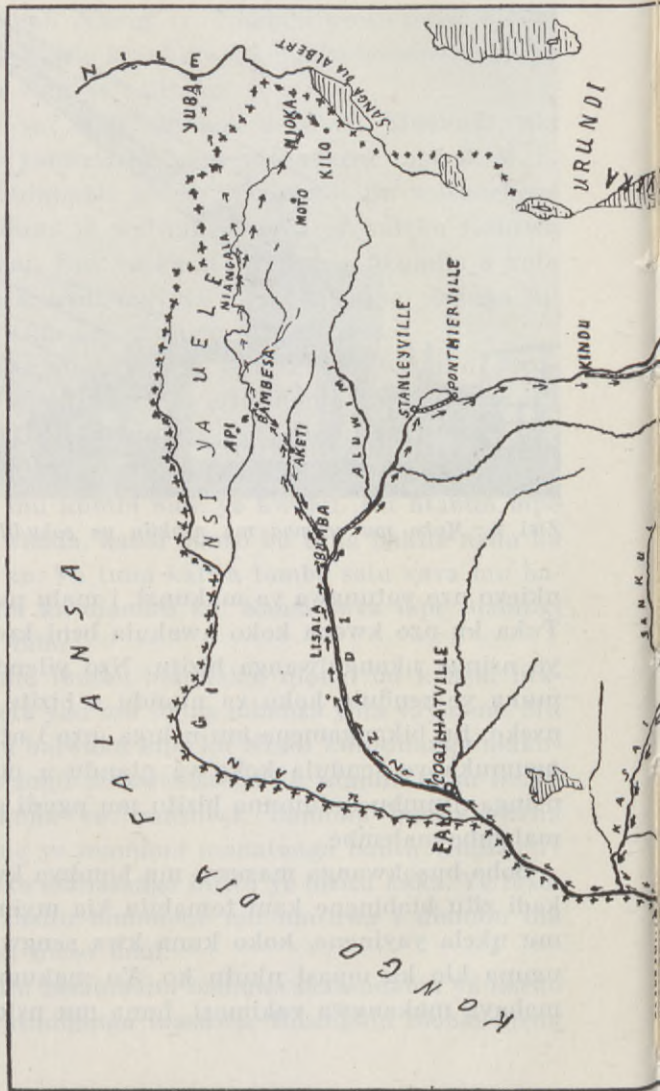
Bitungulu bisambanu bamona biatandama va nseko a Nzadi vatudilanga masuwa. Bitungulu biobio biena

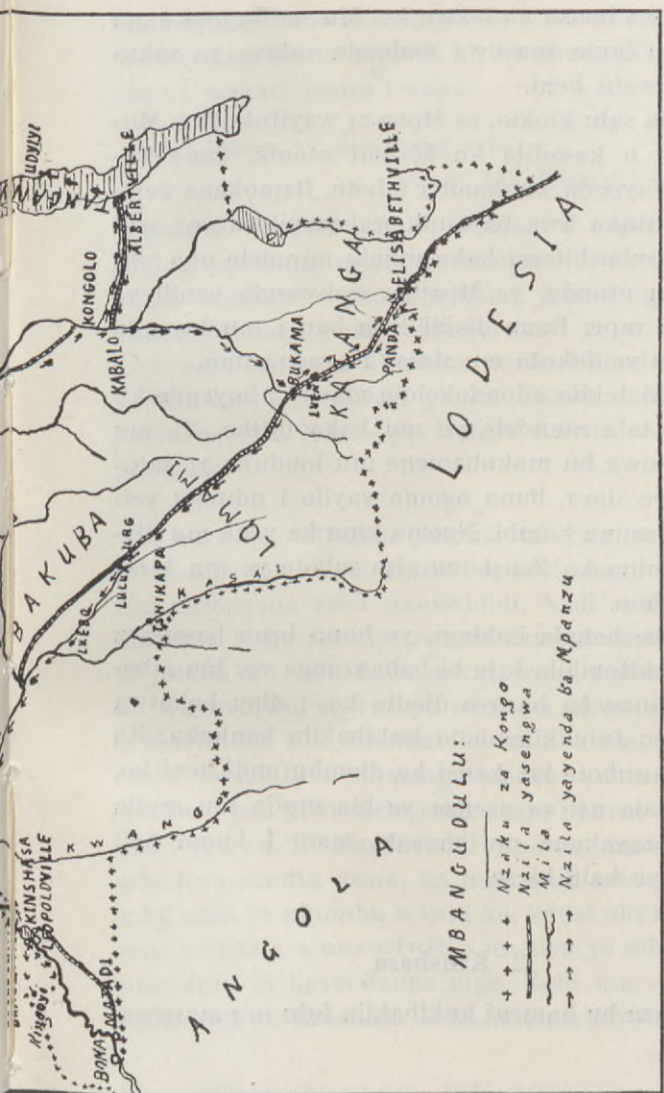

Zizi 2. Moko ma sengwa ma nsokila ye sokudila masuwa.

nkievo nzo yatungwa va makunzi, i malu ma sengwa. Tuka ku nzo kwena koko kwakula beni kwa sengwa ye nsinga ukangulwanga bizitu. Nzo yilenda bangu-muka ye sendula koko va ntandu a bizitu biena va nseko. Bu bikangamene mu nsinga, nzo i ntumbu bangu-muka ye sendula koko va ntandu a masuwa ye nsinga ntumbu kulumuna bizitu mu ngudi a masuwa malembe-malembe.

Bobo busokwanga masuwa mu kondwa kwa mpasi, kadi zitu biabinene kani tomabilu kia mvimba kiena mu nkela yayinene, koko kuna kwa sengwa mu nanguna kio ka mpasi nkutu ko. Vo makumatatu ma mabaya makangwa vakimosi, buna mu nsinga wowo

Nkanda a nsi ya Kongo weti songa muakala zietanga ye satanga ba Mpanzu.

manangunwa bonso ka lekwa ko. Mu sadila moko ma mpila yoyo buna masuwa malenda sokwa ye soku-munwa nswalu beni.

Bu batala salu kiokio, se Mpanzu wayitukulwa. Mundele andi u kasadila ku Matadi ntama, kuna kammona. Wayenda kunkamba mbote. Bamokana beni, ye bu kavutuka kwa bayandi, wabazayikisa vo: salu kabeki. Lumbu bitanu kaka mboki mundele una wkwenda ku ntandu, ye Mpanzu wakwenda yandi ye nleke andi mpe. Buna disidi kwa bau i mu kwenda kwa luyalu ye dokuta mu sinisa nkanda miau.

Lumbu kiatekila ndondokolo a masuwa bayenda ku Nzadi mu tala mundele ye mu baka bitike. Ye mu nsuka masuwa bu makubamene mu londuka ye tatkidi fioti ye simu, buna ngoma yayila i ndungu yeti zokumuka muna kumbi. Ngoma yina ka yena mu diambu diakinina ko kansi mu sisa mbote ye mu kiese kia ngyendolo.

Bandombe bakala babingi, ye buna bena bayukwa masuwa bakitombila fulu bi babanzanga vo: bia mbote. Ba Mpanzu ka bazaya diodio ko, i diau bakatwa baka kionso fulu kilembolo kukibakila bankaka. Ka kiakala kia mbote ko, kansi ka diambu andi beni ko, bena mu tala nsi za nzenza ye bia mpila mu mpila bilembolo zayakana mu mavata mau. I kuma beti yangalala ye kala kiese.

2. Kinshasa

Ba Mpanzu bu bameni kukibakila fulu mu masuwa,

buna Mpanzu vo: Bwabu si yasonika nkanda ku vata mu zayikisa ma twamweni ku Kinshasa. Nkanda u kasonika wakala bonso bwabu:

Kwa Mama ye Zimpangi zeto,
Yenge kia Mfumu!

Bwabu twakedi lumbu biankaka kuna Kinshasa. O o o, yambula, mpila a mbanza! Twabwabwane ye yandi Lutelo, ye yandi watoma kutusonga mwamonsono. Mbanza yena yayinene beni ye ndambu ndambu yena nkumbu nkumbu, bonso Ngombe Lukumbi ye Kinzabwa ye Belezi (kuna kwena nzo a Nzambi yayinene) ye Ndolo ye Kalina kwena mindele mia hambuta.

Mbanza. Mbanza yatoma tungwa mu ntungulu yikondolo bila, kadi konso ku utelamene fwiti mona nzo zazonsono zena nanswididi, kadi zatezwa bonso bufweni. Nzila zazonsono zena mpe nkumbu nkumbu, ye mboki mu nzila nzila mwasonama ntalu, mpasi vo: bu wayuvulwa, si wazaya nzila ya nkwa wena.

Mboki mu vitu dia nkotolo mu nzo nzo mwena mpe ntalu, mpasi fulu kikalanga muntu muntu kiazayakana. Beto nzo yi twalele yena utalu nkama mosi ye lunana ye vwa. Bwabu tuvisidi mpe vo: mu sonika nkanda kwa muntu kuna, ka bulungidi mu sonika nkumbu andi ye nkumbu a vata ko, kansi nkumbu a nzila mpe ye ntalu a nzo zifwiti sonukwa ye mbote mu sonika fulu ki kasadilanga mpe. Kadi mu sonika nkumbu andi ye Kinshasa kaka, mvu a mvimba balenda

kuntomba mu nana, kadi bantu bena kani makumata-tatu ma mafunda mu mbanza yoyo. Kulendi mona miongo vo bintuntubulu ko. I ndimba ye ndimba kaka. I kuma koko kulendi mpe mona kwasukila mbanza ko.

Nlangu. Nlangu wena ku Nzadi kaka ye mboki kuna Binzaku-nzaku. Kansi kuna ntama kwena. Kansi mu mbanza ya mvimba nzo nzo yena ye bulu dia nteka nlangu. Wonso kaka timini bulu diandi, bu dieka mpinda, buna nlangu ntumbu fwesumuka ku nsi. Kadi nsi ka yena miongo ko, i kuma mpe nkelo kwana. Se mu diodio Nzambi wabavana makani mu tima mabulu.

Mabulu momo buna dokuta fwiti mo kenga mu kuma kia mbu vo zeti mo butila. I kuma mabulu mafwiti zikwa lumbu biabio ye ka mana kala mwazi ko. I nsisi mpe, kadi mwana lenda sotuka muna vo ka mazikwanga ko. Tutondele kwa Nzambi bu katuvana miongo mu nsi eto i mina mivayikisanga maza.

Mindele mpe miena nlangu mu nzo zau kansi ka mu mabulu ko. Maza momo matukanga ntama kuna mwila a Lukunga lukufi ye Kintambo kwakala bikanga bambuta za bantu ku Mpumbu.

Kuna batula sengwa kiakinene kiena mvovo mu kati ye kieti lunga nate ye ku mbanza, ye mu mvovo mukotanga nlangu ye kwendanga nate ye ku mbanza mpe. Kuna kwayikwa bisengwa biankaka biabike biena mpe mvovo mu kati ye bikotanga mu mbidi a mafunda mamana ma nzo za mindele zena ku Kinshasa. Sengwa biobo bifwiti kota mu nzo za ndeka ye mu

Zizi kia A. da Cruz. Congopress 1948.
Zizi 3. Nzo a kompani "Forecome" Kinshasa.

bikuku ye mwankaka ye lwakisa mo nlangu. Mboki ngonda bu yimeni, buna mindele mifwiti futa mpaku.

Zandu. Ku zandu mpe twayenda tala. O o, mpila a zandu! Lumbu ka lumbu ditewanga. Nsusu mboki

zikubidi, ye beto tusikumusu mu kwenda ku zandu. Tuyitukulu, ntangu yina ya fuku! Mu nzila tuwilu ngunga, tubenzi vo: i ngunga ya zandu, kansi yandi nlongi vo: i ngunga ya Mpelo. Twanata fumu mu teka, kansi twakatwa teka futa falanka zole. Kadi bobo bwe-na mwina kwa wonso wonso zolele teka va zandu.

Bakento bakala tekanga mbizi za nlangu zayuma ye za titi zayuma. Kansi ka bau batambanga zo ko, kansi kita bakitilanga zo. Mpangi zau ku ntandu zifidisanga zo. Bakento ba ndwenga bena. Kwa Bula Matadi bafutanga mwu ka mvu nkama tatu za falanka muntu muntu mu diambu diabaka lwe lwa nkitila mbizi zau.

Nkuni mpe zitekwanga, kadi mfinda nseke beni zena. Zankaka zena lukufi, kansi zasumbwa kwa mindele. I diau muntu umonekene mu tiama nkuni mu mfinda zozo kafwiti kota boloko. Mboki nzo yena va zandu yayinene. Muna mutekwanga mbizi za nlangu za nkunzu. Komanda utulanga zo va balanza, ye zitoma futwanga. Kansi banatanga mbizi zozo, mu kwisa zo teka bafwiti futa mpata miole mu lumbu lumbu. Bu beti zo teka, buna zeti kengwa kwa mbulu-mbulu, ka zidi labulwa.

Mutekwanga mpe nkombo zimeni vondwa ye ngo-mbe yavondwa ye mameme mavondwa, mboki mbala za mputu ye sabola ye makaya ma ndia ye ma biabionsono bia maloza. Mbizi zazonsono zifwiti teka talwa kwa badokuta. Ngulu yavondwa mu tekwa ku zandu vo yakedi yela yifwiti loswa kaka. Mbizi yoyo ka yilendi tekwa ko, bantu ka bidi baka yela.

Zizi kia A. da Cruz Congopress 1917.

Zizi 4. Makazini mamanene mena ku Kinshasa.

Maloza. Maloza vo makazini mena mamingi kani nkama zazingi. Twalembana mo tanga. Mankaka mamanene beni ye ma ntoko. Malutidi nene i SEDEC ye P. E. K. Kedika mu nsi eto ka tulendi banza, bonso bwenina mbanza ya mpila yoyo ko. Tukedi zieta ye telama ye tala, zieta ye telama ye tala, nate ye malu makedi mbidi aswingana mu makungunu ye doka doka.

Kuna SEDEC mpila a ntangu yi batula! Lokula bu bifwananga, buna ntumbu sika ngunga yilenda wakana konso kulenda wakana mbila yitelele muntu. Loza dina diatungwa mu ngitukulu. Ku nsi kwena ma bia mpila mu mpila, ye ku zulu kwena binkuti ye lekwa bia ntalu.

Kansi kuna P. E. K.! Mbazi kialukufu! Loza diodio mu kota dio, nkutu wonga useki, kadi dia mvimba diazungwa kwa pelwa ye pelwa. Wonso una mo viongudila si kamonika kaka. Ntangu zankaka bandombe ka kabaka luve mu kota mo ko, kansi bwabu wonso wonso wena mbongo zalunga lenda kwandi.

Nga mu sumba lekwa mu ntalu zakuluka buna mu maloza mankaka mulutidi.

Boloko. Mbanza ya mpasi yena. Vo wazieta ye lembwa nata nkanda a mpaku, buna ku boloko; wakondwa zizi (foto) mu pokoti, buna ku boloko; ngeye kusonekese konso ku ulekanga ko, ku boloko; fulu ki ulekanga ngeye kukombi kio, kiena mbidi a makaya ye mafoya ma mpavala, ku boloko; wanwana, ku boloko; walembe kula leka mu ntangu yazengwa, ku boloko; wonso walabudi, kamana bakama, ku boloko.

Babingi bena mpe mu boloko. Nzo sambanu zena kwa bankole ye nzo nzo yena mbidi a bivinga. Ntangu ia mu nsuka bankole bafwiti yobila, ntangu tanu bate-lwa mbila ye ntangu sambanu bakota mu salu. Basalanga kwa Bula Matadi, kansi wonso muntu zolele nkole kingandi, lenda kwandi baka ye mboki kafuta kwa luyalu. Bakento bena mu salu kiasakula mayaka ye yinika bikwanga, i biobio bina dia bankole.

Mindele mpe miena mu boloko misalanga salu biankaka, mboki ka milendi nwa fumu vo nwa malavu mau ko. Twamona vo luyalu ka lwena mu nkatu bonso bwakala mu mavata ko. Kadi mfumu zeto za-

Zizi 5. *Lupitalu kuna Kinshasa. (Leo ouest.)*

luta nungisa bambuta ye bena mbidi a nzitusu ye mbongo, kansi batudisa baleke mu mpasi ye babavana sikoti.

Lupitalu. Lumbu kiankaka twayenda tala mpe nzo za bambevo. Zena zazingi, kani nana dia mvimba, ye zena vinga biabingi. Biankaka biabike bilenda kala bantu hole kaka, nga vinga biankaka biena biayalanganana ye bia sanzu beni.

Zimbevo zakebwa mu nzo nzo bonso bwena yela kwau, ye mboki mpe nzo nzo yena nkumbu, bonso Kingoma ye Tabora ye b. b., nga mpasi mu zaya kwenambevo. Mu nzo yankaka mwena bena mputa za ndwala, mu yankaka bena mputa zikwizanga zau kibeni, mu yankaka bena mayela ma vumu vioka. Yankaka i nzo ya bakento habutanga.

Nzo zena za ntoko beni ye ku mbazi ye mu ngudi. Mbevo zazonzono zilekanga mu ntanda mia sengwa. Ku mbazi kwakunwa minti ye bifulu. Nzo zena yongi beni, ye ku ntandu kulekanga bafelemie, i basadisanga zimbevo.

Mu tala nzo ya bimbana-mbana mulutidi kiesee ye mu tala bintanda-ntanda biau bia sengwa ye nzo za zimbu, kadi bana ka bafwiti diwanga kwa zimbu ko ye ka zimbuta mpe ko. Lelo nzo zazingi twakota, kansi ya bimbana-mbana yilutidi ntoko zakubula-kubula.

Babonsono va meza badilanga. Madia mau i loso ye kwanga ye munsambu ye ngombe ye madezo, ye mu nsuka babakanga te va ntete. Madia ma badianga i ma luyalu, kadi yandi vwidi bantu, i kuma fwiti yundula bantu bandi.

Kansi kulutidi kiadi mu kwe tala i kukebwanga bena yela kwa kovula, i ntulu zozo zilembolo niaka, ye bena yela kwa tulu ye bena yela kwalauka. Bankaka bakebwanga mu lupangu lwa ngolo beni lwa sengwa biena nsongi ku ntu.

Badokuta babingi bena mu kubasadisa mu ndambu ye ndambu.

Bambulu-mbulu. Beto vele mu mavata meto i dila ye dila tudilanga, bu tumonanga bampangi zeto ba kwe sala salu kia bambulu-mbulu. Beto ku Kinshasa twamona bambulu-mbulu babingi, ye nkundi eto nlongi watoma kutubangudila salu biau ye nkadulu au. Mu mavata tukubamwenanga wonga mu diambu

dia nkele mi banatanga ye mu diambu dia mavanga mau. Kansi ku Kinshasa ka batinwanga ko, kansi kwa balembolo lungisa mina mia nsi kaka batinwanga.

Makabu mole mena. Kabu diankaka i kabu dia binwani. Bau bena ye fulu kiau ki bakalanga ye mundele au. Beti longuka salu kia mvita, kadi vo ntantu miakota mu nsi, buna bau ba ntete bana kwenda bwawana ye mintantu. Salu biankaka mpe beti longuka, bankaka mu tunga nzo, bankaka bena nduka balenda sala va mosi ye mindele mu salu kia minkanda.

Konso ku bena, nkele miau miena yau, kadi mifwiti toma veduswa ye sukulwa mu ngudi ye ku mbazi. Diaka sengwa biabio bafwiti bio zaya nkumbu nkuumbu buna biayendila mu nkele. Vo kuzayanga bio ko, fweti zubwa mfimbu kumi ye zole mu mataku. Babana bavwatanga mvwatu mia kaki.

Bankaka bavwatanga mvwatu mia ndombe ye mpu ya mbwaki, i kabu dilutidi tina bandombe mu mbanza yoyo, kadi bena salu mu toma kenga mbanza. Vo bantu beti nwana, bau i mwe kangi ye nata ku nzo a mfundu. Ye dionso dionso dibwanga mu mbanza bau bafweti dio sa moko.

Salu kia mbote beni basalanga kwa bisi mbanza, kadi vo ka bau ko, nga mpasi mu zieta mu fuku ye sisa nzo aku, kansi mu bila kia bau buna lenda zieta, kadi bau bakenga ye kenga ye sa meso ku ntwala ye ku manima. Muntu uzietanga nampimpa buna bau i kanga vo kondolo ye mwinda. Mbanza ya mpila yoyo yifwiti kala bantu bakenganga, kadi bimfunia bingi.

Mpaku yafwana yifwiti futa bisi mbanza, kadi mbulu-mbulu zena zasingi ye zeti toma bakanga mimvwatu ye mavunga ma ngolo ye madia, i loso ye kwanga ye biankaka. Vo wena ye nkento ye bana, bau batambula bumosi.

Kintambo (Leopoldville). Lumbu kiankaka nlongi wayenda yeto ku Kintambo. Vata dina nabanda beni diena i bila kia nti miamingi mia maba ye mia manga. Twayuvula: Nani wakuna mio. Bisi bwala vo: I dokuta Simisi. Twamona mpe nzo a Nzambi yatungisa yandi dokuta Simisi, i nzo a Nzambi ya ntete yatungwa mu nsi yayi ya mvimba. Nzo yoyo yina kebwa bonso bu yenina. Nga nzo zasonsono za misioni zamana tungululwa.

Vata dia ntama diena, kadi ye Kinshasa ye Kintambo buna Kintambo kiatekila mu tungwa. Nzo zatungwa ntangu yina za mabaya zena ye ka zazinene ko Vana mbata a mongo vena nti mia manga miayika nkula a nene, ye bantu batele vo: i mundele wa ntete mu nsi yayi, i yandi Stanley, wakuna mio.

Mboki mpe yandi Mapeya i mbuta a muntu wasala kwa Stanley ntangu yina yi kayiza tombuka mu nsi yayi, watusamunina mpe, bonso bu kayizila ye bantu babingi ye bizitu biabingi-bingi ye kumbi dia nlangu. Bu kayiza lwaki ku Kintambo, buna wakutikisa mfu-mu zozo za bateke mboki wabakamba vo: bafwiti yayikisa ngoma mu kina.

Bu bameni kina, buna wabonga nsanga, mawolo, malonga, mboki wavana bio kwa mfumu a nsi, nku-

Zizi 6. Basoda vo bambulu-mbulu.

mbu andi Ngaliema, mboki kamvana mpe mpeve (drapeau). Nkondo wa ntete u kasa i wau: Mono kizolele muntu kavanga ngiangulu ko. Vo lumweni mindele yami mizolele nata fu kiokio, buna lukamba kwa mono, kadi nzolele nsi yakala nakekete bonso fu kieno kia ntama, vo ka luzeyi nkutu diambu diodio dia ngiangulu ko.

Mpova yoyo bu kamana yo vova, buna i ntumbu bonga mpeve (drapeau) ye vana. Bantu babingi bavana yandi tukau, buna yandi fweti kubavutudila matondo kaka, kadi kazola baka lekwa mu bungika ko.

Bu kakubama mu kwenda ku Mputu, buna wabonga sikoti kiandi ki kanata, watatika kio ye vova ye vovudila: Vo bandombe ka bana lemvuka ko, buna ntangu zazo babwa mfimbu ye kangwa. Mboki ka-

zuba kio va ntoto. Nzila yadiatila Stanley yena nate ye bwabu. Yikebwanga, ka yilendi fukwa ku nsi a ntoto ko.

Mindele mia Nzambi miasumba vuma ki bena kwa mfumu Ngaliema. Ki bafuta i mfuna kumi ye miole mia mavunga ma mbwaki, nkata kumi ye zole za ntaku (mbongo), nkela ia za mbele za mpembe, nkela ia za matenzi (mpanza) ma mpembe.

Mindele mia Nzambi bu miamana sumba vuma kio-kio kwa mfumu Ngaliema, buna miele tula ngunga au kuna, kansi mu nsuka ngunga yazimbale. Buna mindele miatatimisa ngunga yoyo kwa mfumu mu futa yo. Mfumu watumisa bantu bandi mu sosa yo, kansi yalembana monika.

Buna Ngaliema wabonga mpungi a nzau yayinene ye wafuta kwa dokuta Simisi, ye yandi wafidisa yo ku Mputu mu sumbila yo ngunga. Mvu miole mboki ngunga yayiza. Mfumu Ngaliema wakatuka mu nsi andi ye bantu bandi babo. Basabuka ku Tandala. Kanivo i bila kia ngunge?

Bobo bwatusamunina yandi Mapeya.

Salu kia Nzambi. Salu kia Nzambi kiena kiakingi. Kuna Kintambo kusalanga A. B. F. M. S. ye kuna Kinshasa B. M. S. Mu diambu dia bantu bakwiza salanga mu mbanza zozo batuka ku ndambu zankaka za Kongo ye vovanga ndinga ndinga, i kuna nlongi miena miamingi ye miena kanda kanda ye nlongi au.

Nzo zitatu za Nzambi zazinene zivwilu kwa misioni. Tukutukunu tukalanga lumbu kia mvimba. Kabu ka-

Zizi 7. Nzo a Nzambi i gina ya ntete mu nsi yayi. (Leo est.)

bu dikotanga ye longwanga mu ndinga ndinga. Kabu dimosi dimanisi lukutukunu divaikidi, diankaka divingane. Mpila a salu!

Ba Mpelo bena salu ye babingi bakwendanga kwa bau, kadi mu kala mu dibundu diau ka mpasi ko. Mina miau mia dibundu ka mia ngolo ko bonso mia mabundu meto. Nzo zau za Nzambi zena zazinene ye za ntoko.

Ba Mohamedi basambilanga mpe. Bau i bantu bavwata binkuti bia ngiabala, Kansi mu sambu kiau ka mukotanga bakento ko, babakala ye babakala kaka.

Biskulu. Biskulu biabingi biena. Luyalu lwena ye biskulu biaketa nti ye vanga bisengwa. Kiankaka

kiena kwa bana ba mindele. Bamisioni bena ye skulu biau ye ba Mpelo ye biau. Mu skulu kiankaka mulongwanga kipotulukezo. Ba Mohamedi bena ye skulu mu longa bana bau sonika sono bia ndinga au i kiablabia. Mboki diaka mwena skulu biabike bia bantu kumi kumi, mpasi wonso zolele longuka lenda futa. Nduka zitombulwanga mu nzila za mpila mu mpila.

Mavimpi meno buna lwena.

Nleke eno
Mpanzu.

Bwabu mbanza zozo zazole seka mu bundana. Kuna Kalina kumeni natuka Nyadi waunene (le Gouverneur) ye nyadi miankaka miatuka ku Boma. I kuma Leopoldville (mpila mosi ye Kintambo ye Kinshasa) divilukidi mbanza a mfumu mu Kongo dieto.

3. Mu masuwa

Mpanzu mu lumbu biabingi kakala sonikanga mu manisa nkanda wowo. Kansi kasonika lumbu kia mviimba ko. Bu kalembolo sonika, buna watala kumbi ye Nzadi ye wamokana ye bantu.

Kumbi diena diadine mpe, nga ka bonso bwakala kumbi dina di bayendila ku Matadi nkutu ko. Mindele milenda kala kani makumatatu. Miena ye vinga biau ku seka dia ntandu. Ku seka dia banda kukondolo bivinga kwa banzenza. Biena kwa basalanga mu kumbi kaka. Banzenza babingi bena, i bisi Kongo, kansi

Zizi kia J. Mulders Congopress 1950.

Zizi 8. Nzo a Gouverneur Général mu Leopoldville.

bau va yalangana kaka bafwiti kala, babakala, bakeno, bana.

Ku ntu a kumbi bamona bantu bole bavwendi ye madiadia mamala ma bakotisanga mu nlangu ntangu ka ntangu. Bau bateza mpinda a nlangu, kapiteni mpasi kazaya ku kadiatisa kumbi ye lembwa kakama va nienge. Ku ntu kwena mpe fulu kia nkuni ye va lweka lweka. Kadi tiya twa ngolo tufwiti kala mu diatisa kumbi ye nkuni zazingi zimananga lumbu ka lumbu.

Bamona baia beti losa nkuni mu tiya, i salu kiau. Bankaka bena salu mu tala ye tula mazi mu sengwa

bidiatisanga, ka bidi damuka ye kumbi doka. Ku manima mu masuwa kwena masini madiatanga ye diatisanga. Bantu bankaka bena salu mu tala ye kengamo.

Mu ngudi a kumbi ye ku nsi a nsenzebele (vo yalangana) mwena fulu kikebulwanga zitu bia mpila mu mpila bina kwenda ku ntandu, i bia nkitila, bonso nlele ye mavunga ye mungwa ye malata ye bilwazu.

Lumbu kia ntete mu nkokila ku Maluka batula. Mu lwaka kuna kumbi difwiti diatuswa ngolo beni, ka didi vutuka manima-manima, kadi Nzadi yena ngolo beni mu ndambu yoyo. Bu batula kuna, buna bantu babingi bayiza kubakika va nienge, banata madia ma mpila mu mpila ma bazola teka kwa bena mu kumbi.

Kuna bisadi bia kumbi biasala ndambu a fuku mu kotisa mu kumbi nkuni zina sadulwa kiambazi. Bamindele bakulumuka mu kwe tukuna malu va ntoto. Bandombe bankaka bakatuka mpe mu kumbi. Baku-bika ntanda miau va nseko, kadi mu kumbi fulu kike. Vana bakwika tiya ye lamba madia ye dia ye yotila. Kansi mu nsuka nabu ntumbu kota diaka.

Mpanzu wakutu zola tala seka dia ntandu mpe, kansi kabaka luvu mu maka kikada kia mindele ko. Kansi sadi kia kumbi wayenda yandi va nseko ye wambangudila biabionsono bi bamona. Buna ku ntwalabamona fulu ye vinga bia nkuluntu a kumbi, i kapiteni, biazangama beni, mboki ku nsi a biau mu ndambu ya manima fioti kwena vinga kidilanga mindele.

Mboki valekanga mindele mu ndambu ya ku banda.

Zizi 9. Masuwa.

Zizi kia Goldstein.

vo ku nima, vena vinga biabingi beni ye vinga bia ngiobidila ye kia kuku. Ye nludi wayalumuka va ntandu a biabionsono. I biobio kaka bamona, bu bakala va nseko. Kansi ba Mpanzu bawa mpe vo: babingi be-na salu mu sadisa mindele kuna, i balambanga madia ye vanganga mampa ye kubikanga bivinga ye kabilanga mindele madia va meza. Ye kapiteni wena ye kiandi sielo.

Ku ntandu Nzadi yena sadila kwakwingi ye sanga biabingi biena. Mu mona nseko fisidi nga mpasi. Kansi buna ka yena ya mpinda beni ko. Nienge wawingi ukalanga mwankaka, ye mbatu kumbi dilenda kakama,

Lumbu kiankaka bamona kumbi diatuka ku ntandu, kansi se diasimpama va nlangu. Ka diadiata diaka ko. Mpanzu kwa muntu vo: Kadi nki a salu beti sala kuna?

Yandi muntu vo: Dikakamene va nienge. Ka dilendi diata ko, nate ye dimeni katulwa. Mpanzu vo: Nani wa dio katula? Yandi vo: I diambu diandi mu kukisadisisa. Mweni bantu mu nlangu e? Bobo kaka bwena mpinda. Mpanzu vo: Ngitukulu, ka uviokele luketo beni ko. Kadi ka batinanga ngandu ko e? Yandi vo: Kumbi bu diena ye mazu mamingi ma bantu, buna bangandu batinanga. Nga zena kwandi zazingi ye muntu lenda bakama.

Kansi tala babana mu nlangu. Lekwa ki banata kiena ye tuvambu twatula ye twa nkobo. Kiokio i mbwa yi banata kwena nlangu uviokele mpinda. Buna bu yitulu ye batuntula tuvambu mu kumbi, mbwa si yakakama mu nsi. Mboki batunta ye tunta, nate ye kumbi diakatuka va nienge ye lwaka vena nlangu a mpinda. Nsisi beni mu kakama bonso bobo, kadi mu ntangu yakwenda Nzadi, vo ka balendi katuka nswalu ko, nga si basala kiamakula, nate ye Nzadi yakwiza diaka.

Bu beti mokana, se kumbi diau divilukidi nzila ye diele kuna kukakamene dina diankaka. Ditudidi nseke fioti, buna bantu mu lungu bafila nsinga wa ngolo wa sengwa u bakanga mu kumbi dina diakakama. Buna tuvambu twena mpe ye mbwa. Makumbi mamole mabadika diatisa masini mau mu ngolo zau zazonsono, kani kumi dia minuta buna nsinga udamukini.

Bavutuka tula nsinga mirole ye tunta ngolo beni. Lelo dibadikidi finka fioti fioti, fioti fioti, fioti fioti, katu-kidi va nienge.

Muntu kwa Mpanzu vo: Matondo mau bu basadusu. Mono nzeyi ntangu yankaka bu yakala mu kumbi diakakama bonso bobo. Tumingu tole diasala va nienge. Bu twamana katula lekwa biabionsono bia bizitu ye tula bio vana simu, buna mboki diakatuka. Mboki i salu kiankaka mu vutula bio diaka mu kumbi, kadi lungu mosi kaka wakala yau, ye kumbi ka dilendi tula ku simu nkutu ko.

4. Ndingi

Vankaka vatula kumbi vamonika makuba mamingi-mingi ma ndingi makotuswa mu kumbi diankaka. Mpanzu wayuvula kapita kwa bisadi kubakamanga ndingi miomio miamingi ye salu ki miena. Yandi kapita vo: Ndingi mia mpila yoyo miena miamingi mu nsi eto. Milutidi bakamanga mu ntava zena mu zimfinda ye mu bisanga biena mu Nzadi.

Ntangu mosi mundele wasala ye bantu bole, ye mu lokula bitatu babaka zitu bitatu bia mvimba. Buna batima ndambu a ntoto yakala vwata dimosi kaka mu la ye dimosi mu sadila. Kansi babonsono ka babakanga miamingi mia mpila yoyo ko. Muntu a ngolo vo beki zitu kia mvimba mu lumbu, buna bwambo-te, ye bankaka nanga bole mu baka zitu kiafwana mu lumbu vo batatu mpe.

Ndingi mitukanga mu nti miankaka mu mfinda. Vala vo ditabukidi, maka i ntumba badika daka ye daka. Mabwanga mu maza mu ntava ye kotanga mpe ku nzi a ntoto fioti. Mboki makindanga muna, nate ye mamonikanga bonso nkati i tadi.

Bantu bayonzikanga mio, mu ntangu yikwendanga Nzadi, basisa mavata mau ye kwe natuka ku salu biau. Kuna bateka tunga nzo za ndeka zi bena nsatu mu ngonda zi bana yonzika ndingi. Basalanga kuna tuka Février nate ye ku Juillet. Babadika mu tamba mbizi ye yumisa, mpasi madia mau ka makondwa ko.

Mboki mu tomba mio buna mu nti wena nsongi a sengwa ya ntombila. Buna diukisa nti wowo mu ntoto, diukisa ye diukisa nate ye bamweni lekwa bia mbalu, buna i ntumbu zaya vo: i ndingi. Buku biankaka biena bonso diki mu nene, biankaka bonso koko, biankaka bilenda bakama, kansi tutu, bonso ntu a muntu mu nene.

Mpanzu vo: Kansi salu kia mpila yoyo mu zintava ye zintava lumbu ka lumbu, bwe balenda vibidila kio? Kapita vo: Babingi bavibidilanga. Bankaka batondanga kio mpe, kadi mu sala ndingi evo mu tamba mbizi ndingi ulutidi ndandu.

Ndingi ulenda mpe bakama kulembolo ntava, kansi mu diambu dia mpinda mu tima ka utombwanga mu fulu bia mpila yoyo ko. Kadi i salu mu tima ntoto, bu wena wakinda. Mu ntava mwena nazebe-zebe, bonso bu luzeyi. Luyonzokolo lwankaka mpe lwena i lolo mu kola maka mu minti, kansi kanda dimosi kaka dilenda lo sadila i batua.

Mpanzu vo: Ngeye zeyi salu kia ndingi kuna Mputu e? Yandi vo: A a, ka biabionsono ko. Nga mundele bu kamana tungisa nzo andi ye kazola vo: ndambu zankaka za mabaya zifwiti luta mu ntoko, buna wazi-bula lata dia mafuta, bonso bu twabanza, ye kusa mo va mabaya. Kansi ma kakusa ka makota mu nti bonso bukotanga mafuta ko, kansi masala va baya ye kinda ye cema. Bonso bobo kacemisa mabaya mamonsono ma kazolele.

Beto twayuvula: Nki a lekwa kiokio? Yandi vo: I ndingi wamana nienguswa kaka mu bilongo bia nlan-gu. Mboki katatamana vo: Ku Mputu kusadulwanga beni ntinta yavangwa mu ndingi. Lekwa bia nti bi-kuswanga ka bidi bola ye bia sengwa ka bidi baka nkazu-nkazu. Luzeyi tomabilu bia mindele bonso bu bicemanga. Ntinta yi biakusulwa yavangwa mpe mu ndingi.

Mono yabwabwana ye muntu wata mambu ma mbi mu diambu dia mindele miayiza tombanga ye sa-dilanga lekwa bia nsi eto, kadi beto vele tuvwide nsi eto ye lekwa bi twenina. Mono mabanza mankaka mena yami. Beto ka twabakula mu sadila lekwa bieto ko, buna mbote bazeyi bio sadila bazolele sumba.

Kadi nki a salu ku nsi a ntoto? Bafwa mpe ka bena bio nsatu a sadila ko. Beto twasadila ndingi mu yoka mu kienzula nzo zeto, kansi mindele mitekanga pitu-loya ye minda milutidi ndingi mu sadila mu nzo. Mboki mindele mikututekilanga nlele ye mungwa ye biankala. Bika miasumba ndingi mieto?

5. Babongo

Mpanzu wayuvula kapita vo: Babana batua bama-kanga mu minti mu diambu diakola maka ma ndingi, nki a mpila a bantu bobo?

Kapita vo: Batua i bantu babake beni. Ntela au bonso ntela a mwana wa kumi evo kumi ye mvu miole kaka.

Mpanzu vo: Buna mpila mosi ye babongo. Mu bobo yawila nsamu kwa mundele wamana zieta ku ntandu mu Kongo dia Falansa. Bu kavutuka, buna kasamuna mamingi mu bau. Nsamu andi bonso bwabu:

Babongo i kanda dia bantu bakala mwamu Kongo tuka mu nsi nkulu, tekila ngizulu a makanda manka-ka ma bantu. Nkanda au wena ntinta yawanguka — nanga mu diambu dia bakalanga mu zimfinda. Ntela au wa nkufi beni.

Ka basadilanga ntoto ye kunanga madia ko. Salu kiau mu veta ye konda mu zimfinda, ye salu kiokio basalanga kio mu diela beni, nate ye bulu biabio biama mu kimfini kiau. Buna bakatwa natuka kwankaka ku balenda baka bibulu.

Mu bila kiokio mavata mau ye zinzo ka bia mbote ko. Batoma sweka mavata mau mu mfinda, bantu bankaka ka bidi zaya. Nzo zau zitungwanga mu bitala-tala ye makaya. Lekwa bia mabaya ka biazayakana kwa bau evo mbongo za bivanza mpe ko. Mvwatu miau fisidi nga ka lekwa ko.

Vo bena nsatu a mayaka vo mankondo vo madia mankaka mabakamanga mu mayinza, buna bakwe

Zizi 10. Babongo ye nzo zau mu mfinda.

natanga mbizi zayuma ye mbizi za nkunzu kwa bantu bankaka ba babikanga nkumbu bandombe. Mu mbizi zozo basumbilanga bi bena nsatu, bonso bilwazu biau ye tiya kwa babana bena ye nkele.

Bantu bankaka babayina ye banza vo: i nkievo bankewa kaka. Babatinanga mpe bu babanzanga vo: babongo basadilanga kindoki. Kansi mabanza mankatu momo. Babongo i bantu ye bena diela difweni, kansi mu diambu dia bazomwa kwa bandombe ntangu ka ntangu, i kuma bataba, nzenza vo yizi finama yau.

Mwankaka babongo bena bakundi ye mindele mia Nzambi ye bakwendanga nate ye ku mavula mau, kadi bazeyi vo: batondwanga kwa nlongi miau. Bankaka babadikidi kota mu nsona ye zola kala bana ba Nzambi.

Kapita vo: Inga, mono nzezi bankaka mu bantu bo-bo babake, nga tuku kiau ye nkadulu au mu mavata kizezi bio ko. Kansi mu diambu dia nzezi tanga ye nzezi kifalansa, i kuma yavewa nkanda kwa mundele, ye muna yatanga mpe vo: bau bakala makanda mole, diankaka dia ntinta yawanguka kansi diankaka ntinta ya ndombe ye ntu miaminene. Kansi makanda momo mamole mamana kwelana, ye bwabu mpasi mu kuba-swasisa.

Mu ndambu yayi balutidi veta mu mponza ye bitoto bisiwanga nsa wa ngolo. Bu bavetanga, ka bazeyi tumisa ko, ye kionso bulu kilwele fioti-fioti kaka mu toto kiasiwa nsa wowo, fwa si kiafwa. Tulenda mona batua bankaka batambula salu kwa bamfumu mu veta ye kubabakila mbizi. Ku ntandu diaka, kuna Ruanda, bankaka basalanga lekwa bia tubumba ye bankaka i bangangula.

Mpanzu vo: Nanga si twamona batua ku ntandu. Kapita vo: Nanga kansi nanga bwa ko, kadi bau ka bakwizanga beni kwena bantu babingi ko.

6. Koki (Coquilhatville)

Lumbu kiankaka bamona mbanza ku lubakala, ye bawa kwa bisi masuwa vo: kuna batula. Nkumbu a mbanza Ikenge. I bonso mbanza kwandi kansi ka yayinene ko. Mindele miankaka miasisa masuwa kuna, kansi nkela za muntu mosi vo bole kaka zatulwa va simu. Masuwa bu makubama mu nanguka, ye mi-

Zizi kia Da Cruz.
Zizi 11. Nzo a banzenza ya bamindele.

ndeke ka mivutukidi ko, buna Mpanzu wayuvula mwi-
si masuwa bila.

Yandi vo: Mu diambu dia bankaka bazolele tula ku
Koki malu malu, i kuma basisidi masuva. Kadi tuka
vava nzila za tomabilu zena zazingi. Yankaka yikwe-
ndulwanga kuna zanga dia Tumba ye ku Bikolo, ya-
nkaka kuna Koki. I kuma mu tomabilu si batula kuna
Koki mu minuta mia fiuma kaka. Mboki beto bu twa-
lwaka, se bau bena kuna mu kutukika.

Mpanzu vo: Buna Koki nki a fulu, i mbanza vo nki?
Yandi vo: I mbanza yena nkumbu Coquilhatville, ka-
nsi mu diambu dia nkumbu ya nda ye ya mpasi mu
vova, i kuma ye mindele ye beto bisi nsi tutanga kaka
vo: i Koki.

Va fulu kiankaka mpe bamona nzo zazingi za mindele. Bawa vo: fulu kiokio kiena nkumbu Wendyi. Mboki ku ndambu ye ku ndambu bamona nzo za minkiti. Bamona mpe makazini ye talia ye fulu kilondulwanga masuwa. Kadi bakompani bena ye masuwa mankaka mamake makwendanga ye tombukanga mu mila miamike bonso Luki ye Busila ye miankaka. Ye mau vo nsatu a londwa buna vovo malondwanga.

Va kati ye Ikenge ye Koki bamona Bolenge, i misioni mia D. C. C. M. miatoma tungwa ye toma monika ku masuwa. Nzo zazingi zamonika ye nzo a Nzambi yayinene. Skulu kia salapanti kiena, ye mu masini mubasulwanga mabaya mamonso ma bena nsatu. Vana mpe vena skulu kia minlogi kiena nkumbu Intitut Congolais Chrétien. Nzo zozo zazingi zitungwa va simu dia Nzadi kani kilometa kia mvimba mu la.

Bu bafinama ye nkati a mbanza, buna bamona mavula ma Mpelo ye nzo a Nzambi, ye mboki kiamvu kia makumbi kia monika ye makazini mamanene, ye va ntandu a biabionsono vana londe vamonika nzo yayinene beni ye ya ntoko. Bu bayuvula vo: yoyo yanani, buna bawa vo: I nzo a nyadi, i Gouverneur de la Province.

Lelo masuwa matudidi, ye bantu batombuka va nsi. Ba Mpanzu bateka kwenda tala Eala, kansi bu bamana vutuka, buna batoma baka ntangu mu kwe tala mbanza. Ndambu yikundanga mindele yatoma tungwa. Nzo zena za mbote ye nzila zena mpe za mbote. Mboki kwamana nzo za mindele kwamana tungwa

nzila za tomabilu zikwendanga ku ndambu ka ndambu. Nzila zozo zatulwa matadi makoswa ma ndombe mena bonso matadi ma sengwa. Mau masanga zinzila mbidi a ngolo .

Bayuvula muntu: Kani bantu bakwa bena mu mbanza? Yandi vo: Yawa vo: mu Koki mindele mialunga kani nkama ia, kansi beto bandombe tulungidi funda ye nkama zole mu mavata meto mena mu kimfini. Dilutidi nene diena nkumbu Belezi. Mboki wabazayikisa mpe mu lupitalu ye badokuta ye bafelemie.

Nzo za banzenza za mindele zena za mbote, ye tomabilu biena bilenda sompwa yonso ntangu kani fuku vo mwini. Nkumbu a tomabilu biobio i Takisi, vo Taxi. Fulu kia basoda kiena va ndambu, ye mindele miamingi miena ye basoda mu kubalanga salu kiau. Kuna kwena mpe fulu kitulanga ye tombukilanga masini matilumukanga.

Ba Mpanzu bu bazieta bamona mpe ntungulu za nzenza, zena ntela beni ye zakangwa nsinga miamingi mia sengwa. Bayuvula muntu: Nki kiokio? Yandi vo: Beno ka lwateka mona bia mpila yoyo ko e? Mpanzu vo: Twamona, kansi ka twazayikuswa salu kia biobio ko. Yandi vo: Buna ka luzeyi diela dia mindele ko e, vo bazeyi fidisa nsamu mu mpeve kaka nate ye ku nsi zankaka. Ka nsatu afidisa nkanda ko.

Mpanzu vo: Tuzeyi kweto, i kina kibikwanga telegraphe, mpila mosi ye sonika nseke. Kansi nsinga ukwendanga nate ye kuna Mputu kwe? Yandi vo: Nsinga wa mpila yoyo nkatu. Kiaki mpila a nkaka. Kadi bonso bwasa bakulu bu bafidisi minsamu ku

mavata mankaka mu nsikulu a zingoma, i bobo mu kiaki. Kadi bau bu basika zingoma, buna konso kwa-kala matu ma bantu bazaya lusikulu, i ntumbu zaya nsamu. Mu nzo eyo mwena masini mafidisanga mambu malembolo monika mu meso evo wakana mu matu ma muntu. Kansi malwakanga nseke, ye konso kwena mpila a kutu, i masini, kwatoma vangwa si kwawakana mambu. I bobo bwenina, kansi mu toma bangula dio kilendi bo ko. Fwiti yuvula mindele vo zolele toma zaya.

Kiankaka ki bamona kiazaya Mpanzu bangula kwa nleke andi. Va nti bamona nkumbu Equateur yasonama mu ntinta va baya. Mpanzu vo: Diodio i mpila mosi ye Ekwato, i nkumbu ya kikongo mu nlonga ubanzulwanga vo: uzunganga ntoto wawonsono va kati dia pola kia node ye pola kia sude. Nlonga wowo ukabanga ntoto wawonsono mu ndambu zole, i ndambu a ntoto ya node ye ndambu a ntoto ya sude. Buna dimbu kiokio kieti songa vo: vava nlonga wowo uvio-kanga. I kuma vava va kati dia ntoto twena.

7. Eala

Mu kumbi ba Mpanzu bakala mokaananga ye bantu bole bamana bumina ku mavata mau ye beti vutuka diaka ku salu biau kuna Eala. Bau bavova mamingi mu salu kisalukisanga mindele mu ndambu yoyo. Kuna Coquilhatville basisa kumbi ye bakatwa diata kimalu lokula birole

Ba Mpanzu bakambwa kwa mundele au vo: bau mpe bafwiti katuka mu kumbi, kadi yandi lumbu biankaka kafwiti vingila vovo mu diambu dia salu kiandi. Banyuvula luve mu kwenda ye bisadi bi baweni mu kumbi mu tala mankaka kuna Eala. Mundele vo: Lwendeno, kiamene mono yakwe bumina kuna, buna si lwalenda vutuka mu tomabilu kiami. Bayenda kwau.

Bu balwaka, basongwa kwa mbuta a muntu, i kapita, mu baka fulu kia ndeka. Kwa yandi basamuna ku batuka ye bila ki bayizi buminina kuna. Yandi vo: Bwambote beno bu lubeki mabanza mu kwiza, kadi muntu zolele zaya Kongo fwiti mpe zaya Eala. Buna kwa beno lutukidi ku banda nzolele kamba vo: Eala i fulu kilandanga Leopoldville mu kindanu. Kadi kuna Leopoldville kwena bantu babanene, kansi kwaku Eala kwena minti ye bifulu bilutidi ndanu mu bionsono biankaka mu nsi yayonsono.

Mboki kalomba luve kwa mindele mu kwe songa babana banzenza bonso bwakala salu kuna. Bu bayenda, buna wasamuna mpe bonso bwabu vo: Mu ngonda Octobre mvu a funda dimosi ye nkama vwa, mono bu yakala ntaudi kaka, buna mindele ntatu miayiza ye nkela zau zazingi, kani makumatanu ma mviimba, zakala binti-nti bia mpila mu mpila bia nzenza ye mingidi miamingi. Bayiza mu diambu diakuna mio mu nsi yayi.

Buna batomba bisadi, ye mono mpe yabadika sala kwa bau, mboki mvu ka mvu yatatamana, se bwabu makumatatu ma mimvu ngieka mu salu. Twabadika

mu sola nsitu miaminene ye toma kubika ntoto ye vata nzila zasungama ye tunga nzo za ndeka kwa mindele ye kwa beto tu bisadi. Mboki vakunwa biankaka bilembolo tonda mwini a ngolo vatulwa mandala ye matiti va ntandu a minti mu diambu diabaka mpozi.

Salu kiaki kiakionsono kiena mu diambu diatomisa nsi, kadi nti miamingi mia nzenza mikunwanga vava mu diambu diabaka bintinti ye mingidi mu fidisa ku ndambu ka ndambu mu nsi yayonso. Bilutidi fiduswanga kwa mindele, mpasi bakuna ye mboki songa kwa bisi nsi ye kubavana bintinti ye mingidi mu kuna.

Bu bazieta, buna bamona nzo zilekanga mindele ye bifulu biabingi bia ntoko ku mbazi a nzo zau. Bamona minti bonso nkati a mfinda, kansi miamionsono miasungama kaka mu minlonga ku ndambu ye ku ndambu. Maba ma mpila zazingi bamona. Bayenda nate ye kuna mayinza mau mamamene ku twilwanga bibulu bia nzenza, bonso zingombe ye zinkombo ye mameme ye zinsusu. Ba Mpanzu baluta yitukwa mu diambu dia zinsusu, kadi bazaya nsusu za kisi Kongo kaka, kansi zozo! — Ngitukulu! — Za mbafu!

Bu bavioka nzo yankaka, buna mbuta a muntu vo: Mu nzo yoyo musalanga mindele salu kia kidokuta. Vele ka mu niakisa bambevo ko, kansi mu fiongunina ye zaya yela kwa mpila mu mpila kulenda kala mu minti ye bifulu ye bia mpata nsengo. Kadi yela koko kwakonsono kutukanga kwa bindekwa-ndekwa bilembolo monika bidianga bio. Buna batontanga bilongo

Zizi kia E. Luboid Congopress
Zizi 12. *Nzila a minlonga miaminti miamatutu mu Eala.*

bia mpila mu mpila mu zaya bionso bilenda vonda bindekwa-ndekwa biobio kansi ka mu bivisa nti ko.

Bafionguninanga mpe mpila a ntoto ulutidi fwana ye mpila a mbodila yilenda luta tomisa nti nti. Mpila a diswaswana di tulenda mona mu mbutu mia mbongo zeto, bonso masangu ye mayaka ye nguba ye mu minti bonso papai ye miankaka, vo mitomene saduwanga. Matondo kwa mindele mu diambu dia bakutusonganga ye longanga salu bonso bufweni!

Kadi mindele ka misalanga salu kiaki kifutulwanga mbongo zazingi mu diambu dia kukiyangidika ko kansi mu diambu diatomisa nsi yayi ya Kongo kaka. Kadi nsi yayi ya bumputu yakala. Vo ka mindele ko nga mayaka kwankatu, mankondo kwankatu, manga kwankatu loso kwankatu, malala kwankatu, mbala kwankatu. Ye biankaka biabingi biena bilenda kunwa mu nsi eto yayi. Vava balutidi tomba, bionso bilenda kala ntomoso kwa beto.

Mpanzu vo: Kansi beto vo ka tuzeyi kuna ye keba bina bia nzenza biabionsono ko, buna nki a ntomoso kwa beto? Mbuta a muntu vo: Diodio si twalonguka. Mu diambu diodio skulu mpe kiena vava kia nzayila sadisa ntoto ye bibulu ye mu zaya kanikina yela kwampila mu mpila ye kwa bibulu ye kwa bia mpata nsenngo. Babingi beti toma longukila kio mpe.

8. Nti a mampa

Mbuta a muntu wasimpama, wasonga nti wena mbutu mia nzenza, wavova: Nti wowo wa mbote beni.

Zizi kiaki kiabakama mu Bulletin Agricole.
Zizi 13. *Nti a mampa ye mimbutu.*

Vo wamwangana kaka mu nsi a mvimba ye bantu bazaya sadila mimbutu ye tonda mio, buna madia mamingi makutu bakama. Nti miankaka miena ye nkadulu yimosi, fisidi nga mpasi mu swasisa mio. Bu wabaka mbutu kaka mboki si uzaya swasisa, kadi nti wau mu mimbutu ka mukalanga mingidi ko.

Mpanzu vo: Kamba ngeye tata, ngeye tele vo bwambote, nti vo wamwangana mu nsi yayonsono. Kansi bwe si wamwangana, mingidi vo kwankatu? Yandi vo: Inga, diodio i diambu dia mpasi. Ye mu diambu dia mpasi zozo nti mina miankaka mibikwanga mpe nti a mampa wa bungubi milutidi kunwa mwa-mwingi. Kansi ka miena mia mbote mu dia ko.

Mu kuna miami ufwiti baka bintinti biabike. Bia-

mpila yoyo bilenda bakama bonso bwabu. Zenga bitala biabike mu tezo kia makumatatu ma sentimeta mu la, tula bio taku mu ntoto kansi ka kotisa beni ko, keba mu mpozi ye tula nlangu. Lumbu bia fuma kaka mboki si biabadika sasa. Nga nzila yankaka yilutidi i mu zenga bimianzi-mianzi ye nanguna fioti ndambu yizengokele, lumbu bia fuma kaka mboki biabadika sasa.

Mboki tula bintinti biobio mu zimpidi, mu mpidi mpidi nti nti ye ntoto ye nlangu, mboki fidisa bio konso konso ku bazolele bio baka. Mpanzu vo: Buna nti a mpila yoyo mvu nkwa si wavingila mu baka mbutu? Yandi vo: Nti weka mvu ntanu buna si wabadika buta, buna vele ka ntama ko e?

Mpanzu vo: Ka beni ko. Kansi buna bwe mu mibutu, mia nkunzu midiwanga vo bwe? Yandi vo: Lenda beni. Kansi mu diambu diakeba mia nkunzu milembolo diwa buna mifwiti yumuswa. Kansi diodio ka mpasi andi ko. Tunda kaka mbutu, zenga wo mu bibabila biena sentimeta kimosi mu nkobo, tula va nkwala ye yumisa mu mwini. Mboki nika bio mfu-mfuta.

Nti miami mbuta zole mu mvu mibutanga, ye nti, bu wamana kula, buna si walenda buta bana 100 vo 125 vakimosi, mpila mosi ye bana 200 vo 250 mu mvu. Milembolo diwa mia nkunzu milenda lundwa bonso bu nkembingi, ye buna muntu wena ye madia malunga mvu a mvimba.

Mindele mitezanga vo: nkama mosi ya minti mia-lunga kwa lusambodia ye bantu batanu, mpasi babaka

muntu muntu ndambu a kilongami lumbu ka lumbu mvu a mvimba. Mfumfuta zozo zilenda sadulwanga lusadusulu lwa mpila mu mpila mu lambila madia.

Mpanzu vo: Beto vo tukutu kwenda ku nsi eto, nga nti mia mpila yoyo tukutu nata, kansi bwabu ka tule-ndi bo ko. Nga vo nti miomio mibadikidi mwangana kwa bisi nsi, nga kiese. Kansi kwe si balenda mio baka? Mbuta a muntu vo: Beno vo lwavutuka nzila yayi, buna lufwiti kwiza sumba ye nata ku vata dieno. Mpanzu vo: Lufwiti fidisa mia ntete kwa mindele mi-eto, mboki kwa bau beto twabaka.

9. Ku nsi a Uele

Lumbu biau ku Koki biamana, ye bakota diaka mu kumbi. Dina i diankaka kansi ka diswaswana beni ye dina di batekele kwendila ko. Mpanzu kwa nleke andi vo: Bwabu vele ka twazingila mu tomba fulu kia mbote ko, mpasi twabaka kia mbote. Katomene yindula ko vo kumbi diodio mpe kuna Kinshasa diatuka ye kuna bifulu bia mbote biabionsono biabongwa. Buna kwa bau i mu vibidila kaka mu fulu ki babeki.

Lumbu biankaka bakala va Nzadi diaka. Bamona Nzadi kaka ye zimfinda kuna simu ye simu. Miongo vo ndimba mia matiti ka miamonika ko. Mavata ma bamona makala va nkati a simu dia Nzadi, ku luse nlangu ye ku manima mfinda.

Lumbu kiankaka bamona nzo zazingi za mindele ku ntwala ku lumoso. Bawa vo nkumbu a fulu i Lisala.

Kumbi diau diatula ye dialeka mpe kuna. Bayenda va nsi. Bamona vo i nkati a mbanza. Mindele mia leta miena ye mindele mia minkiti ye minlongi. Bamona tomabilu biabingi ye bawa vo: nzila zazingi za tomabilu zamana tungwa mu ndambu yoyo.

Lumbu kialanda batula ku Bumba. Kuna basisa kumbi diau ye bakota mu diankaka diena diadike. Kuna basisa Nzadi ye babadika tombuka mu mwila wena nkumbu Itimbiri. Bayenda mu kumbi nate ye kuna Aketi, mboki mu kumbi dia ntoto ye mu tomabilu. Bu batula kuna Bambesa, se balweki kwena fulu ki bana sadila.

Nsi yoyo yena diswaswana beni ye Kongo dia banda. Nsi yalendumuka yena ye zimfinda. Zimfinda ye zimfinda kaka. Mfinda yina yayinene ntama beni bakota yo, kansi va Nzadi, bu bakala mu kumbi, ka babakula dio ko. Bwabu se bonso ka Kongo diaka ko. Kansi i Kongo kwandi. Nzila za tomabilu zalendumuka ye zasungama. Vena mavata vateka kwangwa mfinda mu baka fulu. Konso ku bazolele kubika mayinza ye kuna madia mau, buna i mu sola nsitu va ntete.

Mu ntangu yayi ka mpasi andi beni mu kota mu nsi yoyo ya zimfinda ko. Kansi ntangu yina Stanley bu katombuka mu Aluwimi mu viokila mfinda yi kalembole zaya tezo nkutu, buna mpasi zankaka. Ntangu yina ka kwakala zinzila ko, fisidi nga kamona mavata mpe ko, wazieta ye ngamba zandi mu zingonda, madia mamana, ye ka bazaya kwasuka mfinda ko. Bau mpasi bamona.

Kansi nsi yena ya mbote, ye ntoto utomene vana ndandu kwa basadilanga wo. Nga tekila ngizulu a mindele ntoto ka wasadulwa beni ko. Ye mu diambu diodio bantu bakala bumputu mpe. Mu nsi yoyo buna leta wayindula mpe vo: Kani nki a salu si kiafwana kwa bantu. Ye watonta bia mpila mu mpila.

Salu kiankaka kibadikidi tonda babingi i mu kuna mafuku. Mu salu kiokio bampembe ye bandombe batomene salasana. Kadi vo bampembe ye bampembe kaka basala kio, nga ka kiasaluka ko. Bandombe ye bandombe batonta mu sala kio kondwa kwa lusadusulu lwa mindele, kansi salu ka kiatoma ko. Kikutu fwa nadede. Kansi bwabu kieti saluka.

Kuna Bambesa Mpanzu wabaka salu kia sofelo (chauffeur). Mu diambu diodio kabaka lube mu mona ndambu zazingi za nsi yoyo. Kansi ntangu zankaka kadiatisa tomabilu kia mpila ankaka kikokanga sengwa bia ntimina ntoto mu kubika mayinza ma mafuku. (Tala zizi va luse 111.)

Kedika ngitukulu mu ma kia mpila yoyo. Ka kiena nkadulu ya tomabilu nadede ko, kansi kidiatanga mu makalu. Kulendi visa ngolo zandi mpe ko, kadi sengwa ki kakokanga kibangumunanga ntoto wawonso mu tezo kia meta 1 mu sadila ye mu mpinda yavioka 20 ma sentimeta. Ka kidiatanga nswalu ko kansi bonso budiatanga muntu kaka. Kedika salu kiankinene kisalanga ma kiokio.

Nsi yoyo i nsi a bimangu kwa ba Mpanzu. Lumbu kiankaka bamona tomabilu kia mpila ankaka kiayiza koka sengwa kia ntimina ntoto. Kiau mu malu kieti

diata. I nkati a nzau ye muntu i sofelo vwendi va mfuka a nsingu. Mboki kaka bamona nzau lukufi bonso bobo. Nkumbu a nzau yoyo i Sorongo. Tala zizi kia ntete mu nkanda wau! Nzau yoyo yazaya salu kia mpila mu mpila sala. Mboki si bamona bo. Zankaka mpe zakala mu salu.

Va ntete batina bulu biobio biabinene, kansi mboki balonguka vo: i bulu bia mbote beni. Mpanzu wayuvuzula beni mu diambu diazaya mamonsoho mu mbakulu a banzau. Bu kawa vo: kuna Api kulongwanga banzau salu, buna wakala vema beni mu kwenda kuna Api.

10. Mafuku

Ba Mpanzu bazaya mafuku, bonso bu tweti mo zaya tu babonsoho mu Kongo dia banda. I momo mame-nanga mu mavata ye masadulwanga mu vangila nsadi mu bwanga nzemba. Kansi kuna Bambesa bamona mafuku ma mpila ankaka. Mayinza mamananene-manene makala ye mafuku ye mafuku kaka. Ye mpila a mafuku!

Mpanzu wayuvula kapita kwa bisadi kuna mu diambu dia mafuku momo, kanivo i ma Mputu vo bwe, kadi buta kwakwingi kwakala ye mo. Yandi vo: Mafuku mamonsoho i ma Mputu, kadi ntombo zazonsoho ku Mputu zatuka. Kansi mu salu kiakuna mafuku mu nsi eto twamana longuka vo: mafuku ma mbote malenda kituka ma mbi nswalu. I kuma mafwiti sadulwanga mu ndwenga.

Zizi kia G. Nicklasson.

Zizi 14. *Yonsoko a mafuku.*

Vo zolele zaya, bonso busalanga mindele vava mu diambu diakeba mafuku ma mbote, buna nadimbi! Va ntete batoma salanga ntoto a navududu beni. Diodio bameni mpe longa bisi nsi. Bwabu bau mpe batomene kubika mayinza mau. Kansi salu kiankaka kizeyi mindele kaka i mu sola mionso mingidi mifweni mu kuna. Ka mionso mionso miena luve mu kunwa ko.

Bau batomene sola mionso nti milutidi mu nene ye mu ntoko. Mu miomio babonga mingidi. Ka mionso mionso ko kansi mi bazeyi mifweni kaka. Misololo bobo miakunwa mvu walanda, ye mu nti miabakama mwasolwa mionso mia mbote kaka, miankaka vuza.

Zizi kia G. Nicklasson.

Zizi 15. Zandu dia mafuku.

Mu nti miasala vutuka sola mionso mingidi mifweni, miankaka losa.

Bobo busalanga mindele mieto mvu ka mvu, ye mu nzila yoyo mubakamanga mingidi mifwana. Mingidi mina mia mbote mikabwanga kwa bazimfumu, mafuku mau mpasi mabuta bwalunga. Mvu una nkama zitanu za makuba mamanene ma mingidi makabwa. Bobo bisi nsi babakanga mafuku mamingi mu mayinza ye ndandu zafwana mu salu biau.

Bwabu mbutu mia mafuku miviokanga mpioka tatu vo ia mbutu miabakama mu ntangu yina yi bakuna mionso mionso mingidi. Vana ntete leta watutatimisa mu kuna mafuku ye mu ntatumusu kaka twakuna.

Zizi 16. *Mfuna mia mafuku mina fiduswa mu tomabilu ku Nile.*

Kansi bwabu ka nsatu atatimisa beni ko, kadi babonsono bazeyi ndandu yi balenda baka mu salu kiokio.

Mpanzu vo: Kansi babonsono vo bakunanga mafuku nani wa mo sumba? Yandi vo: Bamindele. Kadi mamonsono mabakamanga mu mayinza mau, ka malungidi kwa bau ko. Sumba basumbanga. Kansi mu nzila yankaka mpe tufwiti salasananga beto ye mindele. Kadi mu teka mafuku buna mafwiti teka katudulwa mingidi miamionsono. Mu mbadukulu twakatula mio mu moko, kansi diodio i salu kia fuki beni.

Bamindele bamana tumisa masini mavedisango mo, ye mu nswalu beni masalanga. Kansi ntalu mu sumba. Mwisi nsi nkutu kalendi sumba kia mpila yoyo

ko. Bwabu mindele misumbanga mafuku mena ye mingidi mu ntalu yakuluka fioti, mboki mu masini bavedisanga mo. Bena diela batekanga mamu mu ntalu yoyo. Buna babakanga ntangu mu sala mayinza maviokele mu nene mu kuna mvu wakwiza.

Bankaka baveminanga ntalu yatombuka ye bavedisanga mo bau kibeni mu moko, kansi buna ntangu yayingi bafwiti fukisa mu salu kiokio, ye mayinza mau ka malendi neniva ko. Buna bankaka bakubaviokanga mu baka mbongo, mu diambu dia bena ye mamingi mu teka.

Mpanzu vo: Masini mavedisanga mafuku, zeyi yonso ntalu yifwanga ma mpila yoyo e? Yandi vo: Yawa vo: makumaia ma mafunda ma mimpata. Mu sivu si umona salu kiokio. Buna bantu si bakwiza nati mafuku mau ma nteka ye masini si makatulanga mingidi ye kanganga mafuku mu mfuna miaminene milembane muntu nata. Kansi ka nsatu anata mio mpeko, kadi tomabilu bifilanga mio nate ye kuna kutombukanga makumbi.

Mboki mingidi si umona miamingi-mingi. Ka miloswanga ko, kansi misiswanga mu bola, ye mboki mbodila yoyo yimwanguwanga mu mayinza mu toma menisanga bikunwanga. Nga ku ntwala kwatumisa mindele masini makamanga mafuta mu mingidi mia mafuku kadi mbidi a mafuta miena.

Mpanzu vo: Buna mafuku nate ye kuna Mputu mafiduswange? Kapita vo: Mankaka kansi ka mamonso ko. Kadi bwabu bwabadika bwanguwanga nlele kuna Leopoldville, ye mamingi si masadulwanga ku-

na. I kuna bwabu tulenda sumba nelele umeni bwangwa mu nsi eto mu mafuku ma nsi eto i ma twakuna beto kibeni. Vo ka mindele ko nga nki a ntangu tuku-tu mona mangu kia mpila yoyo?

II. Ntolodolo a nzau kuna Api

Lumbu kina nsamu a kiese beni wayiza kwa Mpanzu. Mundele wa nkuluntu wakwe sumba nzau kuna Api, ye yandi sofelo fwiti kwenda yandi. Kiese beni mu ntima. Kani nki si kamona?

Bu balwaka ku ndambu ya Api, se nzila yasungama beni, ye ekuna kuna muna nzila kwamonika lekwa, kansi nki a lekwa? Kadi ka tomabilu ko ye ka bantu ko. Bu bafinama, buna bamona vo: i nzau zole zakoka kalu diadinene, fisidi nga bonso kalu dia nzila ya sengwa. Mundele vo: Tuvioka kaka, tatamana ku ntwala.

Fintama-ntama va lweka lwa nzila mu mfinda mwakala nzau zankaka mu salu kiasola nsitu. Ka mu kwanga minti mu kiubi ko kansi mu benda ye diata mio ku nsi a tambi mboki vuza bisinza ye mianzi. Zankaka zanata mavala ma nti ye vimbu ye sinza bia nti ku lweka, nsitu mpasi wavedila.

Nti miankaka miakwangwa mu kiubi, ye nzau yankaka yakala mu koka vimbu diadionsono diena bonso nkamba waunene mu tezo. Nzau yankaka yatonta vuza sinza. Kiau kiakangwa tuvambu twa ngolo twatunta yandi nzau. Nzau nzau yakala ye nkengi andi,

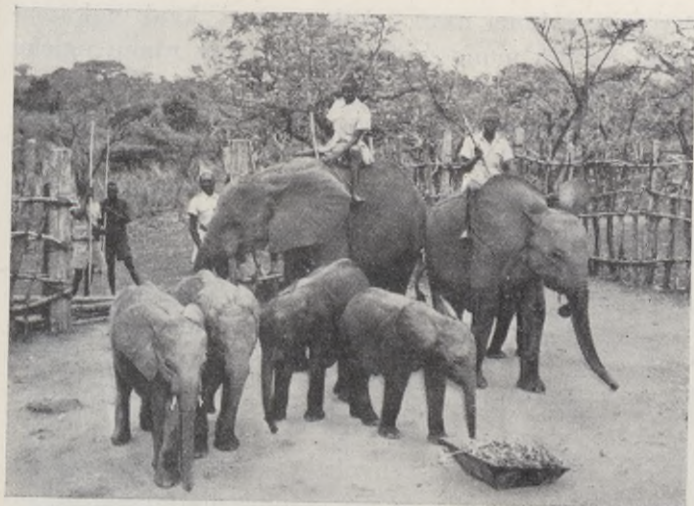
mbatu nkengi miole. Mundele wankamba kakanga tomabilu fioti, mpasi bakala ye ntangu mu tala salu kiokio kia nzenza.

Ntangu ka yalunga va mbata nadede ko, buna salu kia banzau kimeni. Lokula bitanu bilungidi kwa nzau mu lumbu. Buna balwakuwa ku fimfinda ku bake-ngwanga kwa minkengi, mpasi babaka ntangu mu dia ye siamisa biela. Madia mau i makaya ye bintala-ntala bia minti ye matiti. Buna badia badia nate ye ntangu va tanu. Ye mu lokula biobio muzenganga minkenge makaya ye matiti mankaka madia banzau mu fuku.

Ntangu va tanu buna mbona ya ntoko kamona yandi Mpanzu. Nzau zazonsono zayiza vioka mu nlonga wasungama bonso kabu dia bambulu-mbulu. Nlonga wawonsono, i makumatatu ma zinza, wafinama ye nlangu, kadi i lokula kiayobila. Wakota mu nlangu nate ye ku makungunu — nate ye ku vumu — zazonsono zata minga, ye nkengi miau ntumbu kinkama va nima, ka midi bola. Mboki nkengi nkengi fwiti toma vedisa nzau andi mu sesa kia mbote vo holoso (brosse).

I diambu diadinene beni mu keba nzau zavedila, kadi vo ka bwa ko, nga ka zatoma nitu mpe ko. Bu bamana yobila, mboki batulwa va fulu kiau kia ndeka. Buna bavewa mpe madia mazenga nkengi miau mu nkokila. Kansi bankaka batomene sala mu mwini bavewa nkailu kani mankondo vo mbala vo papai.

Zazonsono zamana kota mu fulu kiau, buna Mpanzu wawa ngimbudulu. Bu katala kwatuka ngimbu-

Zizi kia H. Goldstein Congopress.

Zizi 17. Nzau zole za minlongi zeti kotisa zinleke mu lupangu lua vundulu.

dulu yoyo, buna wamona nzau ya nkento yayiza ye mwana andi. Fimwana-mwana kakutu ta, kansi i nkati a mwana, mpeleko lumbu nana kaka bieka yandi. I nkengi andi weti kunyangidika mu nkunga, kadi nzau beni zitondanga mu wa ngimbudulu. Ye mu salu bia mpasi mulutidi vibidila nzau vo yiyimbudulwanga minkunga.

Mu fuku Mpanzu wabaka fulu kia ndeka mu nzo a mbuta a muntu nadede. Mu diambu dia biuvu biabingi bia Mpanzu mu salu kia banzau yandi mbuta a muntu wasamuna bonso bwabu: Vana ntete bu badika mu nzau yina ya ntete, kiakala vava ko. Mono

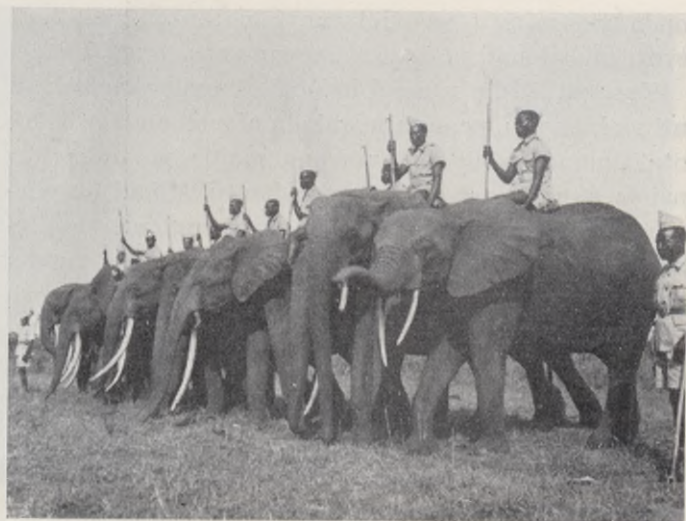
bu yayiza, buna nzau zakala zazingi, kani makumata-tatu. Bwabu mono makumole ye mvu ntanu ngieka mu salu.

Mu baka nzau mu ntangu yina buna bantu, bu bamaona mwana a nzau, buna ntumbu vonda ngudi mboki baka mwana. Buna babake kaka babaka. Bankaka nsatu ayundulwa mu mamvumina. Bwabu nzila yan-kaka babakilanga zo.

Mundele watentama va kavalu, ye nzomi miandi kumi ye mosi miena yandi. Batomba kamba dia zinzau ye bu bamaona dio, buna batonta vambisa yonso ya ntwenia yena ntela a muntu. Mboki bazoma yo ku ntini yitukanga mpevolo, babaka yo mu moko ye kanga mu nsinga mia ngolo mu nti. Kansi buna bakatwa sika nsongo mpe mu diambu diatinisa nzau zankaka. Kadi una wakangwa ufwiti boka, ye bamakota ye mbuta andi ka bazola kunsisa ko.

Nzau yena ntela a muntu yitezwanga vo: kani mvu 12 vo 15. Zilutidi mu ke ka zibakamanga bwabu ko, kadi ka zilungidi ngolo mu toma nata nkengi au bu zina longwa salu ko. Zau zifwiti kala ye bamakota mvu miankaka diaka mu mfinda, mboki bu zalunga tezo, nanga zabakama. Ziviokele tezo kina ka zibakwanga mpe ko, kadi nsisi mu kubabaka ye mboki mpasi mu kubatolula, ye fuki mpe kiena yau mu toluka.

Kansi kiadi mpe mu nzomono yoyo, kadi zazingi zifwanga. Bamindele ka balendi visa bila kia lufwa lolo ko, kadi yela ka kumonikanga ko. Zankaka tuka lokula ki bakangama mu nsinga ngodi au mu tambula

Zizi kia H. Goldstein Congopress.

Zizi 18. Nzau za Afelika zena mu ndongolo.

madia. Tanda ye tanda mboki fwa. Kansi zankaka mpe lumbu kimosi kaka mboki fwa. Kani kiadi zimo-nanga mu diambu dia bamakota mau. Mboki mpe zankaka bu zalwaka kwa nzau zeto vava vula, buna zazi za ntama ka zisonganga mpe kikundi kwa nzenza zo-zo ko. Zau bonso vo: Nki wizidi? Kiaki i kieto fulu. Katuka kwaku!

Mu baka zo i salu kia mpasi ye kia ngolo. Kansi mu longo zo sala i salu kia fuki ye kia mvibudulu, kadi mvu a mvimba zifwiti tatamana longwanga salu ki zazaya sala. Ye mu kiokio tusalasana beto ye zinzau. Kadi twena ye nana dia zinzau za ntama zeka maku-

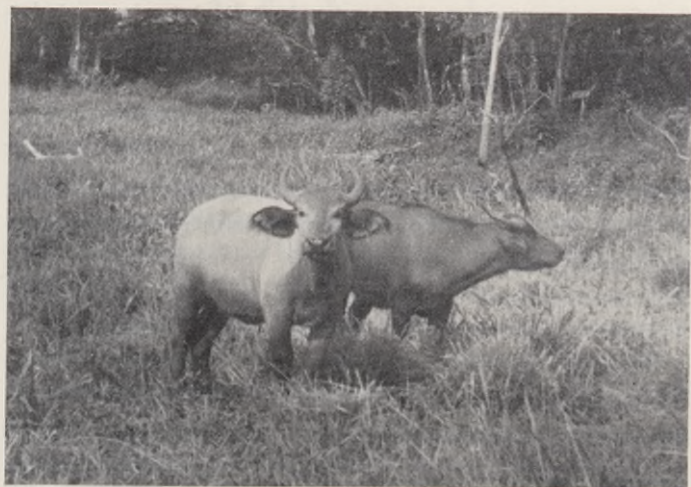
maia ma mimvu ye zibikwanga vo: nzau moniteur evo nzau nlongi, ye zozo zitomene zaya longa baleke.

Nzau ya titi bu yameni bakama, buna yakangwa va nti va kiazala, ye muntu wakala nkengi andi fwiti tonta finama yandi ye kumvana madia ye tonta kunziola, mpasi nzau yayukwa ye bantu. Mboki bu yilembolo vutuka tina muntu, buna nkengi una kunte ntamana. Mu badikila fioti fioti kaka mboki zingila ye zingila va nima a nzau, nate ye yilembolo songa wonga nkutu. Diodio bu dimeni, buna nzau yifwiti longuka mu fukama ye telama, nkengi bu kantumini bo.

Salu kiokio kia ntete, mpila mosi ye mu kabu dia ntete mu skulu kia nzau, i salu kilutidi mpasi ye nsisi mpe kwa muntu. Ye mu salu kiokio kiakionsono nzau yakala yakangama va nti. Vo mu zieta buna yakangama ye nzau nlongi. Mu tala nlongi wowo i diambu dia kiesse beni. Kadi dionso dionso dia buzengi divengi nleke, sembwa kasembwanga, nlongi bu kakumbanda mbatu mu mbodo mbatu mu zimpungi.

Nzau bu yizeyi tumamana mambu ma nkengi andi, buna yakutulwa mu nsinga ye tulwa mu koka kani buku kia nti. Va ntete buna kiakike kaka kisadulwanga kansi mboki kikudukulwanga mu nene ye mu zitu lumbu ka lumbu. Ngonda nana vo mvu a mvimba si yalongwa salu kiokio.

Nzau zeto zilutidi nene zeka makumaia ma mimvu, kansi zakidi kulanga. I kuma tulenda zaya vo: kani makumatanu ma mimvu diaka si zakala ngolo ye sala. Bu zimeni longuka salu, buna zitekwanga kwa wonso

Zizi kia H. Goldstein Congopress 1951.

Zizi 19. *Mpakasa zole zantwenia zena mu ndongolo.*

muntu zolele sumba. Ntalu yena yimosi ye ya tomabilu i mafunda nana ma mimpata.

Mpanzu vo: Beni, beni ntondele mu nzaikusu zozo zazingi-zingi. Si yasonika kwami ku vata diami ye kubazayikisa mamonso. I vava kaka vena salu kia mpila yoyo e? Muntu vo: Kuna Gangala na Bodio mpe kutolulwanga nzau. Kuna zilutidi zeto mu zazingi, zena kani makumaia ma mvimba bwabu.

Bboki babingi bamana sumba nzau zau. Ntangu

---

* Landila ntangu yina ya Mpanzu mboki salu kia ntoludila banzau kianatuka kuna ku Gangala na Bodio mu Uele, ka kiena diaka kuna Api ko. Kansi salu kia ntolodolo kisaluka kuna fisidi nga bonso ku Api.

yayi bu tusalanga ku mavula ma mindele, buna tule-nda mona nzau zena salu ku ndambu ye ku ndambu. Ngombe zisadulwanga mpe mwamwingi mu koka maku ye mu koka nsengo za ntimina ntoto.

Mpanzu vo: Inga mindele vele. Kansi beto bando-mbe nani si kalenda sumba nzau ye sadila yo? Muntu vo: Bisi bwala ka balendi banzila dio ko, kansi kwa bamfumu si dialendakana. Kadi vo muntu wena salu kialunga ye kiafwana kwa nzau, buna bwambote mu sadila yo, kadi mu salu mutukanga mbongo.

Ntangu yayi mpe vo muntu zolele sompa, kani wampembe kani wandombe, lenda kwandi sompa mu mvu mvu. Mfutu a nsompolo i nkama ia za mimpata mu mvu mosi. Kansi mpasi kwa beto bandombe mu lwakila tezo kia mpila yoyo mu mvu mia fiuma.

Mbandu ka mbandu mase meto mazaya banzau, kansi mu tolula zo muntu kabanzila dio ko. Mindele miayiza. Miasonga vo: nzau mpe lenda tumama kwa bantu ye sadisa bantu. Batwadisanga zo i beto, ka mindele ko. Salu beto tusalanga kio, kansi mu yala salu kia mpila yoyo tulembananga mo.

Kansi mu diambu dia salu kieto kwa mindele ndwenga zeto zikudukulwanga, ye mbote mpe vo tuvemina-nga zo, kadi buna si twamona bana beto bazaya salu biabingi bi tulembananga zaya mu mbandu yayi.

Mpanzu vo: Kansi bwe mu bampakasa? Ka lwena ye ba mpila yoyo vava ko e? Muntu vo: Zena kwandi. Kiambazi si yakusonga mbakala ya ntwenia yizeyi fukama bu kakembo bo kwa muntu. Nga ka twena ye zazingi ko. Tonta tweti tontanga kaka.

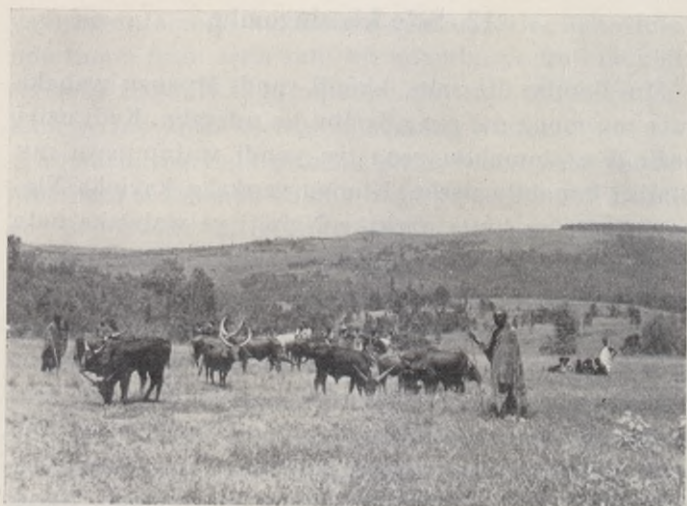
12. Salu kia zingombe

Mu diambu dia salu kiandi yandi Mpanzu wabaka luve mu mona nsi mu ndambu ka ndambu. Kadi nzila zazingi za tomabilu zena, ye yandi watumuswa mu diatisa tomabilu nseke. Ntangu yankaka kavioka Niangala nate ye kuna nzaku a Ngipiti ye walwaka nate ye kuna Nile ku fulu kibikwanga Yuba. Kuna kamona masuwa makwendanga va Nile.

Bu kavutuka tuka ngiendolo yoyo, buna wasamuna kwa Mwanda mu nsi a ntandu ya Uele bonso bwabu: Mu ndambu yayi ya zimfinda ka tulendi mona beni bonso bwenina nsi ko. Mu diambu dia nzila zazonsono zena zalendumuka ye toma sungama mpe, buna tulenda visa vo: nsi yayonsono yikondolo miongo. Kansi vo una vayika kwasuka mfinda ku ntandu, buna si wamona nsi, kadi kuna kwamana mfinda kwabadika makanga. Mono bu yayenda kuna, buna yamona dia nzenza.

Makanga mena malendumuka beni, ye nzila zasungama. Matiti mamenanga bonso mu Kongo dia banda. Kansi dilutidi dia nzenza kuna i makamba ma zingombe. Fisidi nga bantu babonsono bena ye ngombe zau mu ndambu zankaka, ye bazimfumu bavwidi zazingi. Nsi yitomene fwana mpe kwa bulu biobio, kadi ka bibelanga beni ko, ye madia mau mena mamingi mu nsi yoyo ya matiti.

Nga mindele mitanga vo: bisi nsi ka bazeyi bakila ngombe zau ndandu yafwana ko. Ye bonso buzolele leta sadisa bisi nsi mu baka lekwa biafwana mu kuna

Zizi kia J. Mulders Congopress.
Zizi 20. Kamba dia ngombe lukufi ye zandu dia Kitega.

mu ntoto, i bobo kazolele mpe kubasadisa mu baka bulu bilenda vana ndandu kwa bakebanga bio. I diau leta wamana tumisa ngombe za kisi Mputu za mbakala, ye zau bu zabutana ye ngombe za kisi nsi, buna mbandu zalanda zakala mpila ankaka.

Ngombe za mbote zifwiti kamwanga mamvumina, ye mamvumina i madia ma mbote kwa bantu, ye mboiki mazi ma ngombe (beurre) i madia mankaka masadilanga mindele mafwiti longuka bisi nsi mu kubika ye sadila. Mu ntangu ya bakulu ye nate ye bwabu bana ba zingombe bakidi manisanga mamvumina ma mbuta zau, ye bu makala mafiuma kaka, buna bantu

Zizi kia Bull. Agricole.

Zizi 21. Ngombe a nkento yeti kamwa mamvumina.

ka babaka lekwa ko. Mbandu zamona zeti kula bwabu zina vana mamvumina mamingi.

Mboki nsadulu yankaka ya zingombe yena, kadi zilenda longuka salu mpe. Zilenda koka sengwa kia ntimina ye zebila ntoto, ye mboki va nzila zilenda koka makalu masokwa lekwa biabingi. Vele ka zena ngolo bonso nzau vo tomabilu ko, kansi ziviokanga bantu beni beni mu ngolo.

Bwabu leta utekilanga mu songa salu bia mpila mu mpila, kansi i diambu dia bantu mu kudukulwa diela, mpasi bazaya salasana ye bisadi biau i zingombe. Buna ye bantu ye bibulu babaka ndandu i madia mau mamingi, bu basalanga mayinza mamanene.

Mboki bina bia nteka ka nsatu anata bio mu ntete vo mpidi ku bina tekwa ko. Nzila za mbote zeti kubukwa, ye mboki ngombe za mbakala zalenda koka makalu mamananene masokwa lekwa biau bia nteka konso ku bazolele bio teka, bonso bukokanga nzau kalu diandi vava. Mono yamona vo: bantu bu bazeyi sadila bulu biabinene, ye nzila bu zena za mbote, buna balenda baka nsadusulu ya ngolo beni mu salu biau.

Mwanda vo: Bonso bu utele, nge mfumu ami, i bo-bo bwenina. Ngeye lutidi zieta ye mona nsi za nzenza, kansi mono mpe nzeyi zieta kansi i nzietolo ya mpila ankaka. Mu diambu dia nzeyi tanga kifalansa, i kuma mundele unsompisanga nkanda mi itanganga, salu kiami bu kimeni. Ye bwabu ka ntama andi beni ko yate-angi nsamu mu bisi Urundi. Buna ma mbambukidi moyo i mama:

13. Urundi

Nsi a Urundi yena kuna ntini yi wayele bumina kansi ku banda fioti. Kansi i nsi a miongo. Ye mu diambu dia miongo mia ntela beni, i kuma nsi yena ya kiozi mpe. Twawa vo: Kingoyi yena nkama nana za meta va ntandu a tezo kia mbu, kansi nsi yoyo yazangama nate ye funda ye nkama nsambodia za meta. Bantu bena babingi mu nsi, kansi mavata mau mama-ke beni, ye nzo ka za ntoko beni ko.

Makanda mole ma bantu mena. Diankaka i kanda dia bamfumu diena nkumbu watuzi. Bisi kanda dio-

Zizi kia J. Mulders Congopress.

Zizi 22. *Mfumu a kisi Urundi, Mwami Mwambutsa, ye bana bandi babakala mu vinga kia nzo andi.*

dio baviokele mu diela ye diyalanga nsi. Nga ka bena babingi-bingi beni ko. Kanda diankaka i warundi diviokele beni mu ntalu kansi diyalwanga ye salanga kwa watuzi. Nga kanda dia babongo mpe dikalanga mu mfinda zau, kansi makanda mankaka mamole makubayinanga beni. Bau babikwanga batua.

Ka batunganga mavata mamanene ko, ye nzi zau ka zatoma tungwanga mpe ko. Ka bakunanga mayinza mamanene ko, nga babakala ye bakento ye bana balenda salasana mu salu kiokio, kansi ka batuzi ko. Bau bakento kaka basalanga mayinza. Ma bakunanga i mpila mosi ye ma tukunanga mu nsi eto ya Kingoyi.

Bu bakwe vetanga, buna mu madinga ye mponza ye bitoto bavondanga.

Mvwatu mi basadilanga mikubukwanga mu nkanda a nti. Fisidi nga zimfinda nkatu nadede mu ndambu zankaka, kansi nti miomio misadulwanga mu bakila bivangulwanga nelele miau miena. Nanga miakunwa kwa bakulu. Ye mu miomio mpe mutukanga nkuni zau. Mboki mu ndambu mukondolo nkuni muyumuswanga matuvi ma zingombe masadulwanga va fulu kia nkuni.

Mu diambu dia kiozi kia nsi mufwiti vwatwa mvwatu mia nkobo. I kuma babunda miole vo mintatu mia nelele miomio mia nkanda a nti. Bu bamana buna nkanda wowo buku kiakinene kiafwana tezo kia koko mu la ye mu sadila, buna batutanga wo va buku kia nti mboki zokusa mu moko, mpasi wakala nalebe-lebe. Nga batua babonso ye bankaka mpe mu barundi bavwatanga nkanda mia zinkombo ye mia zingombe.

Bayundulanga bulu biabingi i zinkombo ye mame-me ye zingombe. Bazimfumu bena ye ngombe zazingi, ye bankaka mpe batontanga bonso bwena lendo kiau. Muntu ukondolo zingombe ubanzulwanga vo: wa bumputu. Ka bayundulanga ye vondanga zo mu diambu dia mbizi ko. Ngombe zi badianga i zina zamana fwa ye zabakama yela. Zazingi-zingi zitekwanga kwa minkiti.

Ngombe zau zikamwanga mamvumina, ye bamfumu bavwidi zazingi babakanga mamvumina mamingi, ye bavangilanga mankaka mazi (beurre). Kansi bau mpe ka bazeyi sadila ngombe zau mu salu ko. Mameme

Zizi kia Bull. Agricole.

Zizi 23. *Beti kubika nlele a nkanda a nti.*

mau mena mamake beni ye nkombo zau mpe zazike. Batondanga niosi beni ye sadilanga yo mu ndwinu zau. Bazeyi kubika mpila a nsuku u batulanga mu nti ye kotisilanga nsamba a niosi ye kenganga, nate ye zama-na tunga ye yonzika zafwana, buna bonga kaka.

Bamindele bu balwaka ku nsi yoyo, ye bamona vo: nsi a mbote beni yena ye ya kimvwama mu diambu dia zingombe, kansi bantu ka bazaya sadila nsi au ko ye ka tomisini bulu biau mpe ko, buna babanza vo: bafwiti sadisa ye longa bisi nsi. Basola fulu kiafwana, batunga nzo zau, batumisa bulu bia mbote. Balonga ngombe za kisi nsi mu sala. Batumisa bana ba zimfumu za nsi mu kwiza longuka sadila ntoto ye bibulu.

Baluta tomba bana ba zimfumu mu kubalonga, kadi

babanza vo: mboki bau si balonga bayau. Mayinza mamananene makubukwa ye kunwa madia ma mpila mu mpila. Ngombe zifwiti tima ntoto ye kubika wo, ye zifwiti koka makalu mayonzukulwanga madia, ntangu a ngionzoko bu yilweki. Madia mamingi ma makaya ye ma titi ye bia mpata nsengo makunwanga mpe mu diambu diadikila zingombe, mpasi za mbakala zaluta kala ngolo mu salu, ye za nkento mpasi zatoma vana mamvumina mafwana.

Buna mweni, nge mfumu ami, vo mono mpe ndenda zieta ye zaya nsi zankaka. Mpanzu vo: Kedika kiese beni bu zeyi tanga bonso bobo. Kadi babingi ka batoma visa ma batanganga ko. Vo ngeye watoma tatamana bonso bobo, nanga si waluta mono mu zaya nsi, mpeleko ulembolo zietanga bonso mono.

14. Ku Nioka

Ntangu yankaka Mpanzu wakambwa kwa mfumu andi mu fila mundele ku ntandu. Lumbu biabingi kazingila, mboki kavutuka. Kansi buna mamingi makala yandi mu samuna kwa nleke andi. Fulu kiankaka ki kamana bumina kiena nkumbu Nioka ye ka kiatatuka beni ye zanga dia Albert ko. Mu diambu dia fulu kio-kio kasamuna bonso bwabu:

Kedika ngeye nleke ami, kiadi beni bu lembolo baka luve mu zieta bonso mono. Kadi mu zieta kaka ye tala mu maku meso i nzila ya nzayila ntoto. Mu nzietolo yayi twayele nate ye kuna Nioka, ye Nioka i

Zizi kia H. Goldstein Congopress.

Zizi 24. Bakavalu i bulu bia ntoko.

vula dia leta mpila mosi ye vula diadi dia Bambesa. Kansi diswaswana beni beni ye vula diadi.

Kuna Nioka balutidi kukiye kula mu salu kiatwila bibulu ye tomisina bio. Bionso bilutidi mbote bitumuswanga ku Mputu ye mboki bitwilwanga kuna. Kuna kwena mindele ye badokuta balenda niakisa bio, vo biabakama yela, mu diambu dia mpeve a nsi yayi yankaka ye yi biayukwa ku Mputu yankaka. Mboki bu biabutana ye ngombe za kisi nsi, ye zayika zazingi, buna bisi nsi si babaka za mpila yoyo za mbote. Mu nsi yayi ya myimba muntu kalendi mona ma yamweni kuna ko.

Zizi kia H. Goldstein Congopress.

Zizi 25. Ngiundulu a zingulu ku Lubudi, Katanga.

Diantete di yamweni i ngombe za mbakala zatuka kuna Mputu. Zazinene beni zakala ye zavuluka bonso ka ngombe nkutu mu nsi yayi ko. Mboki za nkento zazingi ye bana, buna zena zalunga ntalu nkama vwa. Zazingi zifiduswanga mpe ku ndambu zena mindele miamingi mu tekwa ye vondwa mu diambu dia mbizi.

Mboki diankaka i kabu dia bakavalu. Babingi bena kuna, ye basadulwanga mu koka makalu va nzila, kansi kavalu kulutidi banzulwa mu salu kianata muntu. Kadi vo muntu zolele kwenda konso konso kwa nseke buna tentama va kavalu kaka. Ye kavalu bu

Zizi 26. Yinza dia froment.

kwena mbidi a ntinu buna fintama-ntama muntu lweki. Kavalu kulenda luta sikaleti mu nswalu. Kumi ye bakavalu batanu bena kuna.

Ye ngulu! Engwa mpangi ami, nkama sole za mvi-
mba! Ye mpila a ngulu! Za kisi Mputu zasonsono.

Zavuluka beni. Malu nkutu ma nkufi. Ndumvu ukufi beni ye fisidi nga laka nkatu. Za mpila yoyo bu zavondwa, kedika mazi mamingi. Ngulu za kisi nsi zafioti-fioti va lweka lwa zozo. Vo za mpila yoyo zamwangana mu nsi nga kiese. Kansi mu kala ye mafuta ma mpila yoyo, madia mafwiti vewa.

Yamona zinkombo kuna, vioka nkama zole. Zau mpe za kisi Mputu. Zazinene zena, ye zankaka zikamwanga mamvumina bonso zingombe. Mboki mame-me mavioka funda dia mvimba mu ntalu. Mankaka mena ye mika miamila misadulwanga ku Mputu mu bwangila nlele mia nkobo.

Mboki mayinza mau twayele tala. Mampila mu mpila beti kunanga mu diambu diabaka madia kwa bau mindele ye kwa bulu biau. Ye mankaka mamingi ma balembolo dia mafiduswanga mu tomabilu kwankaka kwena mindele miamingi ye bisadi biau biabingi-bingi. Kuna mpe twayele tala.

Mankaka ma nzenza twamweni ku mayinza kuna Nioka. Bamana tonta kuna mbongo za kisi Mputu zi tulembolo zaya nkumbu. Mu zozo mbambukidi moyo kaka nkumbu mosi, i froment, yasonama mu Bibila. Mbongo zozo zafwanana ye matiti, fisidi nga bonso nkobo, ye ku ntu kwena nsesa wena mingidi miena tezo bonso loso mu nene.

Buna basadilanga mayinza mamanene beni, ye zingombe ye kavalu bieti salasanna ye bantu mu kubika ntoto ye kuna ye yonzika ye nata mbongo ku zinzo ku zikebulwanga. Kedika salu kiena, kansi ndandu a salu yena mpe yayingi. Yawilu vo mu mvu

uviokele bateka zingombe mu ntalu kumi dia mafunda ma mimpata.

Mboki bateka zinkombo ye mameme ye zingulu ye bia mpata nsengo. Kedika mindele miena diela mu salu. Kansi bavema mpe mu longa bayeto, i bisi nsi, mpa-si twazaya sadila ntoto ye bibulu bufweni ye bakila bio ndandu. Kadi bantu basalanga yau mvu miamingi, vo batonta kaka lunda mu mabanza ma bamonanga, buna bu bana vutuka ku mavata mau, si balenda twila bibulu ye sadila bio mu salu mpe.

Engwa mu nsi eto ya Kingoyi vo twena ye zingombe ye nsi yalendumuku bonso vava, nga tukutu longuka vava ye mboki vutuka mu longa ngombe za kisi nsi eto mu sala bufweni.

15. Kilo-Moto

Mpanzu watatamana samuna kwa nleke andi ma kamona mu nzietolo. Yandi vo: Bu twakedi kuna Nioka, buna mundele wabeki bila mu kwe bumina kulutidi nseke diaka i kuna Kilo. Bu twayeke kuna, buna tumweni mayinza mamanene beni ye bantu babingi basadila mo, kansi ka twamweni bantu baneti madia mu nzila ko. Nga madia manetongo. Kadi kuna Kilo bantu babingi beni basalanga kwa mindele ye basumbulwanga madia mwamwingi.

Twamweni mpe tomabilu biasokwa ye masangu ye loso ye mbala ye madia mankaka ma mpila mu mpila bitukidi ku mavata. Kadi mindele mifidisanga bio mu

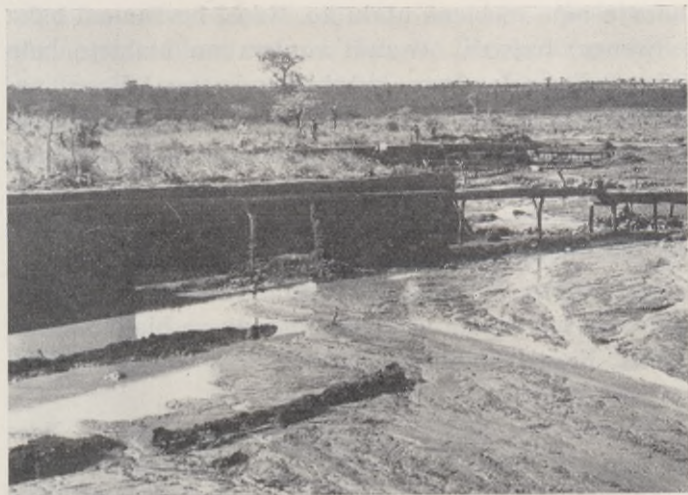
kwe sumba ye nata madia, bantu ka bidi fukisa ntangu ye ngolo zau mu nzila. Ye mu diambu diodio bisi mavata balutidi baka mamingi ma nteka.

Yawilu mpe kwa bisi nsi vo: madia mayonzikanga bantu mu ntangu yayi mavioka mpioka kumi ye mana mabakama mu ntangu yayizila mindele. Ntangu yina muntu kakuna mankaka ko, kansi ma kadia ye bisi nzo andi, kadi nani una mo sumba? Bwabu mpila ankaka, kadi mindele misumbanga mamingi-mingi, ye bisi nsi bena salu kiatunga zinzo, ye bonso bobo basumbanga mpe madia mau.

Mwanda vo: Buna mindele nki misumbilanga madia momo mamingi? Mpanzu vo: Kwa bisadi. Kadi salu kiakinene basala, i salu kivovulwanga beni mu nsi yo-yo. Lekwa bitombwanga mu ntoto biena bonso bintadintadi bibikwanga wola. Salu kiokio ntama kiabadika, kansi mu mbadukulu ka kiakala kia ngitukulu beni ko.

Kadi buna bantu batima ntoto, ye bakoka wo mu mabuluweti va mabaya nkievo va valanda kiatungwa ku zulu vana makunzi. Kuna ku zulu kwakala nkela ya ndandanda beni yakomwa bonso mumbungu ye muna mwakala cilumukanga nlangu. Muna babukula ntoto, mpasi wanienga ye katuka vakimosi ye nlangu, ye buna matadi momo ma batomba mu diambu dia zitu kiau ka mayenda ye nlangu ko, kansi masala mu nkela.

Ntangu yayi salu mpila ankaka kieti saluka. Masini matimanga ntoto, masini manatanga wo, ye mu masini musukulwanga ntoto. Ngitukulu bonso bulenda tima

Zizi kia H. Goldstein Congopress.

Zizi 27. *Bonso bwabakama wola kuna Kilo.*

masini ntoto wawingi. Wola i lekwa kia ntalu beni, kansi mu baka ndambu yena bonso ntu a nlembo mu nene mufwiti timwa ye nienguswa ntoto wena tezo bonso nzo ya mvimba mu nene.

Yawilu mpe bantu bole bamokane mu diambu dia salu. Nleke vo: Kadi bamindele bila nki bakwiza tota lekwa bieto biena ntalu? Beto vele tuvwidu nsi eto, ye tuvwidu mpe lekwa biena mu ntoto eto. Wakota vo: Beto twamana vwa ntoto eto mu mafundu ma mimvu, bila nki twalembwa tota lekwa bieto bia ntalu?

Nleke vo: Bakulu ka bazaya vo biakala ko, ye ka

bazaya mpe vo biena ntalu ko. Kansi bu tumeni baka ndwenga, bufweni kwandi vo twavwa biabieto beto kibeni. Kota vo: Inga, butubeki ndwenga! Kansi nani watuveni zo? Keti ka mindele ko e? Vo babakanga lekwa biankaka bi balenda sadila mu nsi au, buna batwalanga mpe biankaka kwaku nsi eto.

Tala nzila za tomabilu zinatunwanga bwabu bi tuku-tu nata beto. Banzila nzila za sengwa zitungwa ye zisadulwanga. Ye mavula ma mindele miena mu kutu-tomisina bia mpata nsengo ye bibulu ye biankaka bia nteka. Bina biabionsono bivwilu kwa nsi eto. Nleke vo: Kansi bau kibeni basadilanga bio.

Kota vo: Ve, ka bwa ko, nani fwiti bio sadila? Nge-ye tele vo: tubeki ndwenga. Kansi kamba ndwenga zaku zilungidi mu yala salu kia mpila yoyo e? Vo ka tuzolele salasana ye mindele ko kansi tonta beto ye beto, buna nanga twakatwa vutuka bwakala bakulu beto.

Bu yawilu momo, buna mono mpe ngindudi vo: Mpasi kwa beto mu nsamu mina miamingi-mingi mia nzenza mikwizanga. Kansi bamindele bu balenda kutusadisa mu baka bulu bilenda kutusadisa mu salu bieto bonso zinzau ye zingombe, buna diodio mpe difweni ntalu a wola.

Kansi bwabu ka kuna Kilo kaka kutimwanga wola ko kansi ku ndambu ka ndambu nu nsi yayo ya ku ntandu. Kompani disadilanga salu kiokio diena nku-umbu Kilo-Moto mu diambu dia ku Moto mpe kwena salu kiakinene. Moto kunu diena ye Kilo kuna. Kansi ku Moto kiaviokele ko ko,

Vo ka lekwa biobio bia vola ko, nga mindele ka miayiza miamingi mu nsi yoyo ko. Ye vo ka mindele ko, buna ka salu ko ye ka mbongo ko. Vo ka mbongo za nsumbila lekwa ko, bwe biatayika, ye nki a ndandu yabakama? Bwabu bantu basikamene mu nsi yina ye basalanga. Bankaka basalanga kwa mindele ye bankaka basalanga mu mayinza mau. Ye salu kitukisanga ndandu bwabu ye ku ntwala, kadi wola bu wamana, buna ntoto usidi watatamana buta mbutu miandi kwa basadilanga wo.

16. Ntambulu a mbizi

Ba Mpanzu bamana tatamana mvu ntatu kuna Bambesa, kansi mundele wabatula mu salu bu bakubama mu vutuka ku Mputu, buna ba Mpanzu basisa salu. Bakutu baka tike mu kwenda mu masuwa nate ye ku Kinshasa, kansi ngunda zamona nsi zankaka zakidi yau. Mu diambu dia ngunda zozo bakala kutanga mbongo zazingi mvu miomio mintatu. Buna bavutuka nzila yi bayizila nate ye ku Nzadi mboki nzila yankaka. Kansi mundele nzila a ku ntandu diaka kavutukila.

Kuna Bumba bavingila, nate ye masuwa mayiza mu kwenda kuna Zingitini (Stanelyville), buna basumba tike ye kota mo. Se buna mu nzila ya nzenza diaka bena. Bonso bu bateka mona mu Nzadi ku banda, i bobo mpe kuna ndambu yoyo bamona. Nzadi bamona ye va nseko zimfinda. Mu ndambu zankaka bamona

Zizi 28. *Bia ntambila mbizi.*

sanga bia nienge biatungwa mavata. I ntambi mia mbizi mitunganga mavata mau bonso bobo.

Nga ku simu ye ku simu bamona mavata mamingi, ye bamana vioka Basoko, mboki mavata malutidi kala mamingi. Mwankaka fisidi nga zinzo ye zinzo ye zinzo kaka, ye mankondo ma fiuma mavambisanga mavata. Ka bateka mona mavata mamingi-mingi bonso bobo ko. Buna bavisa vo: bwata muntu i kedika, bu kata vo: ndambu yoyo yaluta ndambu zazonsono za Nzadi mu kala bantu babingi.

Mpanzu wamokisa bankaka mu masuwa mu dia-mbu dia salu kiatamba mbizi, kadi mu nsi andi ya Kingoyi ka mwakala salu kia mpila yoyo ko kansi mu

Zizi kia F. de Poster, Congopress 1950.
Zizi 29. *Bbizi a nteka.*

yaba ngola ye mintondia mu mila miankaka miami-keke. Muntu wankaka i ntambi a mbizi, ye yandi wasamuna mamingi mu salu kiandi.

Buna kabangula mpe lekwa bia ntambila mbizi bi basadilanga, kadi biena bia mpila mu mpila ye bifwiti sadulwanga mu nsadulu zazingi, bonso bwena fulu fulu ye nlangu ye bonso bwena mbizi mbizi zi bazolele tamba. Buna kavovila mpe nkumbu za bia ntambila mbizi ye nkumbu za mbizi, ye Mpanzu wamona vo nkumbu zena diswaswana beni kuna ye ku Kongo dia banda.

Mpanzu kwa yandi vo: Mono bu yakala kuna Ma-

tadi, buna twayenda tala ntambi mia mbizi kuna ntadi za Yalala. Kansi kuna vele salu kiakala mpila ankaka mu diambu dia nlangu kumba beni, ye kwaku mpila ankaka mu diambu dia Nzadi vava mbidi a napi. Kuna mpe twamona, bonso bu bayanika mbizi zau, kadi mu nata zo za nkunzu ku Matadi mu teka nseke kula, zakatwa bola.

Ntambi a mbizi vo: I bobo beto mpe yanika ye yanika kaka. Bena lukufi ye mbanza za mindele balenda teka za nkunzu, nga beto yanika kaka. Mpanzu vo: Kuna yamona mpe batamba nkala zazingi. Kadi zazola tombuka mu Nzadi, kansi kwakala kumbanga nlangu, zatonta viokanga va matadi. Zinkama ye zinkama zayiza vioki va matadi, ye buna bantu komba zo kaka mu panu biakangwa ku banda. Nkala zitambwanga mpe vava e?

Ntambi vo: Aa, ka mu ndambu eto ko. Nga mu tamba mbizi mu zintadi nzeyi mo. Kadi kuna ntandu a Stanleyville ku tukwenda kwena ntadi za ngolo, ye kuna mpe mbizi zitambwanga. Yamona bo mu meso mami, nga kiasala kuna ko. I salu kia nsisi mu kota mu Nzadi bonso bobo, nlangu bu ukalanga nganzi. Basumikanga minti va nkati a matadi, Nzadi bu yamana kwenda basumananga mio, kansi mboki Nzadi bu yamana vutuka diaka nsisi mu salu. Kiazola sala kio ko.

Mpanzu vo: Beto tutezanga vo: salu kiatamba mbizi i salu kiambakila mbongo zazingi. Keti ka bwa ko e? Ntambi vo: Kina ami ta luvunu ko. Salu kivananga ndandu kwa bazeyi kio. Mboki mpe ka tukondwanga

Zizi kia E. Lebiéd Congopress.

Zizi 30. *Vata diatungwa va simu dia Nzadi.*

madia ko. Bakunanga mayinza mau balenda mona malema, mvula vo zalembwa noka. Nzadi ka yiyumanga ko, ye malema ma tulenda mona makalanga kaka, ngandu vo zayika zazingi.

Mono itondanga salu kiami. Nzadi bu yele, buna salu kieto ntumbu badika, ye kitatamananga nate ye yavutuka kwiza. Buna kani ngonda ia tufwiti salanga. Mboki Nzadi bu yayizidi, buna twena salu kiakubika lekwa bieto bia ntambila. Kansi ntangu yayingi tubakanga mpe mu vunda.

Mpanzu vo: Bumonekene mu mvwatu miaku ye sikaleti kiaku vo kukondwanga mbongo ko. Kansi

buna bwe mu bayaku bankaka? Babonsoo bena mpila mosi ye ngeye? Yandi vo: Fisidi nga mpila mosi twena. Twena ye bisikaleti ye masini ma ntela nlele ye mwatu mifwana. Ye nzo zeto zafwana. Buna nki kisidi mu tomba diaka?

Mpanzu vo: Muntu wantela vo ntambi a mbizi mu ngonda zina zi kasalanga lenda yonzika kani mafunda mole ma falanka mu ngonda ngonda. Ntalu ya mpila yoyo yilenda bakama mu kedika e? Yandi vo: I diambu dia Nzambi vo zolele vana.

17. Stanleyville

Stanleyville, mbandudulu a nkumbu i vata dia Stanley, i mbanza a mindele ye bisi nsi. Yavewa nkumbu yoyo mu diambu diazitisa mundele wateka lwaka ku nsi yoyo. Nga bisi nsi babika nsi au nkumbu Zingitini. Vata kaka diakala mu ntangu yina, ye bisi vata bakala salu kiatamba mbizi. Kadi fulu kiatamba mbizi kiena mu ntadi zazingi zena mu Nzadi mu ntini yoyo.

Va fulu nsambodia vena ntadi za ngolo beni zilembane vioka lungu nkutu. Bwamonika vo bisi nsi bateza vo: kuna Zingitini Nzadi yimeni, kadi kuna ntandu kwalembwa zintadi diaka, babika Nzadi nkumbu ankaka i Lualaba. Mu diambu dia Stanley wateka mona zintadi ye zayikisa zo kwa mindele, i kuma zavewa nkumbu Ntadi za Stanley. Mu vioka nsi yena ntadi zozo i nseke mu la bonso vioka ku Matadi nate

ku Songololo. Mu diata kimalu kani lumbu biole vo tatu.

Mbadukulu a mbanza yoyo yakala vula dia leta. Diatungwa mu ntangu yimosi ye Leopoldville ye Bolo-bo ye mavula mankaka matunga yandi Stanley. Kansi bwabu diayika vula dia minkiti mpe ye sabu diadine-ne. Masuwa mamonso matombukanga mu Nzadi, bu batula kuna, buna se batudidi, kadi ka kwenani nzila diaka ko, vutuka bafwiti vutuka kaka.

Nkita miamingi mitukanga kuna ntandu yiviokele, i kuna Lualaba, ye miankaka mina fiduswa mpe kuna mifwiti vioka ye vilulwa kuna Stanleyville kani mu tulwa mu kumbi dia ntoto kani mu masuwa. Kuna ntini yoyo mpe nzila a sengwa yatungwa, i yina ya-vioka zintadi nate ye kulenda diata masuwa diaka va Lualaba. Bantu babingi babakanga salu kuna mu dia-mbu dia sabu.

Mbanza yatoma tungwa. Nzila za mbote zena ye zakunwa maba ye nti miankaka va nseko. Nzo za mindele ka zafinamanga beni ko, kansi ndambu a ntoto yivwilu ku nzo ye yakunwa minti ye bintintikidi ye bifulu ye bia mpata nsengo. Nzila za tomabilu zabadika tungwa mu ntangu yina yalwaka ba Mpanzu, kansi ka zayenda nseke beni ko. Mboki zamana tungwa nate ye kuna Uele ye kuna Kilo, ye nzila a sengwa yeti tungwa yakwenda nate ye kuna Kilo mpe. Bu yamana tungwa, mboki nkita miamingi si miakwiza vioki Stanleyville.

Ba Mpanzu balwaka kuna va midu. Bateka yuvula sadi kia masuwa ku babaka fulu mu keba bifunda

biau mu mwini ye leka mu fuku mu lumbu bi bakala kuna. Yandi wabwana bazayana yandi kuna ye wasadisa ba Mpanzu mu mpasi zozo. Kedika nseke bena! Kwa banzenza bakatwa kukiye-kula. Ye bakala yau mpe kondwa kwa wonga. Vele keti-keti kilenda kala yau ntangu zankaka, kansi bakala mpe vuvu vo: Nzambi una kubakeba.

Ntangu yoyo mu kala nzenza mu nsi yoyo ka mpila mosi ye mu ntangu yina yayiza Stanley ngiza andi ya ntete ko. Kadi yandi kwa bisi nsi kazomwa ye bayandi, bannwanina mvita ye bazola kubavonda ye tana. Ye bu kamana baka malungu ye wakulumuka ku banda mu Nzadi, buna bantu bakala bokanga ku simu ye ku simu: mbizi, mbizi! Vo nzenza wakiye-kula kwa bau mu ntangu yina kedika mu vuka nkatu. Matondo kwa Nzambi nsi bu yamana viluka bonso bobo.

Ba Mpanzu bayenda zieti mu nzila yikwendulwanga ku ntandu, Ka nseke ko bamona ntambu mia mbizi va simu dia Nzadi ye miankaka va kati dia Nzadi. Bayenda finama mu toma mona. Se muna mu kati dia matadi mu nlangu mwatedumuswa nti miamingi ye mia ngolo beni, ye miankaka miakambama ku ntandu miakangwa mu minsinga ku yulu beni. Bawa mpe vo: Nzadi bu yikwizanga, buna nlangu utulanga nate ye kuna. Nti miomio mikwendilanga bantu mu tula ntambu miau mu nlangu.

Buna babambuka moyo mata muntu mu masuwa vo: kakutu zola tamba mbizi va fulu kiokio ko. Ba Mpanzu mpe bakala mabanza mamosi vo: mu sala

salu buna kedika ka salu kiatamba mbizi kuna Ntadi za Stanley ko.

Lumbu kia samedu ba Mpanzu bayenda ye babingi bankaka mu tala lavio, mpila mosi ye masini matilumukanga. Bawa vo: va midi bakwizanga. Bayindula mpe, kani bwe bwenina lekwa kiokio ki balembolo teka mona kansi ku zulu kaka. Bayitukwa mpe mu wa vo: lumbu kimosi ye ndambu kaka mu nzila, kadi zono mu nsuka kanangukini kuna Kinshasa.

Balwaka ku fulu ku katula, i ndimba a ntoko watomu lendumuka ye lembolo minti vo matiti mamala. Babonsono beti tala ku banda. Ka ntama ko bawa ningi kansi mu mona nkatu. Fintama-ntama diaka ye kavayika mu tuti dia mpembe, mboki wayiza zunga va ntandu a ntu miau. Ba Mpanzu wonga, kadi mazu ma ngolo kasanga.

Mboki kafinama ye ntoto, ye va makalu mandi kankwiza ntinu beni, kansi va fulu kiandi kasimpama kaka. Kedika diela dia mindele! Mboki mindele miavayika mosi — mirole — ntatu — — wa nia mpe wavayika, i yandi watwadisa masini. Mboki bavayikisa makuba ma posta, i nkanda miatuka ku Mputu ye ku banda. Tuka lumbu kina Mpanzu wakala ngunda beni mu zaya mankaka mu masini ma mpila yoyo ye mu ntilumukunu a mau.

Mu nkokila kayuvula bantu, vena nlongi ye nzo a Nzambi. Wasongwa nzila ye bayenda bwana nlongi ye mundele mpe vakimosi. Bu bamana sambila, buna Mpanzu wayenda kubakamba mbote. Mundele wanyuvulu mamingi mu diambu dia nzietolo andi. Mboki

Mpanzu mpe wayuvulu mankaka mu diambu dia dina di kamona va midi, i lavio, ye mundele wanzayikisa mamingi.

18. Lavio

Yandi mundele vo: Makani matilumuka ka meka ma ntama ko kansi kwa zinuni kaka. Nga bantu ntama bakala yindula ye tonta mu bakula mo. Mu tombuka mu mpeve mwazayakana, kansi lendo kia ndiatasila ma kia ntombukila konso kuzolele muntu ka kiakala ko, i mu landa mpevolo kaka bonso matuti.

Ma kina kia ntombukila ku zulu kiavangwa mu kuba kiakinene-kinene kiafuluka mu mpila a mpeve yazola tombuka kaka. Kuba dia mpila yoyo diavangwa mu nlele watoma kubukwa, mpasi mpeve ka yavayika ko.

Buna bantu bakala mu mpila a mpidi yakangwa ku nsi. Mu kia mpila yoyo bantu bakala lendo mu tombuka vana ntandu a matuti. Mu kulumuka diaka buna i mu zibula kuba fioti ye vayikisa ndambu a mpeve yoyo.

Kansi bantu batomba lendo mu diatisa kia mpila yoyo, konso ku bazolele. Lelo va zimunina kiabakamene. Kansi buna kiakionsono kiavangulwa luvangulu lwankaka nadele. Lekwa kisimbanga mpeve yina yakitombukila ka i kuba dia nlele ko kansi binkubankuba bia ndia mia zingombe, ye biobio biabundana mu mpangulu za nzenza. Mboki biobio biatungwa mu fukulu kiakinene-kinene beni.

Zizi 31. *Kiantombukila ku zulu.*

Mu ngudi a fukulu kiokio mwatungwa bivinga kwa bantu badiatisanga ye diatilanga ma kiokio kiavewa nkumbu kumbi dia mpeve. Masini mena bonso masini madiatisanga tombabilu kansi maviokole beni mu nene ye mu ngolo. Maku-mbi mankaka mamanene matungwa malenda nata bantu babingi ye minkita. Kansi mu tunga maku-mbi ma mpila yoyo i mbidi a ntalu beni.

Kansi bantu ka balembwa ko mu tomba ye tombudila mu bakula nzila yankaka ya ntilumukina. Batala zinuni, ye batonta vanga mpila a maveve ma bazola sadila, bonso busadilanga zinuni maveve mau. Kansi mu nzila yoyo balembana kwau. Nate ye babakula mu tula maveve masiama ye mboki diatisa mu masini. Mu vemisa nsokolo a lekwa kia mpila yoyo kia ntilumukina mwasila bantu ba mvwama mbongo zazingi kwa wonso wakubika kia ntete. Lelo muntu watilumuka kani makumatanu ma meta mu la. Wabaka mbongo zozo

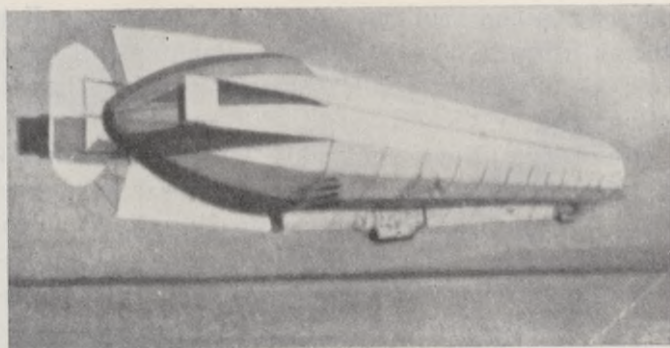
Wa ntete wakala tilumukanga i mwisi Alemaniam. Yandi wakubika maveve mole makala kifwani kia maveve ma nuni, mboki dia ntatu i kifwani kia suka. Momo makala masiama ye wayenda va mbata a londe, mboki wayungusa ntinu ku banda, nate ye mpeve yalunga yabakama ku nsi a maveve se buna mpeve

yoyo yannata, ye watilumuka bonso lubaki. Kansi fi-
ntama-ntama bu kakondolo ntinu diaka, watula va
ntoto kaka.

Bu kayukwa maveve mandi momo, mboki watilu-
muka nate ye 60 ma meta mu la ye 20 ma meta ku
yulu. Mboki wakubika lekwa kiankaka kiakala ma-
veve maia ye kiakala lendo mu nanguka va kiakala,
mpeve vo yatoma vevumuka mu ngolo. Kansi kabeba
mu bakula biankaka ko. Mu diambu dia mpeve vo
yakala napi, ma kiandi kiatilumukina kilembane na-
nguka, i kuma katunga kiankaka kiakala ye mpila a
masini mafwiti kotisa mpeve ku nsi a maveve. Bu kia-
kubama, buna yandi wazola tilumuka ntilumuka mosi
diaka mu ma kiandi kia ntete. Kansi se mpevolo ya-
yiza, ye yabangumuna kiakionsono, bu kikedi ku zulu,
ye yandi wabwa va nsi nalo. Diodio diaba mu mvu a
1896.

Mboki mpangi zole za kisi Amelika zatatamana mu
salu kiokio. Bateka longuka mamonsono mu sadila
maveve momo mabakama. Mboki basalasana mu tu-
nga masini mankaka. Ye mu mvu a 1903 masini mau
ma ntete mananguka nate ye ku meta 40 ku zulu. Mu
mvu a 1905 mu masini mankaka batilumuka 30 ma
minuta ye vioka nseke yilenda diata muntu mu lu-
mbu kia mvimba. Lelo masini matilumukina maba-
kamene.

Mboki bakala tomisanga masini momo, ye bwabu
masadulwanga mu nsi zazonsono, i momo mabikwa-
nga lavio. Bwabu lavio biena bia mpila mu mpila. Bia-
nkaka biabinene bilenda nata bantu babingi, bia-

Zizi 32. *Kumbi dia mpeve.*

nkaka biabike bilenda nata muntu mosi kaka vo bole. Biankaka biavangwa mu nanguka ye tula va nlangu, biau biena ye malungu ku nsi, biankaka biena ye makalu ku nsi binangukanga ye tulanga va ntoto kaka.

Bia ntete biayiza mwamu Kongo i bina biatula kaka va nlangu. Biau biayenda kaka tuka Kinshasa ye kwaku Stanleyville ye vutuka. Kansi mvu mia fiuma kaka bu bamana zaya vo: lavio bilenda toma sadulwa mwamu Kongo, mboki biankaka biatumuswa, i bina bisadulwanga bwabu, ye kimosi i kina ki tumweningi va midi.

Buna Mpanzu vo: Kansi bwe bilenda lwaka nswalu a mpila yoyo? Kadi ngwilu vo: lumbu kaka ye ndambu tuka ku Kinshasa, kansi masuwa tumingu tole vo tutatu. Kadi bu tutalanga bio ku zulu, buna malembe kaka bidiatanga.

Mundele vo: Bweti monika kaka vo i bobo, mu dia-

mbu dia nseke beni, nga mu ntinu bidiatanga. Keti ka mu ntinu ko kikedi zunga va ntandu a ntu mieto fulu ki kakeni mu tudile? Mpanzu vo: Inga kedika ntinu beni.

Mundele vo: Kansi mu lwakila tezo kia ntilumukina ki twena bwabu i nzila a nda ye ya mpasi ye ya nsisi beni. Babingi bamana fwila salu kiokio. Kadi mu tombuka ku zulu mpila yoyo, masini vo ka matoma vangingwa ko, malenda sotuka, ye buna diatisi mo fwa kafwa kaka. Kansi mu kubika masini ye mu zaya bonso bu mafwiti kubukwa ye vilulwa ye tomuswa, diodio i mu tonta tilumuka kaka. Nga bwabu lavio biena biangolo ye biatoma kubama. Biankaka bilenda bwa, kansi tutu beni.

Mpanzu vo: Inga biobio bilenda kala mbote kwa beno bampembe, kansi beto bandombe ka tulendi biosadila ko, ye ka twena bio nkinzi mpe ko. Mundele vo: Kadi bwevi? Vo nsamu wabwidi ye mpangi zaku kuna banda evo kuna Kinshasa, ye bau bazola kuzayikisa wo ye yuvula mabanza maku mu diambu dia nsamu, buna mu lumbu biole nkanda ulenda kwiza vava. Ngeye beki nkanda, sonekene mvutudulu, mu lumbu biole diaka nkanda au ulweki ku Kinshasa. Buna bau mu lumbu ia vo tanu si babaka nkanda i mvutudulu a biuvu biau.

Nga mu masuwa buna mu tombuka tumingu tutatu ye mu kulumuka tole, buna mu vioka ngonda mboki bamona mvutudulu. Buna lavio ka salu kwa beno ko e? Mpanzu vo: Salu kwandi, kansi tutu twena nsatu afidisa nkanda a mpila yoyo. Mundele vo: Bwabu

Zizi kia Sabena.

Zizi 33. *Va ntandu a matuli.*

mu mbadukulu lulenda teza vo: ka nsatu beni ko, kansi bu lwayukwa, mboki si lwamona.

Bakulu ka bakala nsatu a mimvwatu ko bonso beno, kansi beno ka lulendi lembwa vwata nlele ko. Nzila a sengwa bu yalebwa tungwa mu Kongo dia banda, buna bantu ka nsatu anatuka mpila yoyo ko. Baminkiti mia ndombe ye ngamba zau mu kimalu bayenda tuka ku Kinshasa nate ye kuna mbu ye vutuka mpe kimalu. Nani zolele kwenda nzila yoyo kimalu hwabu?

Mpanzu vo: Ka muntu ko. Mundele vo: Mu lavio mpila mosi. Mbandu zakwiza zamwena kio nkinzi, za kio sadila mpe. Mpanzu vo: Kansi mbongo e? Mundele

vo: Bobo bankaka balenda ta mu diambu dia nzila a sengwa mpe. Kansi bankaka bena ye zo ye basadilanga makumbi ma ntoto. Mpanzu vo: Engwa beto! Bana beto ye batekolo beto bwe si bamona?

19. Stanley. I

Ba Mpanzu muna Stanleyville bazieta mu tala mbanza ye nsi. Buna beto bika twayindula fioti, bonso bwakadila muntu wowo watula lufulu lwa mbanza yoyo.

Stanley i ngelozo wayiza ngiza andi ya ntete kwaku Afelika mu diambu diatomba mundele, i nlongi nkumbu andi Livingistoni. Yandi wayenda zieta mu nsi yayi ya Afelika mu ntangu yina yalembwa zayakana nsi nkutu kansi kwa bavwidi yo mu ndambu ndambu. Kansi kuna Mputu bu balembwa tambula widi diambu nkutu kwa yandi, buna bakundi bandi batuma muntu mu kuntomba. Muntu wowo i Stanley.

Yandi wayenda kuna ndambu a este ya Afelika kuna mbu, ndambu yena nkumbu Zanzibali. Kuna kasonika ngamba zandi zazingi, kadi mbongo zazingi zakala yandi za ntabidila nlongi vo kambwana kimoyo. Mboki wakota mu nsi yina yayinene yazayakene kaka mu zindambu kwa minkiti. Kumi ye ngonda mosi kazieta ye lembwa kummona, kansi mboki bu kayenda tombi kuna zanga dia Tanganyika, buna se kambwana. Bu kamana kunyekudila mbongo zandi, kavutuka ku nsi andi.

Zizi 34. Kimama "statue"
kia Stanley.

Ka ntama andi beni ko mboki nsamu walwaka ku Mputu vo: yandi nlongi Livingistoni wamana fwa lukufi ye zanga dia Bangwelo. Salu kiandi kiakala mu longa mambu ma Nzambi, kansi va lweka kazieta mpe mu diambu diazaya nsi ye bisi nsi, ye kakala tombanga nto a Nile, i nzadi yina yivoikilanga mu Ngipiti ye yasonukunwa mu Bibila.

Stanley bu kawa nsangu za mfwila a nlongi

wowo, buna kawa mbokolo mu ntima andi mu kwe manisa salu kiabakula nsi yina yalembwa bakula nlongi mu diambu dia lufwa lwandi. Bakundi bandi bankutila mbongo zi kakala nsatu. Wavutuka kuna Zanzibali. Wasonika zingamba. Wakota mu nsi a nzenza. Nate ye kuna Tanganyika kazaya yo, kadi kuna kateka kwe lwaka. Kansi mboki ya nzenza ye ya nzenza kaka.

Mu mbadukulu a nzietolo andi kafidisa minkanda, mpasi bakundi bandi bazaya ku kazieta ye bonso bu kamona. Kansi bu kamana vioka ndambu yina yakala zitelilanga minkiti, buna muntu mu nata nkanda nkatu kadi nseke kula, ye bisi nsi batina minkiti. Nga-

mba zandi kalendi zo fidisa mpe ko mu diambu dia zitu biandi bi bafwiti nata. I kuma nkanda ku Mputule. Babingi babanza vo: wamana zimbala kiamakulu.

Mu ntangu yina Matadi ka diena ko. Kuna Boma kwakala nkiti mia fuma ye kuna Banana miankaka mpe. Lumbu kia 6 mu Août 1877 diambu dia ngitukulu diabwa kuna Boma. Bantu batatu ba nzenza, i bantu batanda beni, ye ntaudi bayiza tambika nkanda kwa mindele. Nkanda wasonama mu kingelezo ye kifalansa ye kispania. Batanga wo bonso bwabu:

Nsanda kia 4 mu Août 1877.

Kwa mundele uzeyi kingelezo kuna Boma.

Vava ndweki tuka kuna Zanzibali ye bantu 115, i babakala ye bakento ye bana. Tweka mu fwa mu diambu diakondwa kwa madia. Ka tulendi sumba kiuma nkutu kwa bisi nsi ko, kadi mbongo zeto za nsumbila ka zitambulwanga ko. Madia ka malendi mpe sumbwa ko kansi mu lumbu bia zandu. Bankwa nsatu mpasi mu vibidila. I kuma mfidisi ngamba tatu i bisi Zanzibali ye sielo kiami kiwilu kwa misioni kia ngelezo kuna, mpasi bakunatina nkanda wau mu kulomba ntabudulu. Kikuzeyi ko, kansi ngwilu vo: ngelezo wena kuna Boma, ye bu nzeyi vo: uvuminanga Nzambi ye wena ye luzolo mu sadisa, i kuma ngieti kulomba: kulembwani mu kunsadisa ko.

H. M. Stanley.

Nanga kuzeyi nkumbu ami ko. Mono i ndiena wayenda tomba Livingistoni mvu 1871. H. M. S.

Bamindele kuna Boma i ntumbu yonzika madia ma mpila mu mpila ye lungisa bizitu kwa ngamba zandi. Bu bavutuka kwa Stanley, buna kiese kia ngolo kwa babonsono, kadi buna bavisa vo: nzietolo au ya mpasi yeka mu mana. Ye mboki bu bavayika ku Boma, buna kiese beni ye nkembo mu diambu dia mundele wowo wamana nunga mu mpasi zazingi. Kadi yandi i wa ntete mu mona Nzadi, bonso bu yiviokanga mu Kongo tuka mu Tanganyika nate ye ku Boma.

Mboki wabasamunina mamingi mu nzietolo yoyo ya mpasi. Kadi nsi yayonsono yi bavioka i ya nzenza. Bu bamana vioka Tanganyika, mboki balwaka ku Lualaba. Kazaya mwila wowo ko, kani vo i mbadukulu a Nile vo bwe. Kansi kasumba malungu, ye mboki bankaka mu malungu bakulumuka ye bankaka balembwa baka fulu mu malungu bakatwa tomba nzila va nseko mbatu mu matiti mbatu mu mfinda. Engwa malugu vo makutu lunga, nga ka mpasi ko.

Ntama bakulumuka mu Lualaba bonso bobo, mboki balwaka kwakala ntadi zazingi, ye za ngolo, ye bamona mpasi beni mu viokila zo. Bu bamana vioka zo, buna mu nzila za mpila mu mpila kabaka malungu kwa babonsono. Kansi mu baka madia i diambu dia mpasi za ngolo. Bisi nsi bazola nwana kaka. Babakika mu Nzadi mu malungu mau ye madinga ye mponza ye bitoto. Va fulu kiankaka bamona kani zinkama za malungu.

Mu nsi a bangala bakatwa sika minkele miau, nate ye bangala bamona lufwa beni ye babasisa, nga vo

babakama kuna, bakatwa vondwa ye diwa. Mwan-kaka bamona bantu ba yenge ye bakisumbila madia mau ma mpila mu mpila. Kansi ntangu zozo ka ba-zaya ku bena ko. Kadi Nzadi bu yalembwa kwenda ku node diaka, buna yandi mundele wavisa vo: ka Nile ko. Kansi buna nki a nlangu?

Lelo balwaka ku Mpumbu. Kansi buna ntadi zakala diaka mu Nzadi. Bakatwa koka malungu mau va nseko. Mwankaka tombuka miongo beni ye malungu mau, kadi mundele kazola mo sisa ko, nanga ku ntwa-la si bakadila mo nsatu diaka. Kansi mu koka malungu ye nata bizitu ye kondwa madia mafwana, kedika mpasi beni. Kansi bantu bandi i bisi Zanzibali batoma tatamana ye vibidila

Kansi mundele wabasonga matondo mandi mpe. Kadi kavika kwenda ku Mputu ko, kansi kateka vingila kumbi dia nlangu dilenda kubalwakisa kuna Zanzibali. Buna wayenda yau, nate ye kamana kubayekula kwa zimfumu zau ye bibutu biau. Mboki kaka kabanza mu kwenda kwa bakundi bandi kuna Mputu.

20. Stanley. II

Stanley kazingila beni kuna Mputu ko, kansi mu mvu walanda kavutuka diaka ku nsi yayi yi kamana bakula. Bila ki kayizila i mu tunga mavula mamingi ye mu kubika nzila tuka ku banda nate ye ku ntandu ye mu vanga luwawanu ye bazimfumu, mpasi minde-

le miandi miabaka luye mu kota mu nsi ye kita ye bisi nsi.

Buna i salu kia ngolo ki kakibakila. Wayiza ye makumbi ma nlangu matanu, mole ma kasisa ku banda mu nata bizitu ye bantu tuka ku Banana nate ye ku Vivi, ye matatu ma kakana nata nate ye kuna Mpumbu mu sadila mu Nzadi ku ntandu. Mboki mpe wanata bantu babingi i bisi Zanzibali ye mindele miamingi

Mu makumbi mandi katombuka mu Nzadi nate ye ku sabu dia Vivi. Bu kalembana tombuka diaka mu Nzadi, buna kasola fulu ku Vivi ku katunga vula diandi dia ntete. Nzila yayinene yatungwa tuka ku Nzadi nate ye ku vula yi banatina zitu biandi. Vula diodio dia ntete bu diamana tungwa, buna kabadika tunga nzila yi kakana kokila makumbi mandi nate ye kuna Isangila.

Bazangula makumbi va makalu mamanene, ye mboki bakoka makalu momo. Mbatu nzila yatombuka beni beni, mbatu yakulumuka beni mpe. Ye mu diambu dia bisadi biandi ka biatoma lunga mu salu kikinene kia mpila yoyo ko, i kuma fuki beni mu lwaka. Teku tunga nzila, mboki vutuka mu koka kalu diena kumbi, nate ye dilweki, tula kumbi va ntoto, vutuka ye kalu mu landa kumbi diankaka, mboki vutuka diaka mu landa bizitu, nate ye biabio bilweki.

Mvu a mvimba bakala salanga mu lwaka ku Isangila, ye mu lumbu kia ntete mu mvu a nzole batula makumbi mau mu Nzadi diaka. Mboki vutuka mu landa biankaka, vutuka ye tombuka, vutuka ye to-

mbuka. Bobo batatamana mu ngonda zole ye lumbu kumi, buna se batula ku Manianga ye lekwa biau biabionsono.

Kansi bu bakala tunganga nzila, buna matadi mananene ma balembana bangumuna vo katula mbwanwa. Buna bakatwa bula mo. Bisi nsi bayitukwa beni mu ngolo zozo zi kabudila matadi mamanene, ye bamvana nkumbu Bula Matadi. Mboki mindele miamionsono miakota mu salu kiandi miabikwa mpe Bula Matadi, nate ye nkumbu yoyo yabadika sadulwa mu mindele miamionsono mia leta.

Mpasi zandi zaluta beni, mu diambu dia bakongo ka bayukwa salu kia ngolo ko, ye ka bazola sonama kwa yandi ko. I kuma kakatwa tuma bisadi biandi kuna Zanzibali kaka. Mindele miayiza yandi, bu bamanisa ntangu ya fiuma kaka, buna babeba mu salu kiau ye mu nsi yayi, ye bavutuka kuna nsi au. Kansi bankaka ba fiuma bavibidila.

Kuna Manyanga katunga vula diandi dia ntatu, dia nzole i Isangila. Kansi kuna Manyanga balembana tombuka mu Nzadi diaka. Buna bakatwa kubika makalu ye nanguna makumbi ma nlangu va makalu, mboki vutuka tima nzila nate ye kuna Mpumbu. Mu ndambu yoyo kamona mpasi ka mu diambu dia miongo mia nsi kaka ko, kansi mpasi zankaka mu diambu dia zimfumu, i minkiti, miazola kunkanikina mu tunga kuna Mpumbu.

Kansi mfumu yankaka nkumbu andi Makoko, yiviokele zankaka mu lendo, yatoma tambula mundele ye yansadisa mpe mu baka fulu kikatungila vula dia-

ndi lukufi ye Kintambo. Vula diandi diodio diakala dia nia, ye wabika dio nkumbu Leopoldville mu diambu dia ntinu Leopold II mu nsi a Belezika watoma kunsadisa mu baka mbongo ye mu salukisa salu kiandi.

Tuka lumbu ki bananguka ku Vivi nate ye batula kumbi dia ntete mu nlangu kuna Mpumbu, fisidi nga mvu miole miamana vioka. Kuna batunga vula diadinene ye nzo za nkebila mbongo ye nzo za bisadi. Kumbi diankaka diasiswa ku Nzadi mu natisa bantu ye bizitu tuka kuna Isangila nate ye kuna Manyanga. Ye bantu bankaka bavangulwa mu nata bizitu mu nzila yina yatungwa nate ye kuna Mpumbu. Bobo lumingu ka lumingu bangamba balwaka ye bizitu biau kuna Leopoldville.

Vula bu diamana tungwa, buna Stanley wakota mu kumbi diandi di kameni lwakisa kuna ye mindele miole ye bisadi biabingi, ye watombuka mu Nzadi mu diambu diatunga mavula mankaka ye mu diambu diawawana ye mfumu za nsi. Mfumu' zankaka zatoma kuntambula, kansi zankaka zazola kunkanikina. Kansi mu diambu dia diela diandi kabaleba ye kababedisa.

Wazanga menga ye mfumu zazonsono zazinene zi kabwana mu nzila nate ye kuna Zingitini, ye bawawana vo: yandi ye bantu bandi bafwiti baka luve mu tunga ye mu kita ye bisi nsi, ye vo bau ka batambula mindele miankaka ko, kansi mionso miabaka luve kwa yandi kaka. Mu Kongo dia banda mwalunga salu kiandi mvu miole, ye ku ntandu kakudikila mvu mio-

le diaka. Mboki kavutuka ku Mputu, ye bankaka batatamana salu kiandi.

21. Stanley. III

Stanley ngiza andi ya nia ye yazimunina wayizila yo kwaku Afelika. Mundele wamana tombuka mu Nile ye wakala kuna ka nseke beni ye zanga dia Albert ko. Kansi nzila mosi kaka yena, i yina ya nkulumukina mu Nile nate ye kuna Ngipiti. Ntangu yina mvita yakala ku banda, ye yandi mundele kakala ye binwani bia nzibudila nzila mu ndambu yoyo yakala mvita ko.

Buna bakundi bandi kuna Mputu batomba muntu walenda kuntabila ye kunlwakisa ku Mputu. Stanley watambudila mu salu kiokio. Kansi ka kwakala nzila ko. Yandi kibeni wakatwa tomba ye kubika nzila andi mu nsi yilembolo zayakana. Watomba bantu mu kunsadisa, ye mu mvu a 1887 walwaka ku Leopoldville ye 8 dia mindele ye 700 za zingamba, i bisi Zanzibali.

Buna kasadila makumbi ma nlangu ma kateka lwakisa kuna ye malungu mankaka ye kumbi di kasompa kwa misioni kuna Leopoldville mu lwakisa bantu ye bizitu nate ye kuna Aluwimi. Mu Aluwimi batombuka nate ye ku bakakama mu zintadi kuna Yambuya. Kuna kwabadika nzietolo au ya kimalu.

Balanda Aluwimu ku ntandu ye babakula mwila wowo, nate ye ku waviluka nkumbu ye wabikwa Ituli,

mboki balanda Ituli nate ye kuna nto. Buna ka bakala nseke ye zanga dia Albert ko. Mu samuna nzietolo yoyo evo mu tanga yo nsamu mulenda visikisa fioti fioti kaka, bonso bwakala mpasi zau. Nzietolo yalunga fisidi nga mvu miole.

Mu baka bantu mu nata madia mau malunga mu mvu miole ka bwalendakana ko. Mu ndambu zankaka zi bavioka mwakala bantu babingi, ye muna ka mpasi ko, kadi banata mbongo za nsumbila madia kwa bisi nsi, kansi mu ndambu zazila beni beni ka bamona bantu ko. Mu zingonda bazieta mu mfinda yayinene mulembolo nzila nkutu. Buna bankwa tanzi bafwiti tekila mu sola nzila.

Mfinda yakala ya nkobo beni. Ntangu nkutu ka yilendi monika mu nzila au ko. Lekwa biabio bola ye bola kaka. Binonia bia nsa beni biabakwamisa. Ye ka bazaya kuna suka mfinda ko. Bankaka babakama yela. Mwankaka kasisa zitu biabingi ye mundele ye binwani mu keba bio, ka bidi tanwa. Wabasila vo: bu batula ku fulu kiafwana, buna si kavutuka mu kubalanda.

Ngonda zazingi bakala vingila, ye Stanley ye bayandi batatamana mu nzila au mu mfinda. Madia ka mabakama ko. Stanley walembana sisa bantu bandi ye vutuka landa bantu ba kasisa, nate ye bamana vayika kwamana mfinda, mboki. Kansi bu kavutuka ye bangamba mu landa zitu biandi ye mundele ye binwani, se bu kavaika ku kabasisa, se lekwa nkatu. Mundele wamana vutuka ye bizitu biankaka, ye zitu biankaka kamana bio dimisina mu nlangu. Kamana

wa vo: Stanley wamana vondwa i kuma. Ye Stanley moko ye moko kakatwa vutuka kwa bantu bandi.

Mwankaka mu nkati a mfinda kakatwa sisa mbevo zankaka. Buna kateka kubasodisa nsitu waunene ye tungisa nzo ye kuna masangu ye madezo ye madia mankaka, mboki kasisa bambevo ye bana kubasodisa. Stanley bu kavutuka mu landa mundele una ye kavioka fulu kina kia bambevo, buna bankaka bakala mu fwa, kadi madia nkatu. Banzau bamana dia masangu ye madia mankaka ma bakutu vukila.

Kedika nzietolo a mpasi mu mfinda yoyo. Bu bayayika vasadidi, buna bantu boka ye yungusa ye dumuzuka mu kiese, kadi bavutukidi mona matiti ye matuti. Bayangalala beni ye baka ngolo zamona, kadi bakala mu beba mu mfinda. Kansi mboki mpasi zankaka zababwila. Balwaka kwakala bantu ye madia, kansi bantu bazola kubanwanisa kaka. Bazola sumba madia, kansi bantu ngongo au. Buna bakatwa bonga kaka mu mayinza mau, kadi ka bazola fwa mu diambu dia nsatu mu nsi a madia ko. Kansi mu diambu diodio bakatwa nwana mpe.

Lelo batula lukufi ye zanga dia Albert. Stanley kateka mona nlangu wowo ko ye ka muntu yandi wankaka mpe ko. Wateka banza vo: kuna si kavadisa malungu ma kasadila va zanga, kansi se nsi yayonso no ya makanga ye makanga. Ka kwakala nti nkutu walenda valwa lungu ko. Buna kiadi kiankaka. Babeba mu zieta kimalu. Balembana mu baka malungu. Nga mu malungu kani mu lumbu biafiuma bakutu lwaka kwa mundele una u bayizi tabila.

Kuna ku bakala batua ye vingila, nate ye nsamu wayenda kwa mundele, ye yandi wayiza kwa bau ye lekwa biandi. Mboki bananguka diaka ye tomba nzila mu vioka zanga dia Viktoria nate ye kuna ntini a Zanzibali. Buna Stanley wamana vioka Afelika diadionsono tuka ku mbu ye ku mbu. I mpioka andi ya nzole yoyo. Mundele u katabila nkumbu andi Emini Paza (Pacha).

Kansi mboki Stanley kavutuka kwaku Afelika diaka ko. Mu mvu miandi miazimunina kakala yela kwa mpasi. Yandi wateka viokila Afelika diadionsono ye tunga zinzila ye bakula nsi zalembwa teka zayakana, yandi wakatwa kokwa kaka mu fikalu-kalu konso ku kazolele kwenda, kadi malu mandi mpasi. Mvu 1904 kafwa. Kansi ntangu zazonsono zina zingila bantu mu Afelika, nkumbu a Stanley ka yina vilukunwa ko.

22. Kafe

Ba Mpanzu bakala zietanga kuna Stanleyville. Lumbu kiankaka bayenda ku Lula. Lula i vula dia leta. Va fulu kiokio vasalanga leta salu kifwanane ye salu ki kasalanga kuna Bambesa mu mafuku ye kuna Nioka mu bibulu. Kansi kuna Lula salu kiandi kiena mu nkununu a nti mia kafe.

Mu ndambu zankaka za Kongo mumenanga nti mia kafe mu zimfinda, kansi bisi nsi ka bazaya sadila mbutu mia nti miomio ko. Mindele bu miamoma mio, miatotisa mio, kansi nti mia mfinda ka mitomene bu-

ta bwafwana ko. Buna bamindele babaka mabanza mu kuna mbutu miatuka ku nsi zankaka. Babingi batonta mu kuna kafe, kansi mpasi zakala mu nku-nunu yoyo, ye mayinza mamingi ma kafe masiswa ye mafwa.

Buna leta wateza vo: salu kiokio kifwiti tomuswa, ye wasola fulu ku katonta kuna mingidi mia mpila mu mpila ye sola kanda kanda dia kafe dilutidi fwana mu nsi yayi ye mboki tomisa ntombo za kafe kiokio, mpasi kiavana mbutu mialunga. Bwabu makanda mole mameni solwa. Diankaka diena mbutu miamike, i kafe kia kisi Alabia kilutidi toma nitu mu nsi a Uele. Diankaka dilutidi kunwanga mu ntini a Lualaba dibikwanga lobusta (robusta).

Ba Mpanzu bayenda mu tala salu, kansi kapita kazola kubasonga kio ko. Buna batomba mundele ye kwa yandi basonga setifika biau bia salu ki basala kuna Bambesa. Bu kamana tanga, kabokila kapita, wankamba: Tala bantu baba batoma sala kwa bayeto kuna Uele. Bau i bantu ba mbote. Bwabu bazolele tala salu kieto vava. Nabasongi kio.

Lumbu kina bamona kiese beni mu diambu dia setifika biau, kadi vo ka bia ko, nga bakutu kubwa bonso bantu ba nkatu. Bayenda songwa mayinza mamane, ye bayitukwa beni mu mbutu mia nti, kadi miakala miamingi-mingi. Mboki basongwa mayinza ma nti mi ka miabadika buta ko. Va fulu kiankaka bamona, bonso bwakunwa mingidi mia kafe mu binseba-nseba biafinunguswa beni ye tulwa ntoto. Mboki nti bu miakunwa mu yinza, buna binseba-nse-

Zizi 35. Nti a
kafe ye mimbutu.

ba bikunwanga ye mianzi mia bintinti ka mikatudulwanga ntoto ko.

Kapita wababangudila mpe vo: mvu mirole kaka mboki nti a kafe ulenda badika buta. Kansi mboki nti ka milendi mena bonso bonso ko. Mavala mankaka mafwiti zengwa, ye mboki ntu a nti mpe ufwiti ze-

ngwa, nti ka midi kala ntela beni beni ko, nga salu kiakola mimbutu si kiakala mbidi a mpasi ye fuki.

Bamona mpe masini matundanga mbutu mia kafe, kadi vo mbutu miamingi buna mpasi beni mu tunda mio mu moko. Bantu mu tunda mio ka balunga ko. Kansi masini bonso bu masalanga ka bamona bo ko, kadi nsungi yatunda kafe ka ya ko. Kansi bu bawa ntalu a makuba ma kafe matekwanga mvu ka mvu, buna Mpanzu wayuvula konso ku batekanga mo. Kapita vo: Makuba mamingi mafiduswanga kuna ntandu, kwena mindele miamingi, ye mankaka ku banda nate ye kuna Leopoldville ye kuna Matadi. Mboki mamingi kuna Mputu mafiduswanga

Mpanzu vo: Keti mindele kaka misadilanga lekwa biobio e? Beto bisi nsi ka tulendi bio sadila ko e? Kapita vo: Tulenda kweto, kansi mpasi mu tonda kio mu mbadukulu. Nga vo tubadikidi, tulenda. Mpanzu vo: Inga mono bu yakala sielo kia mindele, buna yabimba kio, kiankaka bu kiasala va meza ye kina loswa. Kansi ka kia mbote ko. Mu nwa kio buna mu sukadi kaka, kansi beto bwe twa kio baka? Mboki bamindele mamvumina mpe batulanga mo, mpasi kiatoma, ye beto mamvumina mpia.

Kapita vo: Inga tulenda teza vo: kafe i mpila a ndwinu yifweni kwa bena ye kimvwama fioti, kansi beto vo ka tubeki kio ko, buna tuyambula mindele mianwa kafe kiau. Ye beto tulenda kuna minti ye yonzika mimbutu ye teka mio kwa mindele. Kadi diodio dilenda tukisa bia nsumbila lekwa biankaka bi twena

Zizi kia E. Lebied Congopress.

Zizi 36. *Nkuzu mia ntontolo miena mu Mbole. Bamindele beti tonta nkununu a bimbutu biamona mu Kongo.*

nsatu. Kadi wonso wena ye bilekwa bia nteka bizolele bankaka sumba lenda kwandi bakila biabiandi ndandu. Buna ngeye wasala salu kia kisielo zeyi bonso bu kubukwanga kafe ki banwange?

Mpanzu vo: Nzeyi kwami. Kadi mbutu miomio evo mingidi mia kafe mifwiti teka kangwa, nate ye mieka ntinta a ndombe fioti, mboki mianikwa, mpasi miakala mfumfuta. Mboki nlangu wabiduswa ye bu weti bila, buna wabukulwa mu mbungu mwateka tulwa mfumfuta zozo za kafe. Fintama-ntama nlangu weka ntinta a ndombe, ye nlangu wowo ubikanga mindele vo i kafe, ye una banwanga, bu bakitudidi mamvumina ye sukadi.

23. Loso

Mpanzu wamana zenga vo: kuna Katanga bakwenda. I kuma bu bamana kala lumbu biabingi kuna Stanleyville, buna batomba nzila mu tatamana. Ka balendi tombuka diaka mu masuwa ko mu diambu dia zintadi, kansi nzila a sengwa yena. I kuma basabuka Nzadi kuna kwena ngali.

Nzila yoyo ka yena ya nda ko, i kuma ndambu a lumbu kaka ye batula kuna Ponthierville, i vata diitungwa lukufi ye Nzadi, inga kuna Nzadi ka yibikwanga Nzadi diaka ko kansi Lualaba. Kuna ntadi zikakilanga masuwa ku Stanleyville zimeni, ye masuwa mankaka mena matombukanga mu Lualaba nseke a lumbu tatu mu diata.

Lumbu kia ntatu batula ku Kindu. Mu diambu dia ntadi zankaka masuwa ka malendi tatamana diaka ko. Nzila a sengwa yena kuna mpe yena ya nda bonso tuka ku Matadi nate ye ku Kinshasa. Buna lumbu birole diaka mu kumbi dia ntoto. Nsi yoyo yi bavioka mu masuwa ye mu kumbi dia ntoto yena nkuumbu Maniema, i nsi yalendumuka ye mu ndambu zankaka ya zimfinda. Mwamwingi mwatulwa masuwa ye ku ngali zazonsono bamona fwalu bia mafuku ye makuba ma loso

Mpanzu wayuvula muntu mu diambu dia loso lolo lwalwingi: Kani kwe lutukanga? Yandi vo: Beto bisi nsi yayi ntama twayukwa mu kuna loso. Vana ntete buna bisi Alabia, i minkiti, mu ntangu yina yi bakitila zimpungi ye bantu, buna bakotisa loso ye bakuna

Zizi 37. Yinza dia loso.

lo mu nsi yayi. Buna bamase meto babadika mpe kuna. Ye mu diambu dia loso i madia ma mbote, i kuma tutatamananga lo kuna

Mboki mu ntangu yina yakala mvita, ye babingi bayenda nwana kuna simu dia Tanganyika, buna leta watuma mu kuna lo ye kasumba mpe lwalwingi mu fidisa kwa binwani mu kubadikila. Mu ntangu yina bantu fisidi nga babonso bakuna loso. Ye bwabu lutekwanga ku ndambu ka ndambu ye ku ntandu ye ku banda. Kadi konso kutunganga mindele kuyonzamanga bisadi biabingi, ye bisumbulwanga mpe loso kwa mfumu zau.

Mpanzu vo: Mu nkima loso lwalu ka lwena lwa mpe-mbe ko? Kadi yamweni kuba dikedi finua-nua, ye loso luvayikidi, kansi lukedi ntinta bonso matiti mayuma. Yandi vo: Inga mu diambu dia ka lwatundwa ko. Tala

bu twakuna kwa beto ye beto kaka, buna wonso wakuna watunda lo mpe. Kansi bwabu ka nsatu atunda ko, kadi baminkiti basumbanga lo bonso bobo. Mboki bena ye masini mau ma batundilanga lo. Mono kibeni yamona masini ma mpila yoyo makala mu nzo yayinene.

Masini momo madiatuswa mu tiya, kansi mu lemisa tiya ka nsatu a nkuni beni ko, kadi matiti ma loso lutundwanga ye makuba manatunwanga lo matulwanga mamonsono mu tiya ye malemanga beni. Mboki loso lwatundwa lusokwanga mu makuba mankaka. Mpanzu vo: Buna mpila mosi ye di yamono kuna Mayombe ku bakala kamanga mazi ma ngazi mu masini. Bau basadila bisilwa bia minkandi ye makafuni mu lemisa tiya twa ndiatisila masini. Yandi vo: I bobo kwandi.

Mpanzu vo: Mono bu yakala mu skulu, buna yawa vo loso lufwiti menanga mu nlangu ye nlangu, nate ye luna badika buta. Buna bwe, lutudilanga lo nlangu mu mayinza meno ma loso e? Yandi vo: Ka tutulanga nlanga ko. Tuka kileke kiami kiamona muntu watula nlanga mu yinza diandi ko. Bakulonga mu skulu nanga ka bazaya ma balonga ko. Mpanzu vo: Nkatu. Bazaya kwau. Kadi bau ka bantu bapupikanga ko kansi bankwa kedika Mono ndekele minu vo i kedika kaka ma balonga.

Yandi vo: Mono mpe ndekele minu vo loso ka lumenanga mu nlangu ko. Kansi tuyuvula mundele. Bayenda mokisa mundele mu diambu dia nsamu wowo. Bu kawa mambu mau malembolo dedama, buna wa-

Zizi kia A. Scohy Congopress.
Zizi 38. *Beti kubika yinza mu fudulu kia tuku-tuku.*

seva ye wata: Si yakulunungisa beno bole. Ludimbeno! Loso lwena mpila zole. Lwankaka i lwalu lukunwanga mu nsi yayi. Lolo ka nsatu a nlangu wankaka ko kansi wa mvula bu zinokanga. Kansi lwankaka lwena lu ka lulendi buta ko kansi mu nlangu kaka.

Mono yamona mayinza mampila yoyo mu nsi a Cina. Mayinza momo mafwiti kala malendumuka ye lukaku lwa ntoto lufwiti mo zungidila. Mboki nlangu wayizila mu mumbungu watimwa tuka mu mwila a ku ntandu. Kansi yamona mpe mwankaka mwakondwa mwila mu kimfini. Kuna bamana tima lubulu lwampinda nate ye ku nlangu, ye mboki batombula nlangu ye lwakisa wo va yinza, nate ye wafuka yinza

diadionsono tezo kia nlembo mu mpinda. Kiokio i salu. Fuku ye mwini tatamana kaka kani ngonda ya mvimba nga ka mbutu ko.

Buna batonda mundele mu diambu dia ma kabazayikisi. Mboki Mpanzu wayvula muntu mu minkiti miawakisa loso mu nsi yoyo. Yandi vo: Kedika beto bisi nsi mpasi twamona mu diambu dia bau. Kadi di baluta tomba i mpungi za nzau ye bantu. Babonsoo batatumuswa mu kubatekila zimpungi, bankaka batatumuswa mu kwe nata zo kuna nsi za nseke. Babingi ka bavutuka ko. Basumba mpe bantu babingi evo ziona mu kitila.

Mpanzu vo: Nki a mpila a bantu bobo? I mindele vo bwe? Yandi vo: Ka mindele ko, kansi ka bandombe mpe ko. Batuka kuna ntini a este. Kansi bwabu ka basidi mu nsi eto diaka ko, kadi mindele mia leta ye beto bisi nsi twabakuba kuna ku batuka.

24. Ku Tanganyika

Mu nkokila ba Mpanzu balwaka kuna Kongolo. Buna mu lumingu lwa mvimba bamana zieta tuka ku Stanleyville. Lumbu kia ntete mu kumbi dia ntoto mboki bitatu mu masuwa ma Lualaba ye lumbu biole mu kumbi diaka. Kuna Kongolo baleka mu fuku. Bu bayenda tombi fulu kia ndeka, buna ngimbudulu a nkinga bawa, ye bu balwaka se, bantu bavayika mu lukutukunu. Bayenda kamba mbote kwa nlongi ye zayikisa ku batuka ye ku bakwenda.

Zizi kia E. Lebied Congopress 1946.

Zizi 39. *Va simu dia sanga, Tanganyika.*

Buna yandi vo: Muntu wena ku vata watuka ku nsi eno, i mwisi Ngombe, yandi mu nzila a sengwa kasala diatisanga kumbi. Luzolele kummone? Bau vo: Beni tuzolele. Bayenda kuntomba, kansi ka bambwana ko. Buna kwa nlongi babaka fulu kia ndeka. Bu bamokana mu fuku, buna bazayikuswa vo yandi nlongi vwilu kwa ba Mpelo kuna Albertville. Ye bu kavovila Albertville ye Tanganyika, buna ba Mpanzu babaka ngunda mu kwe tala kuna mpe.

I kuma mu nsuka basumba tike ku Kabalo kaka ku bayenda mu masuwa, mboki lumbu kialanda bayenda mu kumbi dia ntoto lumbu kia mvimba, buna kuna Albertville bavayika. Bamonu Tanganyika, i nlangu

waunene beni. Kuna simu ka kulendi monika ko mu diambu dia nseke, kansi miongo miena kuna simu miamonika bonso mu mbungi. Bazieta mu tala mbanza. Ka yakala ya ntama beni ko. Ka bonso Matadi ye Boma ko. Ka yayinene beni mpe ko.

Mu ndambu yankaka bamona mavula ma leta ye mu ndambu yankaka vula dia Mpelo ye nzo a Nzambi. Va kati vakala ngali ye mavula ma minkiti. Nga ngali yilutidi finama ye nlangu, ye kuna kwatungwa mpe kiamvu kia nda beni nate ye mu nkati a nlangu mu lwakila makumbi madiatanga va Tanganyika. Bakatwa zingila kuna lumbu kwa. Bamona mpe bambulu-mbulu ba kisi Kongo dia banda ye babamokisa beni

Bau babasamuna, bonso bwena mu kala mu kumbi dia nlangu ye bonso bwena kuna simu. Buna ba Mpanzu bakubika mabanza mau mu sabuka Tanganyika. Bayuvuzula lumbu kina kwenda kumbi ye bakambwa vo: lumbu biole mboki fibota-bota fiafike, i tuku-tuku, fiakwe landi kulie, buna bayuvula luve mu kwenda yandi. Nsuka nabu bananguka, ye mu nkokila kaka balwakâ kuna Kingoma. Buna lumbu kia mvimba mu sabuka mu tuku-tuku.

Bu bafinangana finseke ye sabu, buna bamona kumbi dia ntoto dialwaka diatuka kuna simu diankaka dia Afelika kuna mbanza yena nkumbu Dar-es-Salam yitalane ye Zanzibali. Bwabu vo mbongo zalunga kaka, nga bakutu kwenda nate ye kuna mbu, ye buna bamana viokila Afelika diadiansono. Kansi vo bayenda, se mbongo za mvutukila ka zena ka. Buna Ki-

Zizi 40. Nzila mu Udyiyi.

ngoma kaka balenda tala. Bavioka makazini mena lukufi ye kiamvu kia makumbi ma nlangu, batala ngali i nzo yayinene. Mboki bayenda nzila yayinene ye yasungama yaviokila mbanza yayonsono nate ye kuna mbata.

Maloza mamingi bamona va lweka lweka lwa nzila yoyo bonso mu mbanza zankaka. Kansi mu bantu bamona dia nzenza. Bandombe ba bamona hamonika vo ba bumputu beni. Bavwata nkanda mia zinkombo vo mia zingombe. Ba Mpanzu bamona zitu kia ngitukulu kianata bantu bole mu nti kiakala nkadulu a bulu. Kansi mboki bavisukuswa vo: i bobo bunatunwanga nlangu kuna. Babuna nkanda a mvimba mu bulu, mboki kanga nsinga mu moko ye malu ye mu laka, se buna kuba dia ndatina nlangu babeki.

Bantu babonsono bavwa maloza mau i bisi India. Ka bena nadede bonso mindele ko, kansi mu ndambu yoyo mukalanga mindele mia fuma bau bisi India i

bamfumu ye bantu ba nzitusu. Bavwata bonso mindele ye nzo zau zatoma tungwa

Mu nsuka bamona mindele mirole ku mbazi a nzo a banzenza (Hôtel), beti mokana ye mfumu a nzo mu baka muntu wabasonga nzila kuna Udyiyi. Bu bawo: i fulu bana kwe tala kaka, buna Mpanzu wabanza vo nanga fulu kiokio bau mpe bafwiti kwe tala, bayuvula luve mu kubalanda. Mindele bu miawa vo ba Mpanzu bena diela, ye bamana zieta mwamwilingi, buna bazola mokana yau. Lumbu kia mvimba bamokasana mu nzila.

Buna mu mbokana yoyo ba Mpanzu ba longuka vo: Udyiyi i vata kaka, kansi nkumbu a vata diodio diazayakana mu nsi zazingi, ye wonso muntu zeyi Afelika fioti fwiti zaya nkumbu a vata diodio. Kadi mindele mosi, i dokuta ye nlongi a mambu ma Nzambi, wakala zietanga beni mu Afelika, nsi a mu ngudi bu yalembwa zayakana kwa mindele miankaka. Kansi mvu miamingi nsamu ka wayiza mu yandi kwa bakundi ye bibutu biandi kuna Mputu ko. Buna mindele wafiduswa mu kuntomba, kadi babanza vo: nanga wena yela evo mu mpasi, ye nanga wamana fwa.

Mundele wowo wakota mu nsi yayi va mbu kuna ntini a este. Mboki kazieta ye zieta ye yuvula bantu mu mindele una u katomba. Buna kwa baminkiti i bisi Alabia kawa vo: mindele wamonika kuna Tanganyika. Wayenda wayenda, nate ye kavayika kuna Udyiyi. Kuna kamona mindele wabanzulwa vo wazimbala. Buna fulu kiabwabwana mindele miomo i kina ki bakwe tala.

Balwaka ku vata. I vata dia ntama. Nti miakunwa va lweka lweka lwa nzila mieka mia nkulu. Vata dia-dinene. Kingoma kike nkutu. Bantu ba muna batangwanga mu mafunda. Vula dia leta diena. Bayenda mona komanda. Yandi mosi wampembe mu mafunda momo ma bantu. Kwa yandi babaka soda mu kuba-songa nzila ku fulu ki bazolele mona. Bayenda bayenda, kansi ka nate ye ku nlangu ko, buna soda wazimpama, watelama mu "gardez vous"

Va ntadisi au bamona nti a manga, ye ku nsi a nti kwakala tadi dia sima, ye mu tadi diodio mwatetwa Livingistoni — Stanley 1871. I nkumbu za mindele miomio miabwabwana va fulu kiokio mvu una. Mu diambu dia mwini wakala yamanga, bamindele nsatu avunda. Bavwanda ku nsi a manga, basokula finkelan-kela fiau, badia ye banwa. Kansi vakimosi basamuna kwa ba Mpanzu mu mbwabununu a mindele mia nte-te va fulu kiokio.

25. Livingistoni

Basamuna vo: Ntama kwandi, kansi ka beni beni ko, kanivo mu ntangu a kimwana kia se dia Mpanzu, buna mindele mirole miabwabwana va fulu kiokio. Yandi Livingistoni wakala wanuna ye mayedo ma mpembe. Buna makumatatu ma mimvu mieka yandi mu salu kia Nzambi mu Afelika.

Bu kayiza ngiza andi ya ntete, buna kuna Afelika dia sude kayiza. Mu ntangu yina Afelika bonso bu

diakala mu nkati a nsi, ka diazayakana nkutu kwa mindele ko. Baluta zaya dio, i bakala kitilanga bantu kaka. Yandi Livingistoni wavema beni mu zieta ye mu zaya nsi ye bisi nsi, ye kalendi sala va vula dimosi kaka ye longa mambu ma Nzambi ko. Babingi kazola mona ye longa. Mboki mpe kazola samuna mu nsi andi, bonso bwakala kitulwanga bantu, mpasi bisi nsi andi bakanikina nkitulu yoyo.

Mu diambu dia kavema mu zieta, i kuma yandi i muntu a nteke wavioka Afelika diadionsono tuka ku mbu ye ku mbu, kansi ku banda. Nzietolo yakala mpasi beni mu diambu dia nsi zazonsono za nzenza ye mu diambu dia bantu balembolo kunzaya, ye bazola kunkanikina mu vioka mu nsi zau, ye mboki mpe mu diambu dia yela ye kondwa kwa madia mafwana. Mvu mirole kakala mu nzietolo, mboki kalwaka kuna Angola, ye bu kalwaka kuna ye bantu bandi, buna kamonika bonso konzongolo kia muntu kiavwikwa mvwatu mu diambu diatanda kwakwingi.

Bu kamana vunda ye siamisa nitu andi, buna katatumuswa mu vutuka ku Mputu, kansi mu diambu dia kakadila ngamba zandi mayindu mu vutuka yau ye toma kubalwakisa kwa bayau, i kuma katambudila bo ko. Wavutuka ye ngamba zandi, ye mu mvu mirole diaka bazieta, mboki balwaka. Mu nzietolo zozo kavema beni mu samuna mambu ma Nzambi. Bu kamana lwakisa ngamba zandi ku nsi au, mboki kavutuka ku Mputu.

Kansi kuna kazingila beni ko. Wavutuka ye nke-nto andi watekila ku Mputu ye bana bau, bu kabadika

Zizi 41. *Kimama, "statue", kila Livingistoni.*

nzietolo yina yayinene. Buna bavutuka zieta, ye wabakula zinsi ye mila ye bizanga. Ka ntama andi beni ko, mboki nkeno wafwa, kansi yandi watatamana nzietolo zandi mvu miamingi. Mu diambu dia bana bandi basala ku Mputu ye ba kondwa balenda kubasadisa bwafwana, i kuma kakatwa vutuka mvutuka a nzole. Kansi salu kiandi ku Afelika kalendi kio sisa ko. Wanyiza ngiza andi ya ntatu

Ngiza yoyo kaluta zieta mu ndambu za Tanganyika ye Bangwelo ye Moelo ye Lualaba, kadi ngunda zakala yandi mu bakula kwena nto za Nile. Kansi mu ndambu zozo mwakala bisi Alabia babingi, i minkiti mia bantu, ye hambela beni, kadi bazaya vo: yandi wakanikina nkitulu au. I kuma ka banlwakisila nkanda miandi mia Mputu ko, ye mi katonta fidisa ku Mputu bazoma ye fukisa mio. Ye lekwa biafiduswa kwa yandi, biazionwa kwa bau.

Mu diambu diabasoka nsamu mia luvunu kwa ngamba zandi mu mvita yayinene kuna kwazola kwenda mundele, i kuma babingi bataba ye bansisa. Bafiuma kaka basala yandi, kansi bau batoma kwikama mu

kisielo kiau. Mu mvu nia kabaka lekwa kia kisi Mputu ko, ka madia ko, ka mimvwatu ko, ka bilongo ko. Wateka lundisa zitu biankaka kuna Udyiyi, kansi bu kalembwa vika kwe baka bio, se bu kalwaka, buna muntu wayekudulwa bio mu keba wamana fukisa biabio.

Buna kakifwanikisa ye muntu wakulumuka ku Yelusalemi mu kwenda ku Yeliko, kansi wabwilwa kwa mintani. Yandi kibeni mu nsi a nzenza kakala. Nitu tanda beni. Ntangu yayingi kakala ye madia mankaka ko kansi masangu ye masangu kaka. Nitu noka, yela kwa yuku-yuku. Bilongo nkatu. Kedika mpasi! Kiadi kia ngolo. Nkanda miamana lwaka ku vata diodio miamana fukuswa. Ka diambu dimosi disidi kwa yandi ko. Bu kabayuvula bila, buna bau vo: Twawa vo: wamana fwa, i kuma.

Lumbu tanu kavwanda kuna Udyiyi ye kiadi kiandi. Kansi buna mu lumbu kina kia ntanu buna sielo kiandi kiayiza yungusi ye samuna vo mundele lweki. Nzongi wawakana. Yandi ntumbu vayika. Wamona ndonga a zingamba ye zitu biabingi ye mu ntu a ndonga mundele. Mundele wowo wayiza kamba bonso ebu: Mbenzi vo: u Dokuta Livingistoni. Kiese beni mu kumona. Yandi vo: I mono ndieu. Mono mpe kiese bu ngiena vava mu kutambula ye kuzodila mbote.

Buna yandi wanzayikisa vo: Mono i Stanley. Baku ndi baku bamfidisa mu kutomba ye kutatina lekwa biabibi, kanivo wakala bio nsatu, kadi ka bazaya ko vo wakidi. Buna Livingistoni wayindula lendo kia Nzambi. Mu nsuka bumputu beni kakedingi, kansi mu

nkokila kimvwama kiena yandi. Buna katonda kwa Nzambi. Kansi dilutidi kunyangidika i nkanda miatuka kwa bana bandi ye kwa bakundi bandi.

Buna mindele miata mpe kwa ba Mpanzu vo: fulu kina kiabwabwana mindele miomio mu ntangu yina i fulu kina ki beti vwandila. Ye tadi dia sima diatetwa zinkumbu Livingistoni — Stanley i tadi dia mbambukulu a moyo. Buna babadika kubika lekwa biau mu diambu diavutuka ku Kingoma.

Buna Mpanzu vo: Tutondele beni mu diambu dia nsamu wowo wa ngitukulu. Kansi lundemvukileno, bwe bwakadila mu yandi kota? Bau vo: Ngonda zankaka babole basalasana mu bakulu bonso bwakalane kina kwa Tanganyika ku ntandu. Mboki yandi Livingistoni wasindika Stanley lumbu kwa mu nzila nate ye kuna Tabora, kansi kazola vutuka yandi ku Mputu ko, nga beni katatumuswa mu vutuka yandi.

Bu kamana tambula biabionsono bi kakala nsatu, buna wavutuka kota mu ngudi a nsi, kansi ngolo zandi zakatuka, ye mvu kaka mboki kafwa ku ntini a Bangwelo. Bisielo biandi biasonga, bonso bu katondwa kwa bandombe. Kadi bu kamana fwa, buna mu nsuka bamona vo: mwinda ka wazimwa mu nzo andi ko. Buna bakota ye bambwana wafukama va ntanda andi, kansi wamana fwa. Buna bazika ntima andi ku nsi a nti waunene, mboki bayumisa nitu andi mu mwini tumingu tole mboki zinga mu nlele. Mboki bau batatu bannata nate ye kuna Zanzibali ku banyekula kwa mindele miakala kuna.

Mboki wanatwa kuna Mputu, ye wadiamuswa va

fulu kidiamusunwanga bazimfumu mu nsi andi ya Englandi.

26. Nkubulu a nkiti mia bantu

Lumingu Iwa mvimba ba Mpanzu bakatwa vingila ku Kingoma. Mboki kumbi dia nlangu dialwaka diakwenda kuna Albertville. Bakala kiese mu vutuka. Mu nsuka bu bayenda koti mu kumbi, buna babwana mindele mi balanda kuna Udyiyi. Mpanzu wabakamba mbote ye wata kwa bau vo: Mono nzeyi vo beno fulu kiankaka ye beto fulu kiankaka twakala mu kumbi, kansi dimosi nzolele kuluyuvula. Vo bulendakene ye vo luzolele kutuzibudila biuvu biankaka, buna dodo-kolo batata, luntombeno. Bau vo: Twatala.

Lokula biole mboki Mpanzu kiese beni komona. Kedika mundele una wa mbote beni wena, wizi tombi Mpanzu ye wata: Beno luzolele yuvula biuvu biankaka, buna luyuvuleno. Mpanzu vo: Tutondele beni beni bu lweti kutubanzila bonso bobo. Mu diambu dia bisi Alabia baluvovele lumbu kina tuzolele zaya: Nki a bantu bobo ye nki a salu?

Mundele vo: Nsi eno ya Kongo bu ka yazayakene kwa beto mindele ko, buna bisi Alabia bakikotila mu ntini yayi. Bakala ye nzila zau tuka ku mbu nate ye kwaku ku Tanganyika. Bakitila mpungi za nzau ye bantu. Kansi zimpungi bu zakala mu mana kuna simu diau, buna batombuka ku ntandu mu zunga nlangu wau waunene evo sabuka wo ye kota mu nsi eno

Zizi 42. *Bisi ku ntandu (batelama) ye bisi Alabia (bavwanda).*

ya Kongo. Nkuluntu ankaka, nkumbu andi Tipu-Tib, walwaka nate ye kuna Stanleyville.

Kansi Bula Matadi bu kabadika yala nsi eno, buna kalendi tambudila mu mavanga ma bisi Alabia ko. Kazola ko vo baziona bisi nsi mu kubateka ku kina-nga mu nsi zankaka. Kansi bau ka bazola katuka mu luzolo ko, kadi bateza vo: bau bateka kota mu nsi, ye i bau bavwidi yo. Buna leta wakatwa nwana mvita a ngolo mu diambu diakubakuba.

Mu mvu mirole bakala nwananga. Bisi Alabia mbidi a binwani ye minkele ye tiya biakala yau. Mbanza zau zankaka zakala zazinene, ye zitungwa nkaku za ngolo, mpasi bakuba wonso wonso wazola kubabwila. Mbanza zaluta mu nene i Nyangwe ye Kasongo ye Kabambale. Ku Kasongo kwakala kumi dia mafunda ma

bantu. Bakuluntu bole mu bisi Alabia mu mvita yoyo i Ungalowa ye Lumaliza, wau wataba ye bantu bankaka kuna simu dia Tanganyika, kansi Ungalowa wafwa ye bantu babingi ye bakuluntu.

Kansi Bula Matadi mpe ntalu kafuta mu mvita yoyo. Mindele nsambodia miabakama zinkole ye miaswa kwa bisi Alabia, ye kumi ye mindele ntanu miasikwa nzongo ye mifwa. Ye bisi nsi babingi-bingi ye basoda ba kisi nsi zankaka bafwa. Zimfumu za kisi nsi zozo zakala kwamuswanga kwa bisi Alabia zato ma sadisa Bula Matadi mu kubabedisa. Mundele watwadisa mvita, nkumbu andi Baron Danis, wakala komanda kuna Lusambo, kansi mboki kayika nyadi waunene mu Kongo.

Kansi mu diambu diabanzila salu kia bisi Alabia buna bulenda lunga mu kuluzaikisa, bonso bwasa-muna mundele wakala mu mvita yoyo. Soda dia kisi Zanzibali, nkumbu andi Feluzi, wakala lukufi ye mundele wowo, bu batonta bedisa Kabambale. Buna mundele wawa soda diodio diaboka: *Lo, Mama, Baba!* mpila mosi ye: *Oo, Mama, Tata!* Mu bazinkole za bisi Alabia kamona tata andi ye mbuta andi, wabawonzila.

Bu kavutuka kwa mundele, buna mundele vo: Keti ngeye i mwisi Zanzibali, buna s'aku ye mbuta aku bwe benina ye bisi Alabia nseke a mpila yayi? Yandi vo: Ngeta Mfumu, vata diami dia mbutukila ka diatatuka beni ye Lukunga ko. Mundele vo: Buna bwe walwaka ku Zanzibali, kadi kuna wasonama soda kwa Bula Matadi.

Yandi vo: Inga ntama mu nkubu a nsusu, buna bisi Alabia babwila vata dieto bonso zingo, babonga biabionsono biatezwa vo biafwana kwa bau, biankaka biayokwa. Banuna ye bambevo bavondwa, ye beto bankaka twakwamuswa beni beni, nate ye twabazayikisa ku twasweka mpungi zeto. Mboki batukanga mu tuvambu twa sengwa ye twakatwa nata ku Kasongo lekwa bina bi bamana tana.

Kuna basola beto bole ye mpangi ami ye mboki baia bankaka mu nata zitu bia zimpungi kuna mbu, kadi bateza vo: beto tuviokele mu ngolo. Beto mu tuvambu tumosi twakangwa. Mboki twabundana ye kabu dia bantu bankaka bamana tanwa ye kangwa mu tuvambu bonso beto. Bobo twafiduswa mu nata muntu zitu kia ngolo, muntu zitu kia ngolo nate ye kuna Zanzibali.

Lumingu ka lumingu ye ngonda ka ngonda twadiata. Ka madia mafwana ko, ka fulu kiavundila ko. Twatanda nate ye nkanda wafuka visi ye visi kaka. Mu nsukulu a nzietolo yoyo twabwa ntangu ka ntangu mu diambu diakondwa kwa ngolo, ye babeba habufwa beni, mpasi batatamana. Vo tambi biafiuma mpe, tatamana kaka. Engwa beto!

Lelo mono yalwaka kuna Zanzibali. Kuna yatwaduswa ku zandu kwakala tekwanga minanga, mpasi yatekwa. Mboki yabakama yela, ye wamana kunsumba waluta kunkwamisa, mu diambu dia sumbu diandi ka diakala dia mbote ko. Va zimunina kanteka kwa Bula Matadi. Mu nzila yoyo yayikidi soda.

Mpanzu vo: Kedika nkwasusu a mpila yoyo. Ka-

nsi kamba Mfumu, bisi nsi bila nki ka bakikubila nkwamisi miau ko? Kadi bisi Alabia i mindele vo bwe? Mundele vo: Ka mindele ko. Kansi mu diambu dia bakisumbila bilwazu bia mvita kwa minkiti, mpa-si mu kubabedisa, kadi bisi nsi bilwazu biau i madio-nga ye mponza ye bitoto. Vo Bula Matadi kakala ye lwazu biavioka mu ngolo ko, nga yandi mpe wakutu kubalembana

Mundele lokula biole kakala mokisa ba Mpanzu, mboki wayenda kwa bayandi. Ba Mpanzu batoma yindula ma bamana zayikuswa, kadi mamingi makala ma nzenza kwa bau. Bu bamana yindula, buna Mpanzu kwa nleke andi vo: Bayeto ku bwala bavovilanga leta bonso muntu ukwamisanga bisi nsi. Nanga dio-dio i nzimbakani a ngolo, mu diambu dia balembwa kunzaya ye lembwa zaya mavanga mandi. Engwa be-to, bisi Alabia vo bakutu yala nsi eto!

27. Nsi a Katanga

Ba Mpanzu ka bavutuka mokana ye mindele miomio ko. Basabuka Tanganyika, balwaka ku Albertville, bayenda mu kumbi dia ntoto nate kuna Kabalo. Mu nsuka bu bakota mu kumbi dia nlangu, buna se ngi-tukulu, mindele miomio mpe miayiza koti. Kumbi ka diadinene nkutu ko. Ka vinga bia mindele ko. Beti vwanda kaka konso ku balenda.

Buna mundele watela Mpanzu mbila ye wamokana yandi ye wanyuvula ku bakwenda. Yandi vo: Ku Ka-

Zizi kia L. van Bever Congopress.

Zizi 43. *Nzo a kisi nsi mu Elisabethville.*

tanga. Mundele vo: Luzeyi nsi yoyo e? Mpanzu vo: A a, beto ku Kongo dia banda twatuka. Kansi tweti zieta mu diambu diazaya nsi eto ya Kongo. Yandi vo: Mywatu mia nkobo miena yeno e? Mpanzu vo: Bwevi? Mundele vo: Kadi Katanga i nsi a kiozi. Mu ndambu zankaka mulenda baduswa nlangu mu fuku mu diambu dia kiozi. Vo kubeki mywatu mia nkobo ko, nga mpasi si umona. Mpanzu vo: Ka twazayikuswa diodio ko. Buna bwe tusa?

Mundele vo: Mu diambu dia lulembolo zaya nsi yoyo, buna si yakuluzayikisa mankaka. Mankaka si lwa-mona, bu lumeni tula kuna. Mu diambu dia nsi yaza-ngama beni, i kuma i nsi a kiozi. Ye mu diambu dia kiozi kiokio buna bantu bafiuma kaka bakala mu nsi,

mindele bu miabakula yo. Bankaka bakala salanga nsongo ye sengwa, kadi bia mpila yoyo bazaya baka mu miongo miau. Ka basala mayinza beni ko.

Mindele bu miayiza zieta mu nsi yoyo, mpasi beni mu baka madia kwa ngamba zau. Bisi nsi ka bakala ye bibulu mpe ko, kadi mavekwa mamingi mamana bio fukisa. Ye mu diambu dia balembwa sala mayinza mafwana, fisidi nga mvu ka mvu malema makala. Kadi ngonda sambanu mvula zilembolo noka, ye buna mu nsukulu a sivu ye mu mbadukulu a mvula buna tota mu zimfinda kaka bionso bionso bi balenda baka.

Ndambu zankaka zena zazangama beni. Mu diambu dia ndambu zozo zaluta kala kiozi, i kuma bantu ka bakala mo mpe ko, i nsi za nkatu nadede. Kansi mindele mialuta toma nitu mu ndambu za mpila yoyo, kadi miayukwa mpeve za kiozi. Bwabu bu lwatula kuna, buna ka lubanzani nkutu vo: nsi yakondwa bantu ye salu.

Mu diambu dia miongo miankaka miena ye nsongo, ye miankaka miena ye lekwa biankaka biena salu kwa mindele kansi bilembolo bisi nsi sadila, i kuma bamindele bayiza natuka kuna mu diambu diasala lekwa biobio. Kansi salu kiokio kia mpasi beni mu mbadukulu, kadi bakala nsatu a bisadi, ye mu nsi mwakala bantu ba fiuma kaka. Bakatwa tumisa sadi biau nseke beni. Kansi bu biayiza, buna biakala nsatu a madia, ye madia ma nsumba ka makala mu nsi ko. Momo mpe tumisa nseke, kansi zingamba mu nata mo le.

Buna bakatwa kubika mayinza ye kuna mbongo

za mpila mu mpila ye tumisa bibulu mu kubasadisa, i zimpunda ye zingombe. Bamindele basumba mu ntangu yina nkama nana za zingombe ku nsi a Lodesia. Muntu watambudila mu lwakisa zo ku Katanga wata tamana ngonda nana mu nzila, mboki kalwaka. Kansi ntangu yoyo ngombe zazingi zavondwa kwa mavekwa.

Mu ngombe zalwaka kuna, zankaka zatulwa mu salu, ngonda ia vo sambanu kaka buna zeka mu fwa. Mpunda zaluta siama, kadi zau mvu mirole evo mirole ye ndambu batatamana, kansi mboki zau mpe fwa kaka. Buna mindele miakatwa tomba nzila za mpondila mavekwa. Bwabu tutu bamonanga mavekwa mu ndambu zankaka, ye bibulu bitomanga nitu beni. Bwabu mu ndambu zankaka mulenda monika makamba ma zingombe mena kani mafunda ma bibulu.

Bulu biobio bitwilwanga mu diambu diabaka mbi zi kwa bisadi. Mboki madia mankaka matumuswanga ku ndambu ndambu ku malenda bakama. Mu mwila wau wa Lualaba munatwanga mamingi kuna ntandu. Lumbu kiaki si lumona ku ntwala, bonso bu bana soka mamingi mu kumbi diadi. Kadi bwabu bantu bamana yukwa mu kuna madia mamingi, mpasi babaka mankaka ma nteka. Bwabu bantu bamana nieka beni mu nsi a Katanga. Batuka ku ndambu ka ndambu mu tomba salu. Mafunda ma bantu makalanga bwabu kwakondwa bantu nadede, mindele bu miayiza.

Kansi salu kina kia nakekete kiasala mindele ye ntontolo au ya mpasi ye mfukusalu a mbongo zau zazingi beno ka luna bio visa ko, bu lwamona nsi, bonso buyena. Kadi bwabu nzila za sengwa zena ye nzila za

tomabilu ye zinkombo ye zingombe ye zimpunda, ye babingi basalanga bia mpata nsengo, ye madia mabakamanga nayaki-yaki.

28. Elisabethville

Ba Mpanzu bu balwaka ku Bukama, buna babwana nzila a sengwa, ye kumbi dia nlangu ka diatombuka diaka mu Lualaba ko mu diambu dia zintadi. Bukama i mbanza yayike. Mindele mia fuma miena ye bandombe bankaka mu diambu dia salu kiavilula bizitu bikwizanga mu nzila a sengwa ye tula bio mu kumbi dia nlangu ye tula bianka bikwizanga mu makumbi ma nlangu mu makalu ma nzila a sengwa.

Ba Mpanzu ka bazingila kuna Bukama ko, kansi basumba bitike ye bayenda mu kumbi dia ntoto nate ye kuna Elisabethville. Mu nzila yoyo baluta yitukwa mu diambu dia zimfinda, kadi ka zakala, bonso bu bamona zo mu ndambu zankaka za Kongo ko. Mu diambu dia miongo miamingi miena miviokasananga mu ntela, i kuma nzila yatombuka ye tombuka. Mwankaka matadi mamingi-mingi mamake mafuka ntoto wawonsono.

Lukufi ye nzila a sengwa ka kwakala zimfinda beni ko, kadi zamana kwangwa mu diambu diabaka nkuni za masini. Kansi nseke ye nzila mpe mu zimfinda nti miaminene ka miakala miamingi ko. Mpila a madiadia ma tubikanga vo: madiadia ma Mputu mamenanga mwamwingi. Ndambu zazingi za nsi zafu-

Zizi kia L. van Bever Congopress.

Zizi 44. Nzila mu mbanza Elisabethville ye nzo a tribunale.

kwa kwa madiadia momo ye nti miamike. Mu tala ndambu zozo finseke buna za monika bonso nsi a zimfinda.

Mu ndambu zazingi zazinene ka mwamonika mavata evo bantu ko, ye ba Mpanzu babadika yindula nsi, kanivo ka yena ye bantu nkutu ko. Ndambu a lumbu ye mboki fuku dia mvimba kumbi diadiata. Mu nsuka se balwaka kuna Elisabethville. Kansi buna bakiviokele mavata mankaka ye zimbanza bi balembwa zaya zinkumbu.

Elisabethville i mbanza yayinene yifwanane beni ye Kinshasa. Bampembe bena mpe babingi kani 3000. Kuna ba Mpanzu bayuvula nzila ku vata dia bandombe. Mu nzila bavioka nzo zazingi zakala nwinwanga

ndwinu za mpila a malavu. Nga malavu malwazwanga mu maba ka mamonika ko, kadi nzi yoyo ka i nsi a maba ko. Bavioka mpe nzo za ntoko zatoma tungwa fisidi nga bonso nzo za mindele, kansi zavuwa kwa bandombe. Nga mu nkati a vata di balwakila mwakala nzo zazingi za nkulu ye zazike. Fisidi nga zazonsono zatungwa mu poto-poto evo biliki bialembwa yokwa. Zankaka za malata mpe zamonika.

Beni batomba ye yuvuzula, nate ye babaka nzo yi balenda sompa fivinga-vinga. Batula lekwa biau, mboki bayenda tomba salu, kadi banzenza ka balendi zingila ntangu yayingi mu mbanza ye kondwa salu ko. Mboki basadila lumbu biole mu kwe tala mbanza bonso bu yena.

Mu mbanza a mindele bamona nzila zalendumuka beni ye zasungama, ye zena mpe zasadila beni. Va lweka lweka vakunwa minti mu nlonga miasungama, ye mboki ku nima kwatungwa zinzo. Diodio dia mbote beni diena, kadi mwini vo wena wangolo, buna bantu mu mpozi kaka balenda diata.

Mu nkati a mbanza mwena fulu kiakinene kialembwa tungwa zinzo. Tuka fulu kiokio nzila zikwendanga ku ntini zazonsono. Nkumbu a fulu kiokio i Etoile mpila mosi ye mbwetete. Mu ndambu a Etoile mwatungwa nzo zazingi zazinene, bonso nzo a posta ye ya banki ye za makazini matekulwanga bia mpila mu mpila bia mindele. Vana ntete mbanza a mvimba yakala nkumbu yoyo ya Etoile, kansi yavilulwa nkumbu.

Nzo zankaka zazinene zi bamona mu mbanza yoyo

Zizi kia H. Goldstein Congopress.

Zizi 45. *Bilo kia kompani "Union Miniere" ku Katanga.*

i nzo a nyadi ye ya tribunali ye nzo a Nzambi ya bakatolika ye ya baprotestanta.

Zandu ditewanga lumbu biole biole mu lumingu lumingu, ye bayenda tala mu nsuka kiasabala. Bia mpata nsengo biabingi-bingi bia nteka biakala bia mpila mu mpila. Biabionsono biatuka kwa bandombe ye bandombe kaka. Nga bampembe mpe bena ye mayinza mau ma bakunanga bia mpata nsengo, ye ku batwilanga zingombe ye bulu biankaka. Kansi bau mu makazini mau batekanga ye bia mpata nsengo ye mamvumina ye mazi ma ngombe ye mbizi.

Di batoma yitukulwa ye mu mbanza a mindele ye mu vata dia bandombe ye mu nsi yayonsono ya Katanga i salu kia hanselele. Kadi bau ntungulu zau za-

vioka nzo za bantu mu nene, ye zakala zazingi beni beni, fisidi nga bonso zinzo mu vata. Mu tunga nzila zasungama mu ndambu yoyo i mbidi a mpasi mu diambu dia sama bia banselele. Kadi biena mbidi a nakekete ye mbalu beni mu tima. Ye mu katula bio vawiti kala nzila i salu. Nga nsi yalendumuka yena mu ndambu yoyo.

Mbanza Elisabethville yabadika tungwa mu mvu a 1910. Mvu una mindele mialwaka kuna mu diambu diatima ye niengisa matadi ma nsongo mabakulwa vo: mena mamingi mu nsi a Katanga. Lukufi ye mwila Lubumbasi batunga foloni mu niengisa matadi momo. Fulu ki bateka timina matadi ma nsongo kiavewa nkumbu Etoile. Bwabu nsongo yimeni va fulu kiokio ye lubulu lwalunene ye lwa mpinda kaka lusidi mu nkati a mongo lwena ye nlangu wawingi.

29. Lubakulu lwa metala mu nsi a Katanga

Ba Mpanzu babaka salu babole kuna Lubumbasi. Mpanzu wabaka salu kia sofelo, ye Mwanda wabaka salu kunienguswanga matadi ma nsongo. Babole bateka fiduswa kwa dokuta mu fiongununwa, kanivo bena mavimpi ye ngolo. Mboki Mpanzu watulwa mu mpila a skulu mu longwa biabionsono mu tomabilu. Walongwa nkumbu nkumbu a lekwa biabionsono bia sengwa biavangulwa tomabilu ye salu kia buku buku. Mankaka ma nzenza kasongwa, kansi mamingi ka ma nzenza nadede ko, ye mankaka matomene zayakana

Zizi 46. *Mine kia nsongo kuna Katanga.*

kwa yandi tuka ntama. I kuma kazingila ntama yayi-
ngi mu skulu kiokio ko. Ye mu diambu dia diela dia-
ndi ye zayu bitomene fwana, i kuma salu kiandi ki
kabaka kiakala kia mbote mpe.

Mbatu mundele wayenda bumina ku mbanza ya-
nkaka kutimwanga matadi ma nsongo, buna Mpanzu
wayenda yandi. Mbatu muntu wabakama yela mu sa-
lu evo watoluka kulu evo mpasi zankaka, buna Mpa-
nzu wafiduswa mu kunlanda mu tomabilu ye kumfila
ku lupitalu. I kuma yandi wabaka luve mu mona nda-
mbu zazingi za nsi ye bifulu bitimunwanga matadi
ma nsongo. Fulu biobio bibikwanga bimine. Nga ya-
ndi Mwanda waluta zaya bonso bunienguswanga ma-
tadi ma nsongo kuna Lubumbasi, Mu nkanda mi-

basonika kwa bisi vata diau mwazayikuswa ma bama-
na ye ma balonguka mu salu biau kuna Katanga.

Nkanda mia Mpanzu i miami:

Nkanda a ntete.

— — — — — Kwa mbuta ami ye zimpangi
ku vata diami.

Bwabu bu tubadikidi yukwa salu bieto vava Kata-
nga, buna nzolele kuluzayikisa mankaka mu nkadulu
eto. Salu kiakinene kia nsi yayi i salu kia mine, i mpi-
la mosi ye mu baka metala bia mpila mu mpila bonso
sengwa ye nsongo ye wola ye biankaka. Bisi nsi ba-
zaya niengisa nsongo tuka ntama, kansi mindele bu
miayiza, mboki kaka salu kianeniva beni. Kanivo mu
ntangu yina yi yabutwa mwayiza mindele mia ntete.
Ntangu yina nzila a sengwa ka yatungwa ko, kansi
mu Afelika dia sude kaka mwakala nzila a sengwa.
Buna yoyo yalavulwa nate ye kwaku, ye mboki salu
kiabadika.

Mwamwingi mu miongo mu nsi yayi mwena matadi
ma nsongo. Mwankaka matadi momo mena nate ye
va luse lwa ntoto, nga mwankaka mena mu ngudi a
ntoto mu mpinda beni. Mazayakana kwa bisi nsi i ma-
mana makala va luse lwa ntoto kaka. Kansi mindele
miamana tobula miasi mia mpinda beni mu miongo
mu diambu diazaya bonso bwenina mu ngudi, ye ba-
mana bakula fulu biabingi biena matadi ma nsongo.

Matadi ma nsongo vo mena va luse lwa ntoto evo
ka mpinda beni ko, buna babulanga matadi momo ye

Zizi kia H. Goldstein Congopress.

Zizi 47. *Bantu bole ba kisi nsi beti sala mu nluka.*

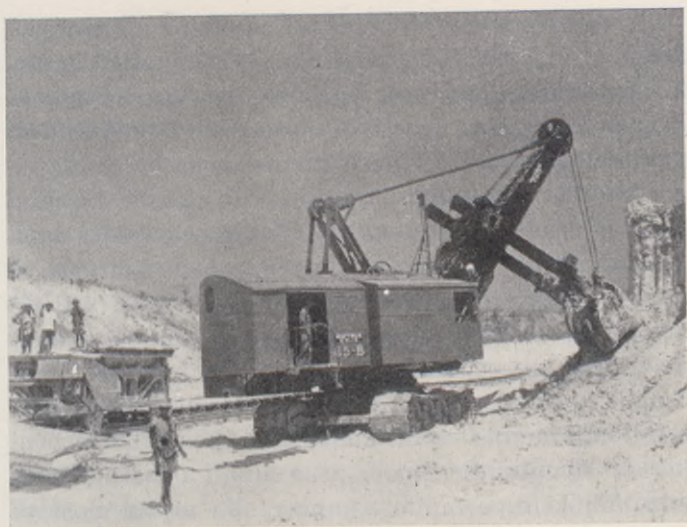
natisanga mo ku fulu (foloni). Vo ntoto ufukanga mo, buna teka katula ntoto, mboki bula ye nata, bula ye nata. Mu sala bonso bobo mvu miamingi, buna nkati a benga dieka dia mpinda ye diasadila. Mu mabenga ma mpila yoyo mutulwanga minlayi, i mpila a nzila a sengwa, mikokulwanga makalu ma ndatina matadi ku mbata, bonso bu lulenda mona mu foto ki ntudidi mu nkanda wau, luse 153.

Kansi mu baka matadi momo i mbidi a mpasi. Te-ka tobula miasi miamingi, mboki tula mpila a tiya ye kwika. Buna mu diambu dia ngolo za tiya nzongo a ngolo nkievo mbandanu, ye mongo wabasuka ye ma-

tadi mamingi mavesuka. I momo matulwanga mu makalu ye lwakuswanga ku nzo ku mabulwanga diaka, ye mboki matadi mena ye nsongo masalwanga, kansi malembolo nsongo manatwanga ku nenga ye loswa.

Engwa salu kiokio vo kikutu salwa mu moko ye moko kaka! Kansi mu diambu dia diela dia mindele buna masini ma mpila mu mpila masalanga. Mu soka matadi mu makalu, buna masini masokanga mo, mu koka makalu mamana sokwa, buna masini makokanga mo, mu bula matadi mamanene ye katula ma nsongo, buna i salu kia masini, mu losa matadi makondolo salu ku nenga, masini makwe losanga mo.

Vo matadi ma nsongo mena ku nsi a ntoto, buna ntoto ufwiti teka katulwa. Kansi ka ukatulwanga mu ngolo za moko ma bantu ye bipelo ko, kadi diodio i fuki beni. Masini mena mamonika bonso nzo yena ye moko mole mamanene ma sengwa masimba pelo kiakinene-kinene. Muntu bu kadiatisanga masini momo, buna koko kwasimba pelo kukotisanga kio mu ntoto ye kokanga kio, nate ye kifulukidi ye ntoto. Mboki moko mananguna pelo ye fila kio va ntandu a kalu ye bwisa ntoto wawonsono mu kalu. Vo makumole ma bantu basalasananga ye masini mamosi ma mpila yoyo, buna mu lumbu kimosi si mwamanuswa salu kikutu lunga mu tuingu tole, vo bakondwa masini ye bakatwa sala mu bipelo bia moko. Nanga kwa beno mpasi mu visa bonso bwena masini ma mpila yoyo, kansi vo lutomene tala foto kiankaka ki mfidisi, buna nanga si lwavisa. — — —

Zizi 48. *Pelo kidiatuswanga kwa masini.*

Nkanda a nzole wa Mpanzu.

— — — — — Zono yakembo mu kwenda
nzwalu beni ku mine kiena nkumbu Prince Leopold
mu landa bambevo. Mu mine kiokio mulutidi sala ban-
ntu mu ngudi a ntoto. Nwa miole miena mikulumunu-
nwanga bisadi ye mitombudulwanga matadi ma nso-
ngo. Va ntandu a nwa nwa vatungwa yongi, ye mu
yongi yongi mwena masini madiatisanga mpila a ma-
kalu. Makalu momo mamanukwa mu nsinga a ngolo
beni, ye makulumunwanga mu mpinda yiviokele nka-
ma tatu za meta.

Muna mu nsi a ntoto, mutimwanga matadi mu ndambu ka ndambu. Nzila zena zazingi, ye matadi makokwanga va makalu nate ye kuna nwa ku matombulwanga nate ye va luse lwa ntoto. Kansi mukatulwanga matadi mufwiti mpe tedumuswanga buku bia vindi bia nti mu simba matadi ma ku ntandu, ka midi bwa va bisadi, ye ntoto ka widi kuluka ye fukisa salu.

Mu kulumuka muna, vo kwayukwa bo ko, nsisi si umona. Mu yongi dina dia ntandu a nwa si wakota mu mpila a vinga. Kansi kiau bu kiabadika kulumunwa, buna si wamona bonso vo: weti bwa mu bulu. Tombe kia nkobo kiena muna banda. Babonsono vele banatanga minda miau, kansi ka mikienzulanga beni ko, mu diambu dia mpeve yena mbidi a mafundu-fundu. Mboki mpe mpila a mpeve! Ka mpila mosi ye va luse lwa ntoto ko.

Lelo vinga kiasimpama, ye fwiti vayika. Kansin kwe wakwenda? Bonso mu nkati a fuku wena, ye mwinda aku ukienzulanga findambu-ndambu kaka. Kansi fwiti nama bankaka, ye buna walwaka ku babulanga matadi. Mu nzila si umona makalu makokulwanga matadi, ye va lweka lwa nzila veti cilumuka nlangu. Nlangu ka ulendi kondwa mu lubulu lwa mpila yoyo ko, ye vo ka mu diambu dia bipompi bia ngolo bitombulanga wo fuku ye mwini ko, nga lubulu lukutu fuluka kwa nlangu, ye salu kifwidi.

Bu bakedi salanga kuna zono, buna tadi diadinene dikatukidi mu nludi va ntandu a bisadi. Bu dibwidi, se ditomene kosa tambi kia muntu nadede ye ditolole kulu kwa wankaka. Bafilulu nswalu ku nwa a mine

ye tombolo. I babana ba yayele landi mu fila ku lupitalu. Kedika salu kiakinene ye salu kia mpasi. Kansi kompani diena ye badokuta batomene sadisanga ye niakisanga bambevo. —

Mwanda mu nkanda andi wankaka kasonika: — Zono Mpanzu wayele nseke ye mundele. I kuma ngiena kinsona mu nzo eto mu nkokila yayi. Mu diambu dia salu kiami ki isalanga vava kiena mpila a nkaka beni ye salu ki yateka sala ye kia nzenza kwa beno mpe, i kuma nzolele tonta kulubangudila, bonso bwenina salu.

Salu ki isadilanga kiena mu niengisa matadi mansongo ye mu vambisa nsongo ye matadi ma nkatu. Babingi twena mu salu kiokio, ye salu kiakinene kiena. Vo beto ye beto nga twalembane kio, kansi mindele miena diela dia ngitukulu. Nzo zena zazingi va fulu kia salu kiena nkumbu Lubumbasi. Fulu biabingi biena biniengusunwanga matadi, ye masini mamingi masalanga salu biabionsono bia zitu.

Vana ntete matadi ma nsongo bu matukanga ku bimine mu makalu mamanene mu nzila a sengwa, buna makalu malwakuswanga vana kiamvu kia ntela beni. Kuna ku zulu vana kiamvu kwazibulwa miasi miaminene mu makalu, ye matadi mabwanga va nsi. Kuna kulwakuswanga makalu mankaka mena ye matadi ma sengwa ye mankaka mena ye matadi ma mpeмба. Matadi momo bu mabukulwanga bonso bobo va fulu kina, buna matoma mwangana bufweni.

Mboki matadi momo ma mpila tatu masokwanga

mu makalu mankaka ye malwakuwanga vana kiamvu kiankaka kia ntela beni va lweka lwa bifulu ye bukulwanga mu ngudi a tiya twena mu fulu. Muna mutulwanga mpe makala ma matadi. Matadi ma sengwa ye ma mpemba matulwanga, mu diambu dia masampukisanga nsongo mu nienga. Makala ma matadi matulwanga mu diambu diasimba tiya, ye buna mpeve bu yikotuswanga mu ngolo, buna biabio bieti nienga.

Kuna ntandu basokanga bifulu bonso bobo ye ku banda kwena miasi miole mivayikusulwanga biabionsono bu bimeni nienga. Buna matadi mamonsono meti cilumuka bonso nlangu. Kadi bonso bu tulambanga mazi ma ngasi ye mafuta malalama va ntandu ye nlangu usalanga ku nsi, i bobo mpe bwenina mu fulu. Kadi nkati a nsongo yilutidi zitu ye kulukanga ku nsi, kansi matadi ma nkatu matombukanga va ntandu a nsongo.

Buna mu mwasi wena ku ntandu fioti muvayikanga matadi ma nkatu ma cilumuka bonso nlangu. Nlangu wowo ukutu kinda diaka ye kala kunku biabinene bonso matadi mamanene. Kansi se bwabu ulwakuwanga mu nlangu a kiozi weti cilumuka beni, ye mu nlangu wowo mukindanga matadi kansi mu bibukububu biabike beni fisidi nga bonso ntoto. Ntoto wowo ka wena salu ko. Utulwanga vakimosi va fulu kia ku nenga, ye bu wamana kudukulwa mvu ka mvu, buna bwabu se weka nkati a mongo mu ntela ye mu sadila.

Kansi mu mwasi ku banda muvayikuswanga nkati a nsongo. Nsongo mpe yicilumukanga bonso nla-

Zizi 49. *Lubumbasi.*

ngu mu diambu dia tiya ye sokwanga mu nkela za sengwa zena kani meta mu la ye ndambu a meta mu sadila. Mpinda ka yena beni ko. Nsongo a mbote mu nkela nkela yena 130 ma kilongami mu zitu. Mu mpayika mpayika a nzongo mufuluzwanga kumi ye nkela tatu za mpila yoyo.

Nsongo yanienguswa ka yicilumukanga ntangu zazonsono bonso matadi ma nkatu manienguswa ko. Tezo kialunga bu kimeni vayika, buna bakanganga mwasi mu kunku kia nteke kiakubama va nsongi a nti a sengwa. Kiokio i salu kia mpasi, kadi vo fioti fioti kaka fibwidi va nitu mu lekwa kiokio kia tiya

buna se mputa. Basalanga kuna bafwiti vwata nsa-
mpatu zakomwa buku bia mabaya ku nsi, nga bakutu
lembana diata va fulu kia salu kiau.

Nsongo bu yimeni kinda, buna yikatulwanga mu
nkela za sengwa ye tulwanga mu makalu ma nzila
a sengwa mu diambu diafiduswa ku Mputu. Tiya
twa mu fulu kiokio ka tulendi zimwa ka. Fuku ye
mwini salu kifwiti saluka lumbu ka lumbu ye kialu-
mingu mpe. I kuma kabu kabu diabisadi lokula nana
nana basalanga mboki kabu diankaka.

Di ndutidi mwena ngitukulu vava i mu diambu dia-
salu kisalanga masini. Kadi mu tombula lekwa ku
zulu buna i masini matombulanga kio, mu koka ma-
kalu buna i masini makokanga mo, mu nata ntoto
wowo wa matadi ku nenga mu losa wo buna i masini.
Kedika beto bandombe nki a ntangu tukutu bakula
nsadulu a masini ma mpila yoyo!

Nkanda antatu wa Mpanzu:

————— Ka ntama ko
yatuka ku ngiendolo a nda yi yayendila ye mundele
wa nkuluntu. Buna twayenda nseke beni ye twabu-
mina ku fulu biankaka biena salu kia kompani diadi.
Kedika nsi yayi yayinene yena, ye lekwa biabingi
biaswekwa mu ntoto biena salu kwa mindele ye kwa
beto bandombe mpe.

Twayenda tala bimine kuna Citulu ye Likasi ye Ka-
mbove ye Luisha. Kuna kutimwanga matadi ma nso-
ngo. Mboki mpe twayenda ku Kisangu kutukanga ma-

tadi ma sengwa ye ku Kakontwe. Kuna kubakamanga matadi ma mpemba masadulwanga mu tula mu matadi ma nsongo, mpasi nsongo yatoma nienga. Vankaka mpe vena matadi ma nsongo, kansi salu ka kiabadukwa vana ko.

Salu ki yamona kuna Panda kiviokele beni biabionsono bi yateka mona mu nene ye mu ngitukulu. Vo ka mu diambu dia mundele wa nkuluntu ko wansonga ye wambangudila, nga kiavisa kio nkutu ko. Mankaka nzeyi bwabu, kansi mu bangula mo kwa beno nanga mpasi, kansi yatonta.

Matadi ma nsongo mankaka, vo ka mena ye nsongo yalunga tezo ko, nga ka malendi nienguswa bonso bumena ko. Ma mpila yoyo mafiduswanga ku Panda. Kuna matoma koswanga ye nikwanga mu masini mamananene mboki sukulwa mu nlangu, ye mu nsukudulu yoyo muvambuswanga nsongo ye matadi ma nkatu.

Kansi nene kwa tanki bisukudulwanga matadi momo, beno ka lulendi ko visa tezo ko. Vula dia mindele dike nkutu. Banzileno vo: matadi mafwiti koswa ye sukulwa mu lumbu lumbu malungidi tezo kia mafunda mole ma zitu bia tomabilu biabinene. Mpambusunu yoyo ye nsukudula bilenda bangula babana kaka basalanga bio. Mono nzeyi kaka vo: matadi mamingi mankatu makatulwanga mu salu kiokio, ye ndambu yisidi yinienguswanga mu fulu.

Ye fulu biobio, kedika mono yamona kiankaka, nga biia biena. Fulu fulu kiena m. 35 mu la ye m. 7 mu sadila. Ye biabionsono bikotuswanga muna, bonso

matadi ma nsongo ye makala ma matadi, mu masini kaka bikotusulwanga. Muntu ka nsatu avalakana vo nanguna bio ko.

Mankaka mena nsongo fioti fioti kaka, buna nsongo yoyoyi yinienguswanga mu mpila a bilongo. Bilongo biobio bivangwanga mpe vava. Ka bitumuswanga ku Mputu ko. Nsongo bu yamana nienga ye vambana ye matadi, mboki yikinduswanga diaka mu bilongo biankaka mu tanki biabinene bia sima.

Mboki va lweka lwa nsongo vabakamanga lekwa kiankaka kiena nkumbu koboliti. Kiokio vo kinienguswanga vakimosi ye sengwa, buna sengwa ka kilendi vutuka kala nkazu-nkazu ko. Ka ntama andi beni ko lekwa kiokio kiazayakene kwa mindele. Mbele zankaka zi tusumbanga, zilembolo bakama kwa nkazu-nkazu nkutu, zavangwa mu sengwa kiampila yoyo.

Lekwa kia mpila a nkaka kilembolo bakama kwa nkazu-nkazu kisadilanga mindele mu malata ma nkebilanga madia, bonso ma mamvumina ye ma mbizi. Biobio biena nkumbu teni (étain) ye bibakamanga mpe mu ntoto mu nsi a Luapula. Va fulu biole biena nkumbu Kikole ye Kayumbo vakubama salu. Ntoto unienguswanga ye sukulwanga mu nlangu ye buna bibuku-buku bia teni bimonikanga ye bibakamanga.

Kuna Chinkolobwe batimanga bia mpila a nkaka, i ntoto a mbwaki fioti wena ye mpila a bilongo. Ntoto wowo wabakulwa mu mvu a 1920, ye bilongo bia nte-te biamana kubama mu mvu a 1922. Kansi bilongo biobio ka bilendi vangwa mu nsi yayi ko. Nkati a ntoto ufiduswanga ku Belezika ye kuna kukubukwa-

nga bilongo. Biobio biena nkumbu ladiumi (radium) ye biena ntalu beni beni, kadi salu kiakubika bio i salu kiampasi beni.

Bu yamana zayikuswa momo mamonso, buna yayitukwa ye yabanzila bonso kwenina ntoto eto kimvwama. Kansi yavisa mpe vo: i diela dia mindele kaka dilenda bakula ye sadila kimvwama kiokio. Vo beto ye beto kaka nga kiaswekama ye nkievo kia nkatu kiena.

Nkanda a nia wa Mpanzu:

— — — — — Mu ngiendolo ami yina yi yalusonikina mu nkanda ankaka twayenda mpe tala kukubukwanga ye tukanganga ngolo zina zidiatisanga masini ma mpila mu mpila masalanga salu kiakingi mu nsi yayi.

Twayenda kuna Madingusha, ye kuna twamona mwila Lufila, i umosi mu mila mina mintatu miena mbadukulu ye zinto za Nzadi. Mwila wowo bu walwaka ku lutengo lwa mongo ku ntandu ye wabwa ku ndimba wena m. 110 ku banda, buna ntadi a ngolo zazingi, kansi mu sadila ngolo zozo mu salu, beto tullembananga bo. Kansi mindele ka milembananga bo ko.

Kuna ntandu bamana tunga nkaku, nlangu ka widi vioka nzila yina yi wakala viokilanga tuka nsi nkulu. Buna zinga kieka kuna ntandu. Mboki ku banda mu benga kwamana tungwa nzo yayinene yena ye masini mamananene ye ma ngolo. Ye nlangu a Lufila ulwa-

kuswanga mu nzo yoyo mu masini, mpasi wadiatisa mo.

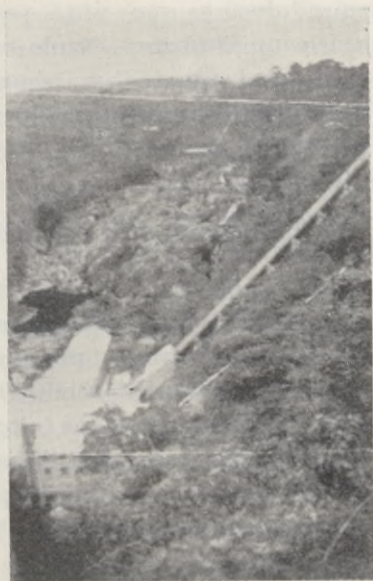
Buna nlangu mu ngudi a matio ufwiti lwakuswa. Mole ma mpila yoyo mena. Mena tezo kia meta biole ye ndambu mu ngudi. Ye mu la buna matuka ku ntandu kwena zinga, ye makwenda nate ye ku banda kwena nzo. Vana foto ki mfidisi veti monika nzila a nkulu ya nlangu a Lufila yikondolo nlangu bwabu, kansi yena matadi ye matadi kaka. Ku banda kweti monika nzo yena masini, ye va ntandu a nzo veti monika matio matungwa nate ye vana mbata vena zinga. Ye muna matio momo muviokanga bwabu nlangu a Lufila.

Masini madiatisanga nlangu a Lufila mu nzo yoyo mena mamanene-manene beni, ye mamonika bonso vo madiata ye diata kaka. Kansi mu ndiatulu yoyo mukubukwanga ngolo zazingi za cuda, i lendo kia nsisi beni fisidi nga bonso luvezomo. Basalanga mu nzo yoyo bafwiti toma zaya salu, ka bidi valakana vakanukunwa mu valakananga, nga fwa si bafwa.

Yawa nsamu mu fimpuku-mpuku fiakota mu nzo, ye bu yalebwa zaya nzila a mpayikila, buna yalwaka vakanukunwa mu valakana. Masini mamonso masimpama, kansi se mpuku yifwidi, yivididi kwandi. Ntangu yankaka nkewa yakota muna. Yau mpe yafwa, mu diambu dia yavalakana ndambu a nsisi.

Lendo kiokio ka kilendi monika ko, kansi kiena bonso tiya twa ngolo beni beni, fisidi nga bonso luvezomo mu ngolo. Dilutidi ngitukulu i diadi vo: lendo kiokio kilenda lwakuswa mu nsinga a nsongo

Zizi 50. Madingusha. Ku
banda nzo yivangulwa-
nga cu-da. Ku lubakala
matio maviokuluanga
nlangu. Matadi ma va ka-
ti mateka fukwa kwa
ntadi za Lufila.

nseke beni ye sadulwanga kuna mu diatisa masini
mankaka, mpeleko nsinga ka udiatuswanga wau ki-
beni ko.

Mu valakana nsinga wowo, bu unatanga ngolo zo-
zo, i mpila moso ye fwa. I kuma nsinga mia mpila
yoyo mimanukwanga ku zulu beni va makunzi ma
sengwa, ye nkati a makunzi mpe makanukungwanga
mu valakana.

Buna ku ndambu yoyo ya Madingusha ye ku mwila
Lufila kutukanga ngolo zidiatisanga masini mam-
nsono mu salu kia mine bia nsongo. Ye kuna mpe
kutukanga lendo kicemisanga minda miamionsono

misadulwanga mu zinzo ye mu zinzila ku mbazi a zinzo mu zimbanza. Ngolo zozo zilenda mpe sadulwa mu niengisa matadi ma sengwa ye ma nsongo. Ye salu biankaka mpe biena bisadulwanga ngolo zozo bi ndembolo visa.

Nkanda antanu wa Mpanzu:

— — — — — Mindele bu miabadika bakula metala mu nsi yayi, buna bantu ka bakala babingi mu nsi ko. Ntangu yayi mpila ankaka nadede. Bwabu mu ndambu yayi ya Elisabethville musalanga bantu babingi kwa kompani diena nkumbu Union Minière. Vo tuyindulanga babonsono basalanga kwa kompani diadi mu ndambu zankaka mpe, buna ntalu funda ye nkama tanu za bisadi. Ye babingi basalanga mpe kwa makompani mankaka.

Kansi babana babonsono ka batuka ku nsi yayi ya Katanga kaka ko. Babingi batuka ku nsi a ku sude yena nkumbu Lodesia, ye kuna Angola mpe kwatuka babingi. Mboki bankaka bamana sonama mu ndambu a Urundi ye ya Ruanda. Ntangu yi bana kala mu salu yizengwanga, bu basonukwanga mu salu. Ntangu yoyo bu yimeni, buna i diambu diau mu zenga vo bana vutuka ku nsi au, evo bana sonama diaka.

Babingi bameni nata ye bakento ye bana bau, ye bameni kituka bisi nsi. Ka bena mabanza mu vutuka ku nsi au diaka ko. Bamindele balutidi zola ba mpila yoyo, kadi bantu batatamananga mu salu biau mvu ka mvu baluta kio zaya. Mboki baleke babadikanga

kio mu kileke kiau, ka bakala nsatu a kwenda kwa-
nkaka ko. Buna mindele mpe ka nsatu atomba ye tu-
ma bisadi biau mu ndambu zankaka ko.

Bena ye bakento ye bana bavewanga mpe madia
kwa bau vakimosi ye babakanga ma bau kibeni. Nke-
nto bu kabutidi mwana, buna finkayilu kavewa. Bobo
bwena, bakento ka bidi tina nsi yayi. Skulu kiaku-
bama kwa bana bena nkubu yafwana mu koto kio.
Skulu bu kimeni, buna bana badikulwanga vakimosi
mu nzo yayinene ya meza. Mu nkokila buna baleke
bena kumi evo kumi ye mvu miole bavewanga salu
kiavedisa vata ye biankaka bilembolo mpasi ye zitu.

Babonsoho basalanga kwa kompani bakundanga
mu mavata mavwilu kwa kompani. Kompani dikuba-
tungisilanga nzo zau. Muntu wena ye nkento andi
ubakanga nzo kwa bau bole yena vinga kimosi ye mbo-
ki fikuku-kuku va lweka. Mboki lupangu lufwiti tu-
ngwa mpe kinzungidila va nzo ka nzo. Nzila za vata
zena zasungama beni, ye nzo zitungwa mpe mu min-
longa miatoma sungama. Nzo zankaka zena zivwilu
kintwadi kwa babingi, i nzo za ngiobidila. Muna mu-
cilumukanga nlangu wawingi. Mwankaka mucilumu-
kanga mpe nlangu, i fulu kia nsukudila mimvwatu.

Mu diambu dia bantu basalanga lumbu ka lumbu,
ye mu diambu dia babana bayiza kunda mu mavata
ma kompani i banzenza, i kuma ka bena ye mayinza
ma balenda sadila ko. I kuma kompani dikubakabila-
nga madia mankaka ntangu ka ntangu va lweka lwa
mfutu. Ye vo bena nsatu a mankaka diaka, buna ba-
lenda sumba ku zandu evo mu makazini.

Kansi di tukondolo mu mavata ma kompani i nzo a Nzambi. Mindele mia kompani ka mizolele mpe tuku-tukunu mu mavata mau ko. Mu mbanza mwena nzo a Nzambi, ye kialuminga tukwendanga kuna vo ka twakangama mu salu ko. Nga kia nia mu nkokila nlongi ukutikisanga ye longanga mambu ma Nzambi va fulu kiena ku mbazi a vata. — — —

Mu nkanda ankaka mwasonika Mpanzu bonso kwabu: — Mwanda wamana bela mu lupitalu lumbu biabingi. Bwabu wameni niaka. Watomene saduswa kwa dokuta ye kwa bafelemie, ye madia mandi ma kabaka makala ma mbote beni. Kuna lupitalu kuku kiakinene kiena ye binzu bilambulwanga madia mamingi mafwiti toma lunga kwa bambevo babonso. Baveminanga mpe bambevo, mpasi baniaka nswalu ye vutuka baka ngolo mu kota diaka mu salu biau. Kansi bwabu tumeni zenga vo: twavutuka kwa beno. Mvu ntatu tweka mu nsi yayi ya Katanga, ye ngunda zena yeto bwabu mu vutuka kulumona. Twavutuka mu nzila a sengwa nate ye kuna Kasai, mboki mu masuwa twatatamana nate ye kuna Kinshasa.

30. Nsi a Kasai

Kuna Katanga ba Mpanzu bamona mpe baluba, i bantu ba kisi Kasai. Babayuvuzula mamingi mu nsi au, kadi bazaya vo: mu mvutukulu au ku Kingoyi si

Zizi kia E. Lebiéd Congopress.

Zizi 51. Nluka a nsongo mu Kipushi, yena 240 m. mu mpinda.

bavioka nsi yoyo ya Kasai. Babana baluba babalwe-
ngisa mpe mu diata ndambu a nzila kimalu, mpasi
baluta mona bantu ye mavata ye toma zaya nsi. Baba-
kamba mpe vo: nzila zazingi za tomabilu zamana
tungwa mu nsi au. Buna ba Mpanzu bazenga vo: tuka
Luluabourg nate ye kuna Port Franqui si badiata ki-
malu. Mpanzu wabanza ku nsi a ntima vo: nanga si
babwana tomabilu kiena ye sofelo kia ndombe, ye bu-
na nanga si babaka luvu mu kwenda yandi vo bamva-
na fimfutu.

Lumbu kia mvimba ye fuku mpe mu kumbi dia
ntoto mboki batula ku Bukama. Nzila yoyo ye fulu
kiokio ka bia nzenza kwa bau ko. Kansi bu basisa Bu-

kama, buna nzila a sengwa yasabuka Lualaba va kiamvu kia nda beni, mboki yabadika tombuka va miongo miena ku ntwala. Buna nsi a nzenza yamonika kwa bau. Batatamana bonso bobo mu ndo mosi ye ndambu, mboki ku Luluabourg batula.

Kuna Luena kwena nzo yayinene yena nkadulu a nzo a masini. Bayuvula: Nzo nki a salu? Buna bakambwa vo: salu kia makala ma matadi. Kiongono makala ma matadi matimwanga mpe mu Kongo! Mpanzu wazola beni kwe tala salu kiokio, ye bonso bwamonika makala ma matadi mu ntoto, kansi se ntangu mu kwe tala ka yalunga ko. Kumbi ka diazingila beni kuna ko.

Kansi mama kazaikuswa kwa bankaka, i bisi nsi, batoma zaya salu kiokio: Ka ntama ko, mu mvu a 1922 kaka, buna mindele miabakula makala ma matadi mu ndambu yoyo. Mena ku nsi a ntoto kansi ka mpinda beni beni ko. Mabakamanga, fisidi nga bonso bubakamanga matadi ma nsongo mu nsi a Katanga. Ntoto wena va ntandu ukatulwanga mu pelo bia masini ye natwanga ku nenga, mboki makala mabakamanga. Mu tima mo ka mpasi beni ko, kadi ka mena mbalu beni bonso matadi ko.

Mu ndambu zankaka mwena makala mafukwa kwa ntoto wawingi ye matadi mpe. Mu ndambu yoyo ka mukatulwanga ntoto evo matadi ko. Kuna bisadi bikotanga ku nsi a matadi ye katulanga makala, bonso bu basanga mu mine biankaka kuna Katanga. Bu bamana katula ntoto wawingi mu diambu dialwakila vena makala ma matadi, buna batima mpe nwa mian-

kaka bonso mafwokula mameni kota bantu ku nsi a ntoto ye matadi mu baka ye vayikisa makala.

Mu mvu a ntete u basala kuna babaka makala mu fulusa funda ye nkama tanu za makalu ma nzila a sengwa. Ye mu mvu una wavioka ba Mpanzu kuna mwatimwa makala malunga kani mafunda ma tanu ma makalu. Makala momo masadulwanga mu diatisa makumbi mu nzila a sengwa. Mankaka masadulwanga mpe kwa Union Minière kuna Katanga.

Mu ndambu yoyo ba Mpanzu bamona nzila a tomabilu yitomene nama nzila a sengwa. Bamona yo ntama, kansi ndambu yoyo yazimunia yena mpila ankaka. Kadi mavata mena mamingi, ye mu ndambu zankaka mweti monika bonso vata dimosi diadinene, kadi nzo ka zilendi mana ko. Bayindula kani nki a mpila a nsi yoyo.

Mwankaka ku ngali bamona ngombe zazingi zakotuswa mu makalu ma nzila a sengwa. Bu bayuvula kutukanga ngombe zozo zazingi, buna bakambwa vo: mu nsi yoyo yi bena muyundulwanga mafunda ye mafunda ma zingombe. Nsi yena nkumbu Lomami, ye mu ngombe zozo zazingi zifiduswanga kuna Katanga. I mbizi a ngombe zozo yikabilanga kompani dia salu kia nsongo bisadi biau.

Lelo batula ku Luluabourg. Mbanza yoyo ya ntama yeka, kansi yateka kala va fulu kiankaka. Nzila a sengwa bu yamana tungwa, ye mbanza yasiswa va lweka, buna bisi mbanza basenga vo : mbanza yifwiti sekulwa. I kuma bwabu mbanza yamona. Kuna ba Mpanzu bakana badikila nzietolo au ya kimalu.

Yoyo mpe ka mpasi andi beni ko, kadi ka bena ye biabingi mu nata ko. Bateza vo: bwingi mbote mu nata mbongo zau kaka, ye mboki bu bakala mu lwaka, buna bufweni mu sumba bi bazola nata ku bwala.

Bayuvula nzila ku Luebo. Kadi baluba ba babwana kuna Katanga bavovila fulu kiokio bonso fulu kivioketele nsi yayonsono mu kala bantu babingi. Bau bazaya mpe nlongi mia kisi Luebo ye bafidisa nkanda, mpasi ba Mpanzu batoma tambulwa kwa bau. Kansi nsi yayinene, nzila a nda, Luebo nseke.

Bayenda bayenda ye bayitukwa mu diambu dia bantu babingi. Kansi bu balwaka vana miongo miankaka ye batala nsi nseke, buna bamona vo: mu ndambu zankaka ka mwena mavata ko. Bayuvula bantu mu diodio, ye bazayikuswa vo: nzila a tomabilu bu yatumngwa, buna mavata mamonsono mu kimfini matumuswa mu kwiza tungwa lukufi ye nzila, mpasi bisi mavata mamonsono basadilanga yo, buna ka mpasi beni mu keba nzila a mbote ko.

Mpambu zena zazingi, kadi nzila za tomabilu zena zazingi, kansi ka nsatu azimbisa nzila ko. Mavata mena, ye vo ka mavata mpe ko, ka diambu andi ko, mu mpambu za nzila zamanene mwena samvi vo nsongi a nzila, i nti wakomwa mabaya ku yulu masonama nkumbu a fulu fulu kikwendulwanga nzila nzila. Diodio i diambu dia mbote mwamonsono, kansi dilutidi mbote mu zimfinda. Kadi mwankaka mwena mfinda zazinene, ye muna muviokilanga zinzila, kansi mavata ka malendi bwanwa mu zimfinda ko.

Lelo mu nsi yoyo bavutuka mona mfinda zafwana

diaka. Ka bonso kuna Katanga ko, kansi bonso mu nsi a Uele ye mu ndambu zankaka za nsi au ya mbu-tukila. Nti miamingi miaminene miena ye miankaka miamike, mboki bintinti ye minsinga. Mu mfinda a mpila yoyo mwabavioka tomabilu kiena bantu bole kaka, i bisi nsi. Ba Mpanzu bababokila, ye basimpama. Bu bamana mokana fioti ye bavovila banzayakani zau i baluba kuna Katanga ye nkanda wena yau kwa nlongi mbadio kuna Luebo, buna bavewa luve mu kwenda yau mu tomabilu.

Mosi mu bau, ka yandi sofelo ko, i mpangi a nlongi wowo, ye yandi weka mu vutuka ku vata diandi, kadi ntama kakala salanga kuna Cikapa. Diodio i dia mbo-te kwa ba Mpanzu, kadi bu bavayika ku Luebo, buna ka nsatu ayuvuzula ku bafwiti kwenda ko. Ka bayenda ye tomabilu nate ye kuna Luebo ko. Mu mpambu ankaka bakatwa sisa kio ye tatamana kimalu.

31. Luebo

Mu diambu dia nkanda a nlongi u banata batoma tambulwa kwa yandi. Yandi kalonganga va vula ko, kansi mu skulu kiena mu vata. Basala yandi lumbu bia fiuma mu diambu diavundisa malu ye mu diambu diamona nsi yoyo ye vula dia mindele Bayitukwa beni mu diambu dia nene kwa vata diodio, kadi ka diafwana mu bikwa vata ko, kansi mbanza vele. Nzila zato-ma sungama ye zankaka zakunwa maba va sambu ye sambu.

Mu vata mwena kani kumi dia mafunda ma bantu. Buna bena bandombe ye bandombe kaka. Vula dia mindele mia misioni diena va lweka. Va vula vena nzo a Nzambi yayinene beni, ye mu vata mwena nzo zole za Nzambi. Mu ndambu zozo zazole bamona mpe skulu bia bana babingi.

Kiasabala bayenda tala zandu. Kedika zandu dia mpila yoyo! Mafunda ma bantu mena. Bilutidi kitulwa i madia ma mpila mu mpila, kansi bionso bionso bilenda zola sumba muntu, bilenda bakama. Nkiti miamingi mia kisi nsi miasonga lekwa biau bia nteka. Miankaka miakala sumbanga mfumfuta za mayaka ye za masangu zamana nata bakento. Zozo zifiduswanga ku Katanga ye ku ndambu zankaka kusalanga bantu babingi.

Kialumingu bayenda ku nzo a Nzambi ku vula. Nzo yazala kwa bantu. Mundele walonga mambu. Wandombe wasika nsambi ye watwadisa baminyimbidi. Lukutukunu bu lumeni, buna bayenda zieta mu songwa vula. Mboki kaka bamona vula dia mpila yoyo dia misioni. Nzo za mindele zena kani kumi ye zole, mboki nzo za makazini ye nzo za pilinti. Ye lupitalu lwena ye nzo zazingi zazike kwa zimbevo. Nzo za skulu zena zazingi ye nzo za zintaudi zena fisidi nga bonso vata diadinene.

Mwila wavioka ku banda va lweka lwamongo vatungwa vula diodio ye mbanza. Kansi kuna simu dia mwila wena nkumbu Lulua kwatungwa mpe mbanza. Mu nkokila basabuka mu kwe tala. Kuna bamona vula dia Mpelo ye nzo a Nzambi, mboki vula dia Bula

Matadi ye mavula ma minkiti. Bamonu mpe vatewanga zandu. Kuna lumbu kia nia ditewanga. Bazieta mpe mu vata ye bateza vo diena mpila mosi mu nene ye mbanza kuna simu.

32. Cikapa (Tshikapa)

Lumbu kina mu fuku Mpanzu wamokana ye mpangi a nlongi, i ndiena u babwana mu nzila, ye wamana sala kuna Cikapa. Wanyuvula mu salu bonso bu kisalwanga, ye buna yandi wasamuna bonso bwabu: Bu yakala mwana kaka, buna nsamu wayiza ku vata dieto vo: kuna Cikapa kwabadika bamindele tima ye sukula ntoto mu diambu diatota matadi mamoni-moni. Batomba mpe bisadi mu salu kiau, ye bayeto bankaka bayenda sala kuna. Bankaka bu bamana vutuka ku vata dieto, buna kani mvu mosi evo miole ku vata mboki bayenda sala diaka. Bu yamana yunduka, buna yayenda yau mpe ku salu. Bwabu se nsala zole yamana kwe sala kuna.

Mpanzu vo: Buna bisadi biabingi bisalanga kuna e? Yandi vo: Babingi. Kompani diodio diena ye fulu biabingi bia salu, ye buna bena bandombe beti vioka funda ye nkama tanu mu ntalu. Nga va fulu ki yasala mono twakala kani nkama tanu.

Mpanzu vo: Nki a mpila a salu basalanga?

Yandi vo: Salu biena bia mpila mu mpila. Nga salu kilutidi mpasi i salu kiatima ntoto ye koka wo va makalu. Bantu baluta mu kala ngolo kaka basolwanga

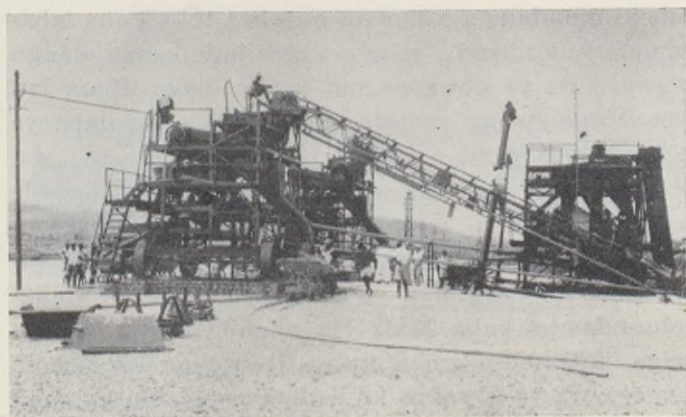
Zizi kia A. van den Heuvel Congopress.

Zizi 52. *Vabakamananga matadi mamoni-moni. Ntoto wawingi ukatulwanga mu nsadusu a pompi, nate ye bisadi bilweki ku nsengesele zikelwanga ye sukulwanga.*

mu salu kiokio. Mu diambu dia ngolo zazingi zena yami, i kuma mu salu kiokio yatulwa. Beto twakala vewanga tezo mu lumbu lumbu. Ka twatezwa ntangu a salu mu ngunga ko, kansi badika mu nsuka kaka. Mboki wonso manisi tezo kiandi, salu kia lumbu kimeni.

Mpanzu vo: Buna ka luvundanga va midi ko e?

Yandi vo: Ka tuvundanga ko kansi fioti-fioti kaka mu diambu diadia, kadi lumbu ka lumbu kompani dikutufidisanga madia, mpasi twasiamama mu salu. Madia momo mena va lweka lwa madia ma lasu ma tubakanga. Mu nkanda a salu mwasonama mfutu a

Zizi kia A. van den Heuvel Congopress.

Zizi 53. *Nsengesele zikelwanga ye sukulwanga mu masini.*

muntu ye lasu, kansi madia momo ka masonama ko.

Mpanzu vo: Bwambote kwandi. Kansi toma bangula, bonso bwena salu kiokio kiakionsono, ye lekwa bina bitombanga mindele, nki a salu biena?

Yandi vo: Ka diambu ko. Yatonta bangula bonso bu nzezi salu. Lekwa bitombanga mindele i mpila a matadi mamoni-moni. Momo mabakamanga ku nsi a ntoto mu nkati a nsengesele. Buna ntoto ufukanga nsengesele zozo ufwiti teka katulwa. Ku yasala mvu wau kwakatulwa ntoto a meta 17 mu mpinda. Ntoto wowo wawonsono mu katula wo i salu kia ngolo.

Kansi wowo ka unatwanga mu makalu ko. Mu diambu dia ntoto diatengama ku ndambu a mwila Cikapa, i kuma bampembe batula pompi biabinene bia masini bitombulanga nlangu wawingi vana mbata,

mboki mumbungu a malata watulwa tuka kuna mba-
ta nate ye ku banda, ye muna mucilumukanga nlangu
wowo, nate ye ubwanga mu mwila diaka. Buna mu
mumbungu wowo mutubwanga ntoto a mpamba ye
ukwendanga ye nlangu nate ye mu mwila.

Ntoto wowo bu wamana katulwa, buna nsengesele
zatimwa ye natwa va makalu kwena masini makatu-
langa ntoto a nkatu ye matadi. Kadi nsengesele za-
zonsono zisukulwanga ye kelwanga, nate ye finda-
mbu-ndambu kaka fisidi. Mu nkokila mu lumbu lu-
mbu findambu-ndambu fiofio fitulwanga mu kebolo
bia sengwa ye filwanga ku nzo yayinene. Mu ndambu
zozo mwena lekwa bina bitombanga mindele.

Mboki nzo yina yena ye masini mamingi ye mama-
nene, kansi mono kiamona mo ko. Muntu kena luve
mu kota mo ko, kansi basalanga mo kaka. Kansi bi-
sadi biobio biankamba vo masini meti sukula ye kela
ye vambisa, ye va zimunina buna bantu bafwiti tota
mu moko matadi momo mamoni-moni. Bu mameni
totwa, mboki nsengesele zazonsono zisidi zifwiti los-
wa. Zisadulwanga mu tula va zinzila, mpasi zalembwa
kala poto-poto mu nsungi a mvula.

Mpanzu vo: Buna matadi momo matombwanga bwe
menina ye nki a salu?

Yandi vo: Matadi momo mena ma mpembe ye ma-
kienzuka fisidi nga bonso bibuku bia mbwata a mpe-
mbe. Kansi nsadulu a mau beto ka tuzeyi yo ko. Ba-
nkaka babanzanga vo: mindele kuna Mputu mivangi-
langa mo mbwata za mpembe vo pelwa. Kansi nani
zeyi. Bamindela ka batuzayikisi nsadulu yoyo ko.

Zizi 54. *Vata dia bisadi. Techikapa.*

Mpanzu vo: Buna madia meno bwe menina, ye nzo zeno bwe?

Yandi vo: Muna mbadukulu a salu kiokio buna nsi yayonsono i nsi a zimfinda ye zimfinda. Buna mindele miakatwa tumisa madia ma mpila mu mpila mu vana kwa bisadi. Buna batumisa mpe ngombe zazingi, mpasi mbizi zabakama bwalunga. Kansi ntangu yayi diswaswane beni. Kadi bwabu babingi bateka sala kwa kompani, se salu bu kiamana, buna babadika sola mu mfinda ye kuna madia ye twila zingulu ye zinkombo. Bina bitekwanga bwabu va zandu. I kuma bwabu mindele ka nsatu atumisa madia nseke diaka ko. Bavananga kaka mbongo za nsumbila madia, ye muntu muntu usumbanga ma kazolele. Tekila ngizulu a mindele nsi yoyo yakala bonso nsi a nkatu. Ka bantu ko. Ka madia ko. Bwabu se yeka nsi a kimvwama.

Ye nzo zeto e? Inga. Za mbote kwandi zena. Tuku ndanga mu mavata matunga kompani. Twena ye nzo zeto, ye bu tumanisi salu kia lumbu, buna twena luve

mu kwenda konso ku tuzolele. Ka tukengwanga ko. Mindele miatungisa mpe nzo za skulu ye twena ye minlongi milonganga ye beto ye bana. Bana bena mpe babingi, mu diambu dia babingi bamana natuka ye nkento ye bana ku salu. Ka twakangama mpe mu salu ko. Yonso ngonda yizolele muntu katuka lenda kwandi. Kansi bafiuma kaka bena nsatu akatuka. Mono yakatuka kaka mu diambu diabunduswa ye nkento ami ye kunkubikila nzo. Nga ngiena mabanza mu vutuka ku salu, ye ku ntwala si yatumisa nkento ami mpe.

33. Bakuba

Tuka ku Luebo ba Mpanzu bakutu diata lumbu birole mu lwaka ku nzila a sengwa. Kansi bu babwana masuwa kuna makubama mu kulumuka nate ye kuna Kinshasa, buna basumba bitike biau ye bakota mu masuwa. Kwa bisadi bia masuwa bawa nsamu a nzenza mu diambu dia kanda dia bantu bakundanga mu ndambu a nsi yena ku ntini a node ya Luebo. Nsamu i wau:

Kanda dia bakuba ka diena diadinene beni beni ko bonso dia baluba ye makanda mankaka. Kansi diena diswaswane beni ye makanda mankaka mazungidilanga dio. Nsi a bakuba i nsi yena va kati dia mila mia Kasai ye Sankulu mu ntini yibwanga Sankulu mu Kasai.

Kanda diodio dibanzulwanga vo: mu nsi nkulu dia-

tuka ku ndambu a node, nanga ku ntini a Etiopia. Bobo bubanzanga mindele, mu diambu dia ndinga au ya nsi nkulu yakala mpila ankaka ye ndinga a kisi Kongo. Kansi bubanzulwanga mpe mu diambu dia diela diau mu salu biankaka ye mu diambu dia kikulu kiau ye luyadulu lwau.

Bakuba baviokanga bisi Kasai bankaka mu ntela, kansi mu nsi au mwena mpe babongo babikwanga kuna vo batua. Bau ka batangwanga mu kanda ko, kansi mu diambu dia babanzulwa vo: mu nsi nkulu bakebisa lulendo ye kimfumu kwa kanda dia kimfumu, i kuma ntinu a bakuba kalendi yaduswa ko ye vewa kimfumu, basolwa ba batua vo ka bena vo ko.

Mu ntangu a zintumwa mambu ma Nzambi mayiza nate ye kuna Etiopia, ye tulenda mpe teza vo: bantu bakala mu nsi za kimfini kia Etiopa bawa mo mpe. Mboki bisi Alabia bu bakota mu nsi yina, ye bisi nsi bayenda ku ntini a sude, buna ka bayenda bonso bafwafwa ko.

Mu kikulu kiau mwena nsamu mu nsemono a ntoto ufwanane beni ye nsamu, bonso bu wena mu Bibila, ye nsamu wowo ufwiti banzulwa vo: wakala yau tuka ntangu yina ya ntama. Kikulu kiau kiokio kiena bonso bwabu:

Muna mbadukulu mwakala tombe ye tombe kaka, ye nlangu wafuka ntoto wawonsono. Mu nkati a nkadulu yina ya bonso bonso mwayala Nzambi. Yandi wakala ye nkadulu a muntu ye wakala wa mpembe. Buna Nsemi waluka ntangu ye ngonda ye zimbwetete. Mbangazi a ntangu yayumisa nlangu wafuka ntoto,

ye nsi yayuma yamonika. Nsemi watatamana mu luka, ye buna bulu biankaka biakala. Mboki biobio biakala, ye biankaka biakala mu kanda kanda. Buna mu ngo a zulu mwatuka nuni zazonsono, ye mu nkala mwatuka bizanzalanga, ye nkombo yaluka bulu biabio biena ye zimpoka, ye mbizi a nlangu yina ya nte-te yatukisa mbizi za nlangu zazonsono. Va zimunina Nzambi waluka, ye bantu bavangwa. Mosi kaka wa mpembe. Mboki mwana a Nsemi wakubika fintinti fiatukisa minti ye bititi.

Kikulu kiankaka i kiaki: Nzambi ka mosi ko kansi ntatu. Vana ntete i Nzambi, mboki i Kohangana wena bonso nwawasi va kati ye Nzambi ye bantu, ye Ngonyi Ngana i nsadisi a Kohangana ye mvingidi andi bu kakondolo. Bau batatu badedakana mu ngolo ye mu nzitusu.

Lukenga i nkumbu a ntinu a bakuba. Babanza vo: Nzambi kibeni wavana lendo kwa Lukenga lwa ntete. Ye bambika mpe nkumbu "Nsemi a va nsi" yena mbangudulu: Ndienna wafidisa Nzambi. Yandi wena ye mayala mandi mena ye salu salu mu luyalu. Wankaka wena salu kiandi mu keba ye samuna kikulu kia kanda. I diambu diandi mu keba nkumbu za mintinu, bonso bu milandane, vioka nkama a mvimba. Mu ntangu yi balembolo zaya sonika nkanda, buna nzila yoyo kaka yakala ya nkebila nsamu mia ntinu miao.

Mu nsi nkulu ntinu Lukenga kakala luvu mu valakana mafundu-fundu ma ntoto ko. Vo zieta, buna natwa kaka va kiandu kiakinene kiakangwa nkanda

Zizi 55. *Lukenga i nkumbu a ntinu a Bakuba.*

a ngo mu vwandila ye kiatulwa mpungi ziia za nzau ku nima. Vo wakatuka mu kiandu kiokio, buna muntu wafukama ye yinama va ntoto, i kiandu kifwiti vwanda ntinu, ye wankaka una lambalala ku nsi a malu mandi. Va ntu kanata koloa vo mpu ko, kansu lusala lumosi lwa ngo a zulu.

Mu diambu dia nzitusu Lukenga wakatwa kala ye zinkama za bakento. Bankaka i babana basisa ntekidi miandi, bankaka i bakento bavewa kwa ntinu bonso kodi kwa bisi mavata mu diambu dia ntulumunu a lu-

zolo lwa ntinu. Bole kaka batangwanga bonso kama kia ntinu, ye bana bau kaka batangwanga vo: i bana ba ntinu.

Bu bakatuka ku nsi a tuku kiau, buna banata mpe diela dia salu. Bankaka bazaya keta nti ye vanga bia mpila mu mpila bia ntoko. Biabio bia nti bi basadilanga bianwatwa mpe ntoko. Bankaka bavanga bifwani bia ntinu miau. Bitatu bia mpila yoyo bizayakene biatukisa ngitukulu beni kwa mindele miamona bio, ye biviokele biabio bia mpila yoyo biavanga bantu ba ndombe.

Bakento ba ntinu basalanga mpe mpila a ntoko mu nlele usadilanga ntinu ye ba kitinu. Nlele u basadilanga i mbongo, ye mfishu mi batelanga wo i mfishu u bwangulwanga mbongo. Bangangula bazeyi mpe fula lekwa bia sengwa ye bia nsongo bia ntoko.

Ntinu Lukenga wakidi yalanga kanda dia bakuba bonso mu nsi nkulu. Bula Matadi wakanikina kaka fu biankaka bia mbi biakala sadulwanga, nga lendo kiandi mu bantu bandi kiakidi. Lukenga luyalanga bwabu i muntu watila mianzi. Ntangu zazo lambalala evo vwanda kaka, kansi watondwa ye vumunwanga beni kwa bantu bandi.

Bobo kwasamuna bisadi bia masuwa, bankaka mu bau i bakuba, ye bavwilu kwa ntinu Lukenga.

34. Nkwezo

Kansi ba Mpanzu balonguka mankaka mpe bu bakala mu masuwa. Lumbu kiankaka bamokana mu

Zizi kia J. M. Vreydagh Congopress.
Zizi 56. *Maka ma nti a nkwezo mayonsama mu kompe.*

diambu dia mfinda zi bamona ku simu ye ku simu ye mu bulu bilenda vetwa muna. Buna mbuta a muntu wabakamba vo: mu mfinda zozo mu kileke kiandi mwatombwa nkwezo wawingi. Kadi nkwezo utukanga mu minti ye mu nsinga mia mfinda, ye nkwezo i maka ma nti.

Buna Mpanzu vo: Ngeye mbuta a muntu, umbangudila bonso bwenina salu kia nkwezo. Yandi vo: Mono bwe nzezi? Kansi endu mwana ami, yandi i nlongi, nanga mu skulu kazayikuswa bo. Twanyuvula. Buna bayenda yuvula nleke wowo, ye yandi wabasamunina bonso bwabu:

Mu baka nkwezo buna bantu babukunanga nsinga

mia nkwezo mu bibuku biena kani meta mu la. Mboki babuna minkanda ye nata mio ku vata evo konso ku bazolele bubika nkwezo au. Kuna batuta ye tuta, nate ye maka mena mu minkanda mabundana mu bikunku. Kansi nkati a nkanda watutwa bibuku-buku evo mfumfuta wabwa va nsi.

Bikunku-kunku biobio bia nkwezo bitutwanga dia-ka ye bundwanga, nate ye kunku biabinene bibakamanga, bonso bu tulenda mona mu foto kiami kiaki. Bankaka batendanga bikunku biobio mu biveso ye mboki yamunanga mu nlangu a tiya mboki vindumuna mu tezo bia lala dia mfinda mu nene. I bikunku bia mpila yoyo bitekwanga.

Kansi nsinga miankaka mivayikisanga maka miau kibeni, ka nsatu atuta ko. Mibukunwanga kaka mu buku biabikufi ye manukwanga mu minsinga va ntandu a malonga, ye buna maka mavaikanga ye dakanga mu malonga momo. Maka momo makinduswanga bu masangwanga nlangu a malala ma nsa. Nkwezo ulenda mpe bakama mu lweka nsinga miankaka ndweka zazingi ye lembwa kwanga mio. Mu mputa zozo muvayikanga maka mayonzukwanga ye kubukwanga bikunku bifweni mu teka.

Kansi nti miankaka milutidi minsinga mu vana nkwezo. Nti mia mpila yoyo mifwiti kunwa, ye tezo bu kiafwana, buna mizengwanga nzila a mpinda mu nkanda, ye muna maka mavayikanga ye yonzukwanga mu foya kiakangwa ku banda. Nti miamingi mia mpila yoyo miamana kunwa mu Kongo. Lumbu ka lumbu muntu fwiti zibula nzila a maka ye yonzika mameni

bakama mu foya. Muntu lenda lwaza 200 za minti mu lumbu lumbu. Tala zizi kia 56.

Maka momo mafwiti kubukwa ye kinduswa ye sadulwa mu nzila zazingi, mpasi zalenda fwana mu fiduswa ku Mputu. Kuna Mputu nkwezo wena salu biabingi. Salu kiankaka kizeyi bana babonso ba skulu i mu vinzikisila nsonokono ye mu vedisila papila, mvindu vo yibwididi kio. Nsampatu zazingi zivangwanga mpe mu nkwezo. Muntu wena ye sikaleti usadilanga mpe nkwezo, kadi makuba masimba nga mwela mu kalu i ma nkwezo. Ye makalu ma tomabilu mena mpe makuba ma nkwezo.

Mu diambu dia nkwezo wena nalebe-lebe beni ye ngolo beni, i kuma usadulwanga mwamwingi mwateka sadulwa nkanda a bibulu, nkwezo bu walembwa zayakana. Mu ntangu yayi mafunda ma ka mafunda ma bizitu bia nkwezo bisadulwanga mvu ka mvu.

35. Papai

Nleke bu wasamuna bonso bobo, buna mundele wizi dimba. Mpanzu vo: Kansi nti miankaka mimenanga mu mavata miena mpe maka mamingi ma mpembe. Maka momo ka malendi kubukwa nkwezo ko e? Mundele vo: Nki a minti? Yandi vo: Papai.

Mundele vo: Ka malendi ko. Nti nti wena salu salu. Nti miomio mibutanga madia kwa bantu, nti mia nkwezo ka mibutanga madia ko. Mbenzi vo ngeye kuzeyi kwatuka nti mia papai ko, i kuma yakuzaikisa dio, kansi mboki ngeye fwiti bangula kwa mono, bo-

nso bwena mbutu mia nti a papai, ye bonso bu lusa-dilanga mio.

Kadi nti miomio miena mia nzenza mu Kongo. Mu ngizulu a mindele ka miakala mo ko. Nsi a tuku kia nti wowo yibanzulwanga vo i Amelika, kansi bwabu wamwangana beni mu nsi zazonsono zena mwini a ngolo. Mu kani nkama tatu za mimvu nti wowo wamana mwangana mu nsi zozo zazingi. Tulenda teza vo: i bapotulukezo balwakisa wo ku Kongo. Nga bwabu ka kwenani ndambu mu Kongo yilembolo zayakana nti ye lembolo diwa mbutu ko.

Nti miena mpila zole, wa mbakala ye wa nkento. Fulu bia nti mia mbakala mpila ankaka ye mia nkeno mpila ankaka. Dia nzenza mpe yawa mu nti, kani ngeye wamona dio vo bwe. Kadi nti a mbakala vo wazengwa ntu ye bifulu, mboki bifulu bia nkento bilenda monika va lweka lwa bia mbakala.

Papai bikunwanga mu nsi yayi biena diswaswana fioti, nga bia makanda mankaka biena mbutu miamike bonso mbutu mia ngienge. Mono kiamona bia mpila yoyo mu Kongo ko. Biankaka bilenda lwaka tezo kia ntu a mwana. Yamona bia mpila yoyo kuna Kisantu, Lutombo lwa nti wowo lwatuka kuna Meki-siko (Amelika). Nti mia mpila yoyo lukutu kuna, ngamadia mamingi makutu bakama, Mu diambu dia nene i kuma bitanu kaka bilungidi zitu kifwanane kwa muntu mu nata.

Kansi bwabu mono mbeni kuzayikisa mankaka mu nti, bwabu i diambu diaku mu zayikisa, bonso bu lusa-dilanga mbutu mia nti.

Zizi 57. *Papai.*

Mpanzu vo: Beto vele nsadila mosi kaka tusadilanga mio. Bu mimeni yela ye badikidi bwaka fioti, buna tukolanga mio, kansi ka tuvikidi mio dia ko. Vele tulenda, kansi tulutidi mio lunda lumbu kimosi vo biole mpe. Mboki mu dia buna basa mio, ye katula mingidi, kadi miena miamingi, kansi ka midiwanga ko. Nga ndambu yina yanazebe-zebe yikadilanga mingidi yena mpe mbote.

Ndambu yi tudianga i ndambu yisidi, bu tumeni katula mingidi. Ndambu yoyo ya mbote ye ya nlangu wawingi. Vo ka tutomene kola ko kansi yambula mio miasotuka va nsi, buna ndambu yibwidi

va nsi yaluta kala nlangu wawingi ye ka mbote mu dia ko. Buna beto nsadulu yoyo kaka.

Nga bu yakala sielo kia mindele, buna yamona nsadulu zankaka za papai. Bau badia bio mpe ntangu zankaka, kansi buna bionso bialembwa yela ye bwaka. Batula biankaka mu nlangu a nsa ubikwanga vinegele (vinaigre). Biobio bidiwanga bindambu-ndambu kaka, kadi bia nsa bieka.

36. Ba diakokosi

Mundele vo: Mu nti miankaka mialwakisa mindele ku nsi yayi ya Kongo mwena mpe ba dia kokosi. Ba diodio dilutidi menanga lukufi ye mbu, kansi ditomanga nitu mu ngudi a nsi mpe lukufi ye mila mianlangu ye konso kubakamanga nlangu wafwana. Maba makokosi makunwanga beni mu nsi a India ye mu ndambu zankaka za ntoto zifinangananga ye Ekwato.

Ba diodio dimenanga bonso maba mankaka. Nga mu mankaka vimbu diakonanana beni ku banda, ye mbatu ba diadionsono diasendalala. Va vimbu vamonikanga bidimbu, vakala katukanga mandala. Mandala makalanga nene kumosi ye mandala ma maba ma ngazi. Nga mbutu mia ba dia kokosi i mpila ankaka, i nkandi miena miaminene bonso ntu a muntu.

Nkandi miena mbanzi tatu. Silwa kia ku mbazi kiena ye binsinga-nsinga bia ngolo beni. Kuna India batulanga bisilwa biobio mu nlangu mu bodisa bio,

Zizi 58. Maba ma kokosi.

nate ye binsinga-nsinga bivambananga, mboki batu-
ngilanga bio nkwala za ntoko ye za ngolo beni. Nkwala
za mpila yoyo zitekanga minkiti mwamu Kongo
mpe. Ku nsi a silwa kiokio kia ku mbazi kwena silwa
kiankaka kilutidi nakekete beni. Kiau vo kiatoma ba-
swa, si kiafwana mu sadila bonso kompe.

Mu ngudi a silwa kiokio kia nzole mwena ngudi a
nkandi wena waunene bonso lala. Mu ngudi a nkandi
mwena mpe mwasi, ye muna mwena mpila a nlangu
ufwanene ye mamvumina. Kansi nkandi vo weka wa-
ntama, buna nlangu wowo wamana yuma. Ngudi a
nkandi i madia ma mbote beni ye matondwanga kwa
bantu. Nkandi bu miena mia nkunzu, buna nlangu

wena muna ulutidi mu kala wawingi ye wa mbote mu nwa.

Kuna India kwena nsangu vo: nkento utomene zaya salu kialamba madia, lenda lamba madia mena diswaswane lumbu lumbu mu ngonda a mvimba mu lekwa bitukanga mu ba dia kokosi. Kadi bau bazeyi sadila nkandi mia nkunzu nsadila zazingi.

Babakala mpe bazeyi sadila maba momo. Nsangu zankaka za kisi India zena vo: bau bazeyi sadila ba dia kokosi nsadila 99. Zozo zazonsono beto ka tuzeyi zo ko, kansi tuzeyi vo: mandala masadulwanga mu tunga nkwala ye mpidi ye nseba ye masadulwanga mpe mu fuka minludi. Madiwanga mpe kwa nzau za toluka. Basadilanga makaya ma mandala bonso binga, ye ntoto a mpolo wa makaya momo wena salu mu vangila nzaba a mbote.

Diodio disongele vo: bisi India batomene zaya sadila biabionsono bia maba momo. Nanga mu diambu dia bantu bena babingi-bingi mu nsi, i kuma ka balendi yambula lekwa bialukila mu nkatu ko.

Mu nsi yayi mindele milutidi kuna mo mu diambu dia ntoko za nzila ye za mavula mau ma bakundanga.

37. Ziniumbula

Mu nkokila masuwa matula ku simu mu diambu diakotuswa nkuni. Buna ba Mpanzu bakulumuka mu kwe zieta ye tala vata. Bu bamona bifwani biabike bia nzo ku nsi a nludi a matiti, buna bayuvula

mundele salu kia biobio. Yandi vo: I niosi zami zi ngieti tolulu. Mpanzu vo: Kiongono niosi zilenda toluke? Mundele vo: Zilenda kwandi. Mu nsi zazingi zitolulwanga mu diambu dia lekwa bi ziyonzikanga biena salu kwa beto bantu.

Mpanzu vo: Inga mu nsi ami mpe tuyonzikanga mazi ma niosi mu zimfinda, kansi mu tolu'a niosi ka tuzeyi bo ko. Kansi nki kiankaka kiyonzikanga ziniuumbula kiena salu? Beto mazi ma niosi kaka tuzeyi. Biankaka i bibabila kaka. Bina beto tulosanga bio kaka.

Mundele vo: Inga bina bi lulosanga biena salu beni. Kadi babila biobio vo binienguswanga mu tiya, buna mazi mabakamanga mena nkumbu sile (cire). Sile kiena salu biabingi ye bisumbwanga kwa minkiti. Beno bankaka ka luzeyi diodio ko, kansi lufwiti zaya dio, ye bu lubonganga niosi, ka lulosani bibabila ko. Nie-ngisa bio ye teka sile kifutwanga kani mpata kwa mu kilongami kimosi.

Mpanzu vo: Mono bu yasala kuna Uele, yamona mpe babingi bakala tombanga niosi kuna zimfinda. Kansi bau mpe niosi kaka basadila, yankaka mu madia mau, yankaka mu ndwinu zi bakubika. Yankaka yayingi yatekwa kwa mindele, kansi bibabila ka biasadulwa ko. Mundele vo: Nanga mboki si bazaya sadila bio bau mpe. Mpanzu vo: Niumbula bwe zitungilanga bibabila? Niosi vele yiyonzukwanga mu bifulu kansi bibabila bwe?

Mundele vo: Biabionsono bitukanga mu bifulu. Vo zolele dimba, yakuzayikisa mankaka mu nkadulu ye

salu bia ziniumbula. Niumbula zi tumonanga zifibanga ngudi a bifulu i bisadi. Mpila zole zankaka zena mpe, i ngudi a niumbula ye niumbula za mbakala. Ngudi a niumbula yikalanga mosi mosi kaka mu kundu kundu, niumbula za mbakala zikalanga kani nka-ma kwa. Kansi ntalu a bisadi i mafunda mamingi, bonso bukalanga tezo kia kundu kundu kia niumbula.

Kunku kia ziniumbula ki tubikanga mpe niosi ki tulenda mona, bu ziviokanga ku zulu evo vwanda va vala dia nti i mpila mosi ye nkuna a niosi evo mwana. Kunku kia mpila yoyo kiamana vambana ye niumbula zankaka mu kwe tombi fulu ki zilenda tungila. Mu kunku kia mpila yoyo mwena ngudi a niumbula ye niumbula za mbakala ye bisadi.

Fulu bu kibakamene, buna bisadi ntumbu badika tunga bibabila. Lekwa bi batungila i mpila a mafuta mavayikanga bonso kiufuta mu nitu zau. Mu diambu diavayikisa mafuta momo bafwiti dia mazi ma niosi mamingi. Bibabila bi batunganga biena ye bimiasimiasi biena tuse tusambanu, ye biatoma tungwa mu minlonga. Bibabila bu bitungulu, buna ngudi a niumbula ntumbu tula bio meki, diki mu mwasi, diki mu mwasi.

Bisadi bitatamananga mu tunga bibabila ye ngudi a niumbula mu losidila bio meki. Mu diambu dia ndungutula yena mu kundu kia niosi, lumbu biafiuma kaka mboki meki matetwa, ye bimbana-mbana bia niumbula bimonika. Bisadi bitomene dikila bimbana-mbana madia mafwana, ye bikulanga nswalu. Lumbu biankaka bisadi bu bikitudidi madia mamingi kwa ba-

na ba niumbula, buna se bizikanga bimiasi-miasi. Buna bana basiswa, nate ye bameni yela, ye buna batobula bandukwa bina biazikulwa bimiasi-miasi ye bivayikanga.

Buna bau beka bisadi. Bu bena bantwenia basalanga mu ngudi a nzo au mu tunga bibabila ye dikila bana, kansi lumbu biankaka bu biamana vioka, bau mpe bavayika mu kwe fiba bifulu ye yonzika mazi ma niumbula. Bu bayonzika mazi, buna balundanga mo mu mpila a kuba mu vumu kiau, ye bu balweki mu nzo, bavayikisanga mo ye tulonga mo mu bibabila. Mbatu tulenda mona niumbula zena ye kunku bia mpembe va malu mau. Biobio i mpila a mfumfuta zitotwanga mu bifulu ye zisadulwanga mu dikila bimbana-mbana bia niumbula.

Mu bibabila biankaka mutungwanga bimiasi-miasi mu tezo kiankaka kiviokele mu nene fioti. Muna mutulanga ngudi a niumbula meki ma mpila ankaka matukanga niumbula za mbakala. Kansi niumbula bu zekazazingi zingi, buna bisadi binenivisanga bimiasi-miasi biankaka, i bina bikutu kala bisadi, mboki bimbanambana biena momo bivewanga madia malutidi mboite. Buna mu diambu dia fulu biau biabinene, bimbanambana biobio bialuta neniva, ye bu biamana yela, se bieka ngudi za niumbula.

Kansi za mpila yoyo ka zilendi tondwa kwa mbuta ko. Vo babwabwana, se mvita yakala, nate ye mosi yafwa. Kansi ka ntama ko buna nleke a ngudi a niumbula wayonzika kabu diafwana ye wavayika yau mu tomba fulu kiankaka kilenda fwana kwa-zau, ye

buna zatatamana bonso bu mbangudi mu zina za ntete.

Niumbula ka ziyonzikanga madia ma zena nsatu lumbu ka lumbu kaka ko, kansi ziyonzikanga mamingi, nti miamingi bu mifulanga, mpasi madia malungu, fulu bu bikondolo mpe. I kuma bantu vo babaka mazi ma niumbula, bafwiti zaya ntangu yifweni mu bakila mo.

Mu nzi zankaka mukalanga mbidi a niosi tulenda mona bantu bakubikanga mpila a nzo zi bamanikanga mu minti lukufi ye vata, mpasi niumbula zatunga muna, ye bau ka nsatu atomba mazi ma niumbula mu zimfinda ko. Mwankaka basadilanga buku bia vimbu dia nti diamana tobuka mwasi mu ngudi, mwankaka batunga mpila a mpidi zi bakubika ye manika va mavala ma nti, ye biankaka mpe bilenda monika.

Mono mu nzo zami ezi za niumbula ndutidi baka mazi ma niumbula mamingi, kadi kifukisanga bibabila ko. Ikatulanga mazi kaka mboki vutulanga bibabila, mpasi biafuluzwa diaka. Kansi vo nzolele sadila bibabila mpe ye kubika sile buna mpe mbote mu sadila nzo zozo, kadi ka nsatu atomba lekwa biobio ku mfinda ko. Niumbula zitwalanga bio biabionsono kwa mono. Ye kwa mono kusidi mu tambula bio kaka.

Mpanzu vo: Inga, kedika, vo tutomene sadila diela, buna ka bibulu kaka ko kansi bindekwa-ndekwa mpe bilenda kututwadisila ndandu.

Lumbu nana bakala mu masuwa, mboki balwaka ku Kinshasa. Mvu nsambanu ye ngonda kwa biamana vioka, tuka ngiendolo au ku ntandu. Bwabu se batomba nzila yonso yena lukufi mu lwakila nsi au. I kuma basabuka Nzadi ye balwaka ku Brazzaville. Bateka kwenda ku Mansimu mu diambu diabumina kwa baleke bole batuka ku vata diau ye bena kuna mu diambu dialonguka salu kia salapanti.

Va midi balwaka kuna ye babwana baminlonguki mu nzo zau. Keise beni kwa bau mu vutuka monana diaka. Bamokasana mu mamingi mboki bayenda tala salu ki beti longwa. Ba Mpanzu ka bena banzenza mu salu kia mpila yoyo ko, kadi kuna nsi a Uele ye kuna Katanga mpe bamona skulu kilongulwanga salu kia mabaya. Nga bu bafiongunina meza ye bilundulu ye biankaka biakoma minlonguki, buna bateza vo: kuna Mansimu kulutidi longwa salu kia mpila yoyo.

Ntangu yina nzila a sengwa yamana tungwa mu Kongo dia falansa. Basumba bitike ku Brazzaville ye bayenda mu kumbi dia ntoto nate ye ku Mindouli. Kuna kwakala mpe salu kiabaka nsongo, ye ba Mpanzu bayenda tala. Mine ka kiakala kiakinene bonso mine bi bamana mona kuna Katanga ko. Minluka ye zinzila biatimwa mu ngudi a mongo mu diambu diabaka nsonga. Bakota fioti, kansi ka batatamana nseke ko, kadi tombe kia ngolo.

Buna mboki mu kimalu mu nzila. Lumbu biole kaka mu diata ye mu mpimpa bavayika ku bwala. I lumbu kiakinene kikilu. Bisi bwala bayonzika nkuni

zazingi ku tiya, mpasi kiazala kiatoma wanguka. Bazanzama buna bona, mpasi bamona mpangi. Ba Mpanzu batala ndonga yoyo. Bana babingi bona ba balembolo zaya vo: nani ye nani. Bana ba ntangu yina yi bananguka mu nzietolo au bameni yunduka, ye bankaka bameni kwela ye bona ye bona bau. Bamakota vele bona mpila mosi, kansi ka babonsono ko bakidi. Bankaka bamana fwa. Kansi mbuta a ba Mpanzu wakidi, ye buna bona bisi bwala, yandi wena kiese mu fuku dina, ye nkunga wau wa kiese kayimbila mu diambu dia mvutukulu a bana bandi:

1.

Bana bami baba
Ba yavingidi
/: Kiese yangalala
Bwabu bizidi /:

2.

Ntondele u Nzambi
Bu wankebele
/: Bana bami baba
Bayatombele /:

3.

Muna nsi za nzenza
Zi lwayendele
/: Nzambi walukeba.
Tonda ntondele /:

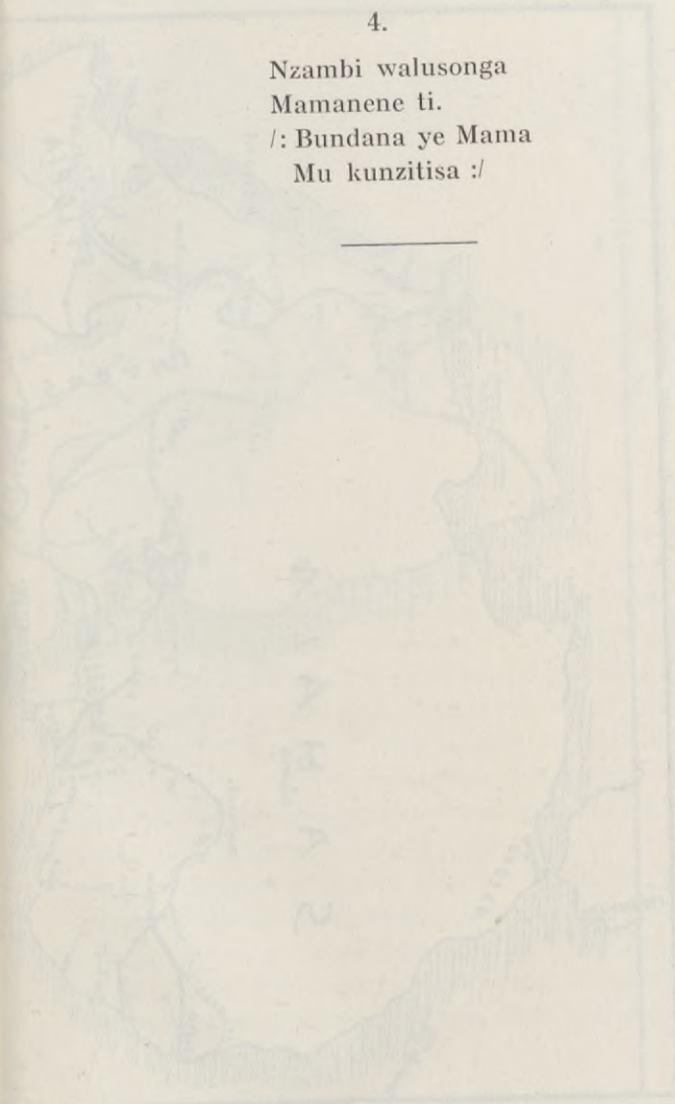
4.

Nzambi walusonga

Mamanene ti.

/: Bundana ye Mama

Mu kunzitisa :/

B

Nzietolo tuka ku Kongo nate ye kuna Ngipiti

(Tala mpe zizi kia nkanda a nsi luse 184.)

Mundele wakala sadisanga ba Mpanzu kuna Bamba wayenda ku Mputu mu nzila a Nile ye nsi a Ngipiti. Wasonika nkanda kwa Mpanzu mu ngiendolo andi yoyo, ye nkanda andi wasonama bonso bwabu:

Ntangu yina ngeye bu wadiatisa tomabilu nate ye kuna Nile, buna wamona makumbi mankaka kuna mbanza Yuba, i mamana madiatanga va Nile nate ye kuna banda. Mu dia mpila yoyo yakulumukina ye yamona mamingi ma nzenza ma nzolele kuzayikisa, kadi nzeyi vo wena mbidi azola zaya ye zinsi ye bisi nsi ye nkadulu au.

Nile i mwila waunene ufwanene ye Nzadi mu nene. Vo tuyindula tezo kia nlangu bonso bu wena wawingi mu mila miamionsono va ntoto wawonsono, buna Nzadi wa nzole. Wa ntete i Amazone muna Amelika.

Zizi 60. *Ntadi za Ripon. Kuvayikanga Nile ku zanga dia Viktoria.*

Kansi vo tutezanga mio mu la, buna Nile wa nzole Mosi kaka uviokele, i Misisipi muna Amelika mpe.

Kansi mu diambu dia nsamu miamingi mia ngitukulu ye mia nkulu miena mu Nile, i kuma tulenda teza vo: Nile viokele mila miamionsono va ntoto a mviimba mu fwanana mu banzulwa. Bu yabadika nzietolo ami, buna yabanza vo: mamingi ma nzenza si yamona. Yamona mo mpe.

Mu nsi nkulu Nile wazayakana kansi ku banda kaka. Ndambu a ku ntandu ka ntama ko yazayakana. Kadi Livingistoni bu kabakula Lualaba, buna wabanza vo: nanga i Nile a ku ntandu. Landila diodio mboki kaka bwazayakana vo: Nile ubadikanga kuna

mazanga mamanene, i zanga dia Viktoria ye zanga dia Albert.

Mu diambu dia mu mazanga momo mubwanga mila miamingi, i kuma Nile bu wavayika mu zanga dia Viktoria, buna weka waunene ye mu mpayikulu zintadi kasanga. Kadi vo ka miongo mia matadi miakala kuna mu kakila nlangu a zanga mu katuka ko, nga zanga ka diena ko. Kadi nlangu ukutu niengisa ntoto ye nata wo ye kuluka ye kuluka, nate ye nlangu a zanga wameni kwenda. Kansi bwabu miongo mia matadi misimbanga zanga diodio ku ntandu, Nile bu ukulumukanga mu zintadi nate ye ku banda.

Nsi a ntete yi tuviokele yena nkumbu Sudani. Yayinene beni yena ye mbanza a mfumu yena nkumbu Kalutumi (Khartum). Ndambu a nsi yi tumweni i ndambu yafinama ye Nile kaka.

Mu lumbu kia ntete ki twakala mu kumbi twamona mavata mankaka ku simu ye ku simu. Nzo zakala zavindumuka ye nludi mpe miavindumuka kansi mia ntela beni ye mia nsongi.

Vakala tulanga kumbi ku nseko vakala bisi Alabia bivweti binkuti biau bia mpembe ye biabila beni, mboki mpe bandombe, kansi bau ka bavweti au lekwa ko, bampene kaka bakala. Ku ntandu a Uele twayukwa mona bakento balembolo mimywatu, kansi vava i babakala. Bakento bafiuma kaka bamonika, ye bau bavweti nkanda a zinkombo.

Lumbu kia ntete bu kimeni, mboki mu lumbu bitatu bia mvimba ka twamona lekwa nkutu ko kansi mabu ye mabu kaka ye ku lumoso ye ku lubakala. Ye

Zizi 61. Nile uviokilanga nsi a mabu.

nsi yayonsono yalendumuka beni beni, ka twamona kani zimfinda kani miongo, mabu ye mabu kaka. Ku banda a Nile mabu mena nkumbu papilu ye masadulwa kwa bisi Ngipiti mu nsi nkulu mu sonikina nsa-mu miau. Mboki lekwa biankaka bia nsonikina bu biabakulwa, buna biavewa nkumbu papila, i nkumbu yena ntwadi ye nkumbu a mabu mu kingipiti.

Kedika nsi a mpila yoyo! Fisidi nga ka nsi mpe ko ye ka zanga ko. Nlangu wamonika va kati dia mwila kaka veti diata kumbi, nga wena mwamonsono. Mbatu kumbi dikakamene mu mabu va lweka mu diambu diafietama kwa nzila.

Ngandu zazingi zena muna ye zinguvu. Nzau mpe zamonika zazingi, ye mu diambu dia ka zena luve mu vetwa ko, i kuma ka zatina kumbi dieto ko. Nga ngandu zakala mbidi atina kumbi, kadi konso kwamonika ngandu, bamindele mbidi asika. Kansi mu fu-

kisa zazo mu ntini yayi nanga ka bulendakana ko, kadi zazingi zena.

Muntu watonta kota muna mabu wata kimbangi vo: muna i tuku kiakedika kia zimboma. Zazingi-zingi kamona muna ntava yoyo ya mabu yilembolo monika nsukulu nkutu. Mwankaka twamona zinuni. Zazingi zakala ye zazinene ye zazike. Mipasi mu kuzayikisa zo zinkumbu. Lumbu kina twamona ngo a zulu watilumuka ye mbizi a nlangu mu nzala za kulu kwandi. Nanga fulu katomba ku kakwe buluka mu mbizi andi.

Fuku ye mwini, fuku ye mwini kumbi didiatanga. Bu tweka mu manisa lumbu kieto kia ntanu va Nile, buna mabu mpe meka mu mana. Nsi yazangama fioti ye ntoto wamonika. Mavata mpe mabadikidi monika kansi nseke. Kuna twamona kiamvu kiakila beni kia nzila a sengwa kisabukilanga makumbi ma ntoto Nile. Kiena kiakila beni, kadi kumi dia biamvu biayikakana ye biatungwa va makunzi ma matadi matungwa mu nlangu.

Kansi bu tutatamananga mu kulumuka muna, buna mavata maluta ye lutidila mu tungwa lukufi ye nlangu. Twamona mpe ntambi a mbizi a nlangu wayiza nata nlungu andi wawangwa mu madiadia ye kuswa mpila a tubumba. Ka mpasi kwa nguvu mu kosa wa mpila yoyo ko, kansi bwe kasa, yandi ntambi a mbizi? Nti a mvadila nlungu kwankatu mu nsi yayonsono.

Twatula ku vata dia luyalu, nkumbu a vata Malakali. Lokula biole kaka mboki nanguka dika. Kansi

twayenda tala ku zandu. Bisi Alabia bena, kansi bandombe i bisi nsi. Nkumbu a bisi nsi i badinka. Bau i bantu bantela beni, fisidi nga bavioka babo ba yamona mu ntela. Bia ntoko biabingi bia mpila mu mpila basadilanga. Zizi bia babakala fisidi nga bonso biabakento biamonika. Nzuki zau zakala za ntoko zazingi, ye nsinga ye nlunga mia moko ye binyembele bia matu bisadulwanga beni. Nga mvwatu miao ka mialunga mu fuka mpene au ko. Mboki madinga mamananene beni ye macema banata, i maviokele dionso dionga dia kisi Kongo di yamona mu nene.

Badinka bakala mbidi a nwana ye nwana, ye bwabu bena ye bimfumu biabike beni. Ka bena babingi mpe ko. Ntangu yakala yalanga bisi Alabia nsi au, bakala kwamuswanga beni. Vana ntete bisi Alabia babeduswa ntangu ka ntangu, kansi mu diambu dia bakala ye minkele miao kansi bisi nsi madinga kaka, i kuma va zimunina bisi Alabia banunga. Buna babakani makumole ma mafunda ma bisi nsi kinkole ye babateka mu kinanga. Tuka ntangu yina bisi Alabia babelwanga kwa badinka.

Lumingu lwa mvimba ye lumbu kimosi mu kumbi dia nlangu mboki twatula kuna Kalutumi, i mbanza a mfumu mu nsi a Sudani. Buna twamana vioka nseke kula bonso tuka Zingitini nate ye ku Kinshasa. Kuna mwila wankaka waunene ubwanga mu Nile ku lubakala wena nkumbu Nile a ndombe, ye mbanza yena va kati dia mila miamiole. Muna mukundanga kumi ye mafunda matanu ma banzenza ba makanda ma mpila mu mpila, mboki kumi ye mafunda nsa-

mbodia ma bisi nsi. Mboki kuna simu ku lumoso kwenambanza a bisi nsi yena kani nkama a mafunda ma bantu ba kisi Afelika. Nkumbu a mbanza yoyo Omdurman.

Mu Kalutumi mwena nzo zazingi ye zazinene, ye nzila zatoma tungwa ye kunwa minti ku nseko ye ku nseko, bonso bukalinga mu mbanza za mindele. Twa-wa vo: mu ndambu zankaka mwena badinka. Twa-yenda tadi. Twabamona mpe, kansi babana mpila a nkaka. Bamana vwata binkuti biabila bia kisi Alabia ye bakento bau bankaka bamonika mu mvwatu mia ntoko ye mia ntalu beni.

Bangelezo bayalanga nsi kintwadi ye bisi Ngipiti. Ye bau bangelezo bamana tunga nzo za Nzambi zena zazinene beni, ye bisi Alabia bena ye nzo zau za Nzambi zi basambidilanga Alah. Dibundu dia Nzambi dia nsi nkulu diena mpe ye bisi nsi, ye diena mpe ye skulu kiau ku balonganga ye tangisanga nkama sambanu za bana.

Etiopia. Nile a ndombe watuka ku nsi a Abesina — kansi bisi nsi babikanga nsi au nkumbu Etiopia — i nsi yazangama beni ye ya miongo. Mu nsungi a mvula buna mvula zazingi ye za ngolo zipasumukanga, i kuma Nile wowo waneniva beni beni. Kansi nzungi a mvula ka yazingila beni ko. I kuma mu ndambu zankaka mpasi beni mu baka nlangu mu sivu. Muntu wazieta muna mu sivu wasonika bonso bwabu:

Twavunda fioti kaka, kadi twakatwa zieta mu miezi

Zizi 62. *Haile Selassie.*
Kaisali mu Etiopia.

mu fuku mpe. Tatamana, tatamana kaka, tatamana i mwina kwa balembolo zola sala ku manima ye tabula vumunu mu nienge. Kadi mu zingila evo mu vunda i mpila mosi ye mu fwa kwa mpwila a nlangu. Nkenda wau umosi kaka wasongwa kwa weka mu beba, i mbokolo yayi: Tatamana, tatamana kaka, tatamana! Ka nuta umosi mu vunda ko.

Bisi Etiopia i bandombe ye babingi i bapaïen nadede, nga bankaka i ba Mohamedi ye bankaka bena mu dibundu dia Nzambi. Tuka nsi nkulu mu ntangu a zintumwa mwayiza mambu ma Nzambi mu nsi au. Ye mabundu ma Nzambi makala badika mu ntangu yina makidi, kansi fu biankaka bia nkulu ye bia kisi nsi biabundana ye salu kia Nzambi, ye bantu bena nsatu avutuka longwa ye songwa, bonso bwena luzolo lwa Nzambi.

Bena ye ntinu au wa kisi nsi, i ntinu waunene wena nzayilu beni ye ndwenga ye veminanga salu biabio bilenda tomisina nsi andi, bonso lupitalu ye biskulu, mpasi bantu bandi bakala ndwenga. Katumanga mpe mindele mu kunsadisa mu luyalu lwa nsi ye mu nku-bukulu a salu bia mpila mu mpila. Nsamu wau wasa-munwa mu ntinu:

Muntu wavewa salu kia kuluntu mu ndambu a nsi, ye salu kiakala mu zenga mambu ye mu yonzika mpaku. Kansi mbongo za mpaku ka zafiduswa kwa ntinu ko, kansi yandi kibeni wasadila zo. Buna ntinu wantumisa, mpasi kazenga nkanu andi. Nzengolo i yayi: Ngeye u mpaien, mono si yakulemvukila. Simba kikuluntu kiaku ye vutuka, kansi vilula diela ye lekila Yesu Klisto minu.

Ye nkuluntu wowo bu kavutuka, buna wayenda tomba nlongi a mambu ma Nzambi mu kwiza longa bantu bandi, ye yandi kibeni watoma viluka mpe.

Ndambu a nsi yena nkumbu Kafa. Ye mu diambu dia mbutu mia nti misadulwanga mu kubikila ndwinu miateka bakulwa nsadulu mu nsi yoyo, i kuma nti wowo ye mimbutu ye ndwinu mpe biavewa nkumbu yina yamosi ya tuku kiau, i kafe.

Mbizi za nlangu fu kia nzenza zena mu mila mia Etiopia. Kadi mu diambu dia sivu diadila beni diena, i kuma mila miamingi miyuminanga. Ntangu yina nlangu bu weka mu mana, buna mbizi zozo zikotanga mu ntoto ku nsi a nlangu ye muna zikalanga nkievo zafwa mu ngonda zankaka. Nate ye nsungi a mvula nlangu bu wavutuka diaka ye wabodisa

Zizi 63. *Nsi a nkatu ya Nubia.*

ntoto, buna mboki mbizi ntumbu badika vumuna dia-
ka.

Nsi a nkatu. Lukufi ye Kalutumi kwena ntadi
za mpasi mu Nile. Makumbi ma nlangu ka malendi
vioka mo ko, ye mboki mpe Nile wakananana ye wazu-
nga beni. I kuma nzila a sengwa yatungwa yavioka
nsi a nkatu ya Nubia. Mu ndo mosi lenda vioka yo mu
kumbi dia ntoto ye tula kuna Wadi Halafa.

Ye bwabu ngeye Mpanzu kwa beno bole ye nleke
aku mpasi mu toma visa bonso bwenina nsi a nkatu
ya Nubia. Mono mpe kitekele bo zaya ko. I nsi a nie-
nge ye nienge. Ye nienge uvevumunwanga kwa mpe-
ve bonso mafundu-fundu. Ukotanga mwamonsono mu
kalu dia kumbi ye mu meso ye mbombo ye mu nwa
mpe. Mpeve anayokoso beni beni. Mwini a ngolo beni

wena. Kumbi bu diasimpama ye twatonta vayika, buna i ntumbu kota diaka mu diambu dia mpasi a mwini. Mu makalu nela zakuswa ntinta mu diambu dia kututabila mu mwini.

Lumbu kia mvimba twakala vioka nsi a mpila yoyo. Ka dimbu kia moyo nkutu ko. Ka fititi fimosi nkutu ko. Nienge ye nienge kaka, ye mbatu matadi mananene ye miongo kansi ka moyo nkutu ko. Mpeve ndungutila. Ye biobio bitukisanga mbona za nzena za mpupikila. Mu ngiendolo zami zazonsono vava ntoto kiateka mona nlangu miamingi-mingi ka nseke beni ye nzila ko, bonso bu yamona mu nsi a nkatu ya Nubia ko.

Miongo mbatu bonso mu nkati a nlangu miamonika, mbatu binzinga-nzinga biamonika ye nlangu anacemi-cemi. Kansi beto buna twena twazaya vo: i mona meso ma mpupikila kaka. Ka nlangu nkutu ko. Kadi vo banzena bayiza zieta mu nsi yoyo ye babanza vo: i nlangu ye babadika zomina wo, buna i lufwa lwau kaka. Kadi nlangu ka ba wo moni, kansi bakatwa zimbisa nzila ye lembwa zaya vutuka.

Ye mu nsi a nkatu ya mpila yoyo ka mukalanga zinzila ko. Kadi nienge bu uvevumunwanga uyonzama diaka va ntoto. Mbatu wawingi ulenda fuka ye bantu ye bibulu. Buna nzila yalembwa monika nkutu. Kadi buna kala bonso nzila a bansalafu bu yamonika va kianzala, kianzala bu kiamana kombwa, buna nzila a banzalafu yamana lala mpe.

Bantu bazola kwe kiba mu nsi a mpila yoyo ka balendi kwenda kimalu ko. Bafwiti kala ye bibulu

bilenda kubanata. Bulu kimosi kaka kiena kilenda vi-
bidila mu nkibulu a mpila yoyo, i kamela kwandi.
Mu Kalutumi twamona biabingi bia mpila yoyo. Biena
mpe mu nsi zazonsono zikibilanga bantu ye zikondolo
nlangu ye madia.

Kamela. Mu diambu dia bakamela ba twamona
mu ndambu a Kalutumi nzolele mpe bangudila fioti,
bu nzezi vo: mu Kongo ka lumonanga ba mpila yoyo
ko. Kadi kamela i bulu kiakinene kilutidi sadulwanga
mu nata bantu ye bizitu mu nsi zankaka. Kamela
kwaluta sadulwanga mu nsi za nkatu vo mu nsi yika-
langu matiti ma mbi malembolo tonda bulu biankaka,
kadi yandi wawangwa bwangitukulu beni ye lenda vi-
bidila lumbu biabingi mu kondwa kwa nlangu ye kwa
madia. Vo kabakanga madia mankaka ko, buna mpa-
nga ye nsende kadia.

Kenandi nitu yabiza ko. Ntu wena wazioka bonso
ntu a meme, laka kiena kiakila ye malu mpe i nkwa-
nzabala ye maninga, ye va nima andi i nkunki kaka
yikandalele. Ngiendolo andi bondingila bondingila ye
zekakana zekakana. Bu kadiata biodia biandi bia lu-
moso biabirole kavika nangunina vakimosi, mboki bio-
dia biandi bia lubakala vakimosi mpe.

I kuma bu kadiata wena kwandi nengo-nengo bo-
nso kumbi diena va mayo ma mbu, ye bantu bale-
mbolo yukwa nengo-nengo diodio mpasi bamona mu
natwa va nima andi. Mu diambu diodio ye mboki mpe
mu diambu dia mu ntangu a ntama kamela ye ka-
mela kaka kwakala lendo mu viokisa bantu mu nsi

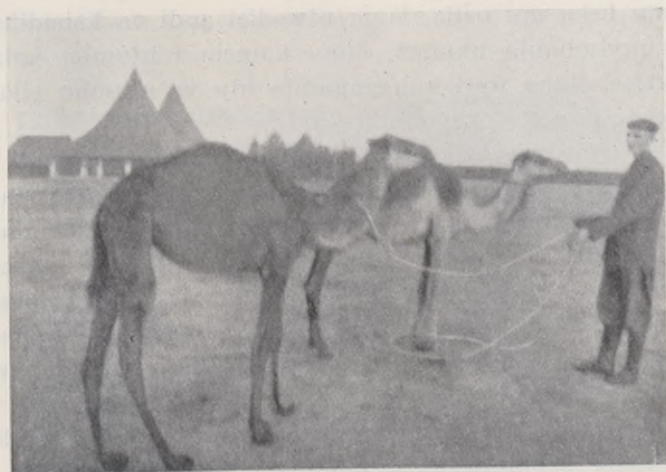
a nkatu, i kuma bisi Alabia babika ko nkumbu a nza-
za a nsi a nkatu.

Biabionsono bia nitu andi bifwanane mu sadulwa
mu nsi za nkatu. Va ntulu vena mbidi a nkobo ye
va biodia biandi ye ku nsi a tambi biandi kwama-
na kuva bonso mfika. Mfika zozo za nkanda a nkobo
i zau kabulamananga ye katelmananga. Mfika zozo
za ku nsi a tambi zikunkebanga malu mu mpasi
zi kamonanga mu ndiatulu yi kadiatilanga mu nie-
nge.

Bantu bu bazola kwe vioki nsi a nkatu ye nkita
miau, buna vakimosi ye minkita bafwiti natisa nzo
zau za ngoto ye madia mau ye nlangu walunga kani
lumingu lwa mvimba. Bu batwika bio kamela, buna
yandi bulama va nsi mu neka bonso vo: ntambudulu
a zitu kiandi, mboki mu telama buna mu neka mpe
katelamana.

Vo kamela kuna twikwa zitu mantela, buna mu
kikada kaka kafwiti twikwa kio mu diambu dia ntela
andi. Kansi mu lwakisa ntwadisi andi va nima vo mantela,
buna yamona vo: kwayina ntu andi, muntu
wadiata va nsingu, mboki kwazangula ntu ye nangu-
na muntu ku nima.

Diambu diankaka dia nzenza diena mpe mu yandi.
Ukalanga mbatu lumbu ia, yandi kanwe nlangu. Ka-
nsi mu ntangu zankaka, vo nlangu mpia, lenda mpe
viokisa nana dia bilumbu. Bila ki kalenda vibidila mu
lembwa nwa nlangu i kiaki vo: mu vumu kiandi
mwasiwa lekwa kikebanga nlangu u kateka nwa. Ye
wowo kavutulanga va laka, mpasi laka diakala mpozi,

Zizi 64. Kamela.

bu kamona lemina. Lenda mpe vika nwa nlangu wawingi va mbuka mosi.

Kamela kuyundukilanga mu mpanga zimenanga mu nsi za nkatu, ye nsende za mpanga ka zilendi lwala mu nwa andi ko, kadi koba biasiwa mviba ye fifini biandi biena ngolo beni. Mbatu bu kena ye dia kwa fiu-ma, lenda kukiyundula mu mazi mena mu nkunki andi ye makotanga mu menga mandi.

Kamela i bulu kiavibidila ye tumama, kansi mwanki vo zitu kina vioka tezo ki kanatinanga, buna yandi i ntumbu bulama kwandi. Vo kabibwa mu diambu diodio, buna yandi mu bulama kasiaminina, nate ye kabadika katulwa lekwa biankaka. Mboki bu keka

mu beba mu nzila, buna ntwadisi andi vo kabadika kunyimbidila nkunga, buna kamela i ntumbu kala kiese. Buna weti kunyengudila ntu ye ntumbu vilakana mpasi yi kamona.

Bu kasimbulu kwa mpwila a nlangu, buna yandi i ntumbu vumbula nsingu ye badika fimba ye vola mavumba, mpasi kazaya yonso ntini yilenda kala nlangu. Buna yandi lenda wa mfuku a nlangu a nseke, ye mfumu andi nkutu kazeyi ku wena ko. Bu kameni wo wa mfuku i ntumbu badika wo kumina. Buna muntu kalendi kunsimba ko. Nga mu ntangu zankaka kena kolo ko.

Ntwadisi andi ukuntwadisilanga mu mpovolo andi kaka evo mu nti u kasongilanga ku bakwenda.

Kuna Asua. Lumbu kia mvimba mu kumbi mu nsi a nkatu mboki mu nkokila twatula ku Nile diaka. Kuna Wadi Halafa twabwana kumbi dia nlangu diakubama mu kwenda ku Ngipiti. Ndo mosi ye fuku mu diata va Nile diaka, mboki twalwaka kuna Asua. Kuna twamona ntungulu a nzenza. I nkaku yatungwa mu nkati a Nile tuka ku simu ye ku simu mu diambu diakakila nlangu, ka widi vioka ku banda. Twayitukwa. Ntungulu a mpila yoyo! Kedika lendo kiena ye bantu.

Ntungulu yamonika ku banda bonso baka kia ntela kia matadi mamanene, ye va nsi vamonika bonso bukutu kala, Nzadi vo yamana katulwa nlangu. Kansi bu twatala ku ntandu, buna nkati a zanga dieka. Vana ntandu va ntungulu yoyo vena vasadila, ye vana

Zizi 65. *Ntungulu yikakilanga nlangu a Nile kuna Asua.*

vena nzila a nsabukila Nile bonso va kiamvu kiakine.

Bila ki batungila nzila yoyo i kiaki: Mu nsungi a mvula kuna Etiopia buna nlangu wabuka beni mu Nile a ndombe, ye mbukila wakala mu ndimba miamionsono mu Ngipiti. Buna mayinza mamonsono makalanga ku nsi a nlangu kani ngonda zole vo zITU. Mu diambu diodio mpe mavata ka matungwa mu mindimba ko, kansi vena vazangama fioti.

Kansi mboki Nile bu wayenda diaka, ye nlangu wakuluka ye katuka va mindimba, buna mpila a ntava yasala va ntoto, ye yau i mbidi abodisa ye butisa ma-

yinza mau. Ntangu yoyo yabukila nlangu, wawingi wayenda ku mbu. Kansi mu diambu dia mu Ngipiti ka mu nokanga mvula nkutu ko, i kuma bena nsatu a lwakisa nlangu a Nile va mayinza manu, Nile bu wamana kwenda mpe. I kuma bamana kubika mpila a balulu bia nlangu bidiatisanga zingombe evo kamela. Mbatu bantu mu moko bazangulanga nlangu va mayinza mau.

Nsi za nkatu zifinangananga beni ye ndimba a Nile ye zilembolo mena matiti nkutu. Vo nlangu kaka buna buta kwakwingi. Mu diambu dia nlangu a Nile ka widi vioka ku mbu kansi sala ye sadulwa mu nsi, i kuma batunga nkama una kuna Asua. Miankaka miatungwa mpe ku ntandu mu nsi a Sudani ye mu Nile a ndombe.

Mu diambu dia nkama miomio basimbanga nlangu a Nile ka widi vioka, mboki balwakisanga wo ku mayinza mau. Kansi ndimba yayo ya ku ntandu a nkama ku nsi a nlangu kaka yeka, ye mavata makala mu ndambu zozo makatwa natwa vana malonde evo vana lutengo lwa miongo. Bwabu pompi biabinene bisadulwanga bidiatuswanga kwa masini ma ngolo ye bitombulanga nlangu wawingi-wingi mu tezo bonso wonso wonso mwila.

Uzeyi vo mu nsi eno ya Kongo mayinza ka mabutanga mu sivu ko. Kansi diodio ka i mu diambu dia mpeve a nsi ko, kansi i mu diambu diakondwa kwa nlangu. Kadi bakunanga mu zintava bazeyi vo: mu sivu mpe mulenda mena madia. I kuma vo nsi eno yakedi yalendumuka, ye lwazaya lwakisa nlangu a

Nzadi ku mayinza meno, nga mu sivu mpe makutu menisa madia.

Bu twafinama ye Asua, buna miongo mpe miamonikanga ku simu ye ku simu, miankaka miatoma finama ye Nile. Miongo mia matadi ma mbwaki miena, ye twamona nwa miamingi i nkololo mu minluka. Mu miankaka mu miau mukundanga bantu, kansi miankaka i ndiamu za ntama. I bantu basokula mio. Kansi va lweka twamona mpe nluka miaminene mietetwa ye ku mbazi ye mu ngudi. I ma bia ntoko biakala. Miomio i mpila mosi ye nzo za biteki bia kisi Ngipiti bia ntama. Asua yibanzulwanga bonso nsaku a ku ntandu a nsi a Ngipiti.

Ngipiti. Ngipiti i nsi a ntama ye bisi Ngipiti bazayakana tuka nsi nkulu mu diambu dia nsamu miamingi. Mu diambu dia nsi yena mpeve a nayo-koso ye mvula kwankatu, i kuma biabingi bia nsi nkulu biakidi, ye bitanga kimbangi mu ntangu yamana vioka. Bazimfumu ye bisi nsi bakala diela mpe mu salu, ye salu biau biabingi biyitukuswanga mindele mu ntangu yayi.

Mu nsi nkulu bakala sambilanga biteki biau biatetwa mu matadi i mama biabinene. Ntangu zankaka basambila bibulu bonso zingombe. Ye batungila teki biau nzo zazinene za ntoko beni beni. Zazingi za mpila yoyo zakidi. Ndambu zamana fwa, kansi ndambu zisidi mpe mu songa bonso bwakala ntungulu zozo za ntama.

Ntungulu mosi yi twayele tala, ye yiviokele buna

zena zankaka mu nene, yabiekwa kwa Amoni. Mu nkama zankaka za mimvu ntungulu yoyo yatungulwa. Bitungwa bia Solomo mu kinlongo kia Yelusalemi bonso ka lekwa ko. Mu kumi ye nlonga nsambanu mwena nkama mosi ye makumatatu ye matumba maia matetwa. Nlonga miamiole mia va kati miviokele mu matumba mamanene. Momo mena makumole ye meta kimosi mu ntela ye kumi dia meta mu zunga, mpila mosi ye nti mia nkamba miaminene-minene. Ye vana ntandu vatungwa nludi. Twidi tala, twidi tala, mboki buna twena vo: Kedika ma mbafu ma mpila yoyo.

Ntungulu zankaka zimwenanga bisi ntangu yayi ngitukulu beni ye nsikulu i ntungulu zibikwanga pilamida. Kilutidi mu nene kiena nkama zole ye makumole ye meta nsambodia mu la ye tezo kimosi mu sadila. Ntela yena nkama mosi ye makumatatu ye meta nsambodia, i mpila mosi ye nkati a mongo a nda. Bibaka bia ku mbazi biakala nalengwa-lengwa ye biacema bonso pelwa.

Ntungulu zozo zeka mafunda ma tanu ma mimvu. Ntoko za ku mbazi zamana fuka, kansi nene kumonikanga. Mu makumole ma mimvu pilamida kina kiakinene kiatungwa, ye batunga kio balunga nkama a mafunda ma bisadi. Ngonda zitatū bavinguswa, ngonda zitatū bavinguswa.

Lukufi ye pilamida kina kiakinene kwena lekwa kiankaka kilembolo kisumunu kiandi va ntoto wawansono. I kifwani kia nkosi kialambalala, kansi ntu andi i ntu a nkento. Kiokio kibikwanga Sifinkisi

Zizi 66. Sifinkisi ye pilamida ku nima.

(Sfinx). Kiatetwa kia mvimba mu tadi dia mongo ye kiena ntela a ndandanda bonso yongi dia nzo a Nzambi. Bisi Ngipiti bazaya teta matadi.

Pilamida biatungwa mu diambu diadiamisina zimfumu i ba Falao. I diau nzila zena mu ngudi ye bivinga. Kansi ba Falao bankaka bakikubikila mpe ndiamu mu kati dia mongo. Ka ntama andi ko ndiamu a mpila yoyo yabakulwa. Nluka wamonika i nkati a vinga biankaka biabinene, ye biakubukwa ntinta za ntoko va bibaka.

Nkela yayinene yakala muna, yafukwa kwa wola, ye mu ngudi a nkela mwakala nkela ankaka ya wola, ye mu nkela a wola kaka mwakala mvumbi. Ye mu diambu dia bilongo biazaya sadila bisi Ngipiti mu kusila zimvumbi ka zidi hola, i buna mvumbi a ntinu

yakidi. Nga mafunda matatu ma mimvu mieka yandi mu nkela yoyo. Lekwa biabingi bia wola ye bia palata biakala yandi mu ndiamu, biavangwa bia ntoko beni ye bieti songa kimbangi vo: mu ntangu yina mwazaya bisi Ngipiti mu sala wola ye palata mpila mosi ye buzeyi mindele mu ntangu yayi.

Kailo i mbanza a mfumu. Mbanza yena yayinene, ye bisi mbanza batuka mu makanda ma mpila mu mpila ma bantu. Bakanda dia nsi nkulu i bafela ye bakopita. Bafela ka bena babingi mu mbanza ko. Bau basadilanga ntoto ye kunanga mbongo za mardia. Bayudayo bena mpe ye bisi Alabia ye bisi Sudani ye bisi Eulopa. Buna biena kani kiazia kia mvimba mu ntalu. I kuma Kailo i mbanza yayinene mu Afelika diadionsono.

Bisi Ngipiti bateka sambila biteki biau bia matadi ye ngombe za nlongo, kansi mu ntangu a zintumwa babadika tambula mambu ma Nzambi ye nsamu a mbote. Mabundu mamingi makala mamanene ye ma lendo, ye nlongi miakala ndwenga ye zayu beni. Kansi mu diambu dia mpaka zakala yau mu diambu dia malongi mau mankaka, i kuma balebangana ye lembwa siana ye siamasana, ye buna binwani bia Mohamedi bu biayiza kubanwanisa, bunaabela ye mboki bakomunwa mu tambula malongi ma banzenza. Mu diambu diodio mabundu ma ntangu yina mafukuswa.

Bakopita kaka batatamana mu minu kiau. Mu nkama zankaka za mimvu bakala kwamuswanga mu diambu dia minu kiau, kansi basiana, Bavuminanga beni

Zizi 67. Kailo.

Bibila ye babingi bena bazeyi tanga mu ntu tuka mba-dukulu a nsamu a mbote wasonika Matai nate ye nsukulu a nsamu a mbote wasonika Yoane.

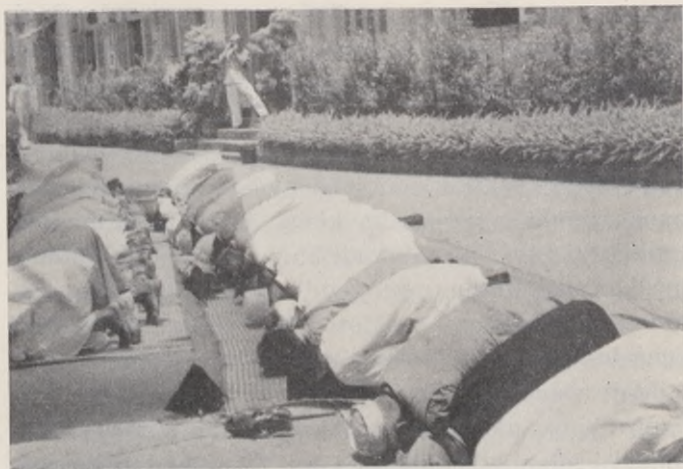
Bwabu ba Mohamedi bena lendo beni mu nsi yayonsono. Bena ye nzo zazingi zi basambilanga Alah ye biskulu biabingi mpe. Kansi mu Kailo mwena skulu kiau kiakinene kilongulwanga bantu mamingi ma mpila mu mpila, kansi ma balutidi longwa i mambu ma Kolani. Kolani i nkumbu a nkanda wasoka nku-

luntu au watukisa malongi momo, ye ubanzulwanga vo i mambu ma Nzambi.

Isalami. Ngieka mu manisa nkanda ami mu nzietolo ami kuna Ngipiti. Kansi mu diambu dia yamana sonika mafiumu mu bisa Alabia ye ba Mohamedi, i kuma nzolele vana mbangudulu mu momo. Beno mu Kongo lulenda teza vo, mamole i mpila mosi, kadi bisi Alabia buna bena i ba Mohamedi. Nga ba Mohamedi balenda monika mu bantu bankaka mpe.

Nkumbu a malongi ma ba Mohamedi i Isalami, mbangudulu ntumumunu. Muntu watukisa mo nkumbu andi Mohamedi. Yandi wabutuka mvu a 570 mu mbanza Meka mu nsi a Alabia. Mvu miafiuma kaka mboki kafwilwa s'andi ye mbuta andi. Wakibakila bia mvukila biandi mu salu kiavunga mamene. Bu kama na yunduka, buna watambula salu kwa nkento a mvwama, i nkiti, mu kala kapita mu natisa nkita miandi, ye bu kalunga mvu 25, buna nkento wankwela. Nkento, nkumbu andi Kadidya, wakala siamu beni kwa toko diandi ye wambutila bana 6. Kansi bu kama na fwa, mboki toko diakwela nganda, ye bakento bandi balunga ntalu 14.

Bisi nsi yoyo mu ntangu yina bakala bapaien ye bakala sambilanga biteki biau. Kansi bayudayo mpe bamana natuka kuna Alabia, ye ba Klisto mpe bakala kuna ye mabundu ma Nzambi. Kansi mu ntangu yina mabundu ka masiama beni mu minu ko. Baluta yindula ye vovila mabanza ma bau kibeni mu malongi

Zizi 68. *Bantu beti sambila Alah.*

ma Bibila, kansi nkadulu au yakala bonso-bonso, ye mbatu-mbatuabelasana ye nwanasana.

Mohamedi wakala sambilanga biteki mu mbadukulu, kansi walonguka mpe mamingi kwa bayudayo ye kwa ba Klisto mu Bibila ye mu Nzambi Mpungu. Buna wabadika sambila ye mina nsoki. Beni katatama-na fisidi nga fuku dia mvimba. Kansi nitu andi ka yasiana beni ko. Mbatu kabwa, ye mafulu-fulu mavayika mu nwa andi, ye buna mu diambu dialebakana kwandi kawa bonso ningu mu matu mandi.

Mu ntangu yina kabadika kukibikula mbikudi, ye wata vo: mu mbwilu zandi zozo katambula minsamu kwa Alah, mbangudulu Nzambi. Mabanza mandi momo kateza mo vo: i mambu ma Nzambi ye kasonisa

mo, ye mu nzila yoyo mwabakama nsamu miamingi. Bu miayonzama mu nkanda mosi, buna nkanda weka waunene ye wavewa nkumbu Kolani, mbangudulu ntangulu.

Mu nkanda wowo mwena kunku (kapu) biabingi buna biena 114. Mankaka masonama i mama: Ka kwenani nzambi a nkaka ko kansi Alah, ye Mohamedi i mbikudi andi. Mu mbikudi buna miena yandi Mohamedi i wazimunina, ye yandi viokele miamionsono mu nene. Ye Adami ye Mose ye Davidi ye Yesu buna bena babake, yandi Mohamedi kaka waunene.

Alah wamana fidisa nkama ye nkanda nia kwa bantu, kansi nkama a mvimba yamana zimbala. Miia misidi i miami: Nkanda a kumi dia mina wafiduswa kwa Mose, ye Minkunga mifiduswa kwa Davidi, ye Nsamu a mbote wafiduswa kwa Yesu, ye Kolani wafiduswa kwa Mohamedi. I mu diambu dia mina ntatu mia ntete miamana vilulwa kwa bantu, i kuma Alah wafidisa wa nia i Kolani kwa Mohamedi. I diau wowo i wazimunina, ye ubangulanga luzolo lwa Nzmbi lwazimunina.

Mu mfulukulu a bafwa, bantu bu bamana kongudulwa, buna babonsono si basabuka benga, i mbungulu, va kiamvu kiatungwa vana ntandu. Kiamvu kina kilutidi lusuki mu fietama ye viokele sabala mu kala meno. Bankwa minu bana toma sabuka ye kota mu Paladiso, ye kuna si bayangudukwa ye bakento babingi ye madia mamingi-mingi ma luvu, kansi bakondolo minu bana sotuka mu mbungulu. Momo masonama mu Kolani.

Mu mbadukulu yandi Mohamedi wazola kundana ye bayudayo ye ba Klisto bakala mu nsi andi, kansi bu balembana mu kuntambudila bonso mbikudi a kedika, buna mboki kabadika tomba nlonguki mia yandi kibeni. Kansi kabaka miamingi ko. Mu mvu ntatu kumi ye bantu baia kaka bantambula bonso mbikudi. Nate ye muntu wabikwa nkumbu Omeli wabundana yau, mboki banieka. Kansi babadika mpe nwanisa bisi nsi ye vonda bantu ye kubabedisa mu mbanza ka mbanza.

Mu diambu dia wabalonga vo: bafwa mu mvita zandi bakota kaka mu Paladiso, ye balembolo fwa mu mvita bakabana biabionsono bi balenda tana, i kuma habingi babundana yau, kadi batomba mbongo ye kimwama. Wasikidikisa vo: buna bena babeduswa, babakala vo bazola kuntambula bonso mbikudi si bakutwa, nga bavondwa kaka, ye bakento ye bana bakala nanga mia bababedisa. Bwasonama vo: yandi Mohamedi kumi ye vwa dia zimvita kanwanisa.

Mvu mia fiuma kaka ye nsi andi yayonsono yamana lemvuka kwa yandi Mohamedi. Mboki kabadika bedisa nsi zazonsono za kimfini. Balemvula nsi a Kana ye Mesopotamia ye Damasko ye mboki Pelesia ye Ngipiti ye ndambu zazonsono za Afelika dia node. Mu nsi zozo mwasolwa bakuluntu mu babana bamana tambudila vo: Mohamedi i mbikudi, ye mu bau mpe mwasolwa binwani. Bau bayika bakuluntu ye bazimfumu ye baminkiti. Kansi balembolo kuntambula bayika babumputu ye bisadi, ye bakatwa futa mpaku kwa bamfumu. Nkwamusu zankaka zakala zazingi,

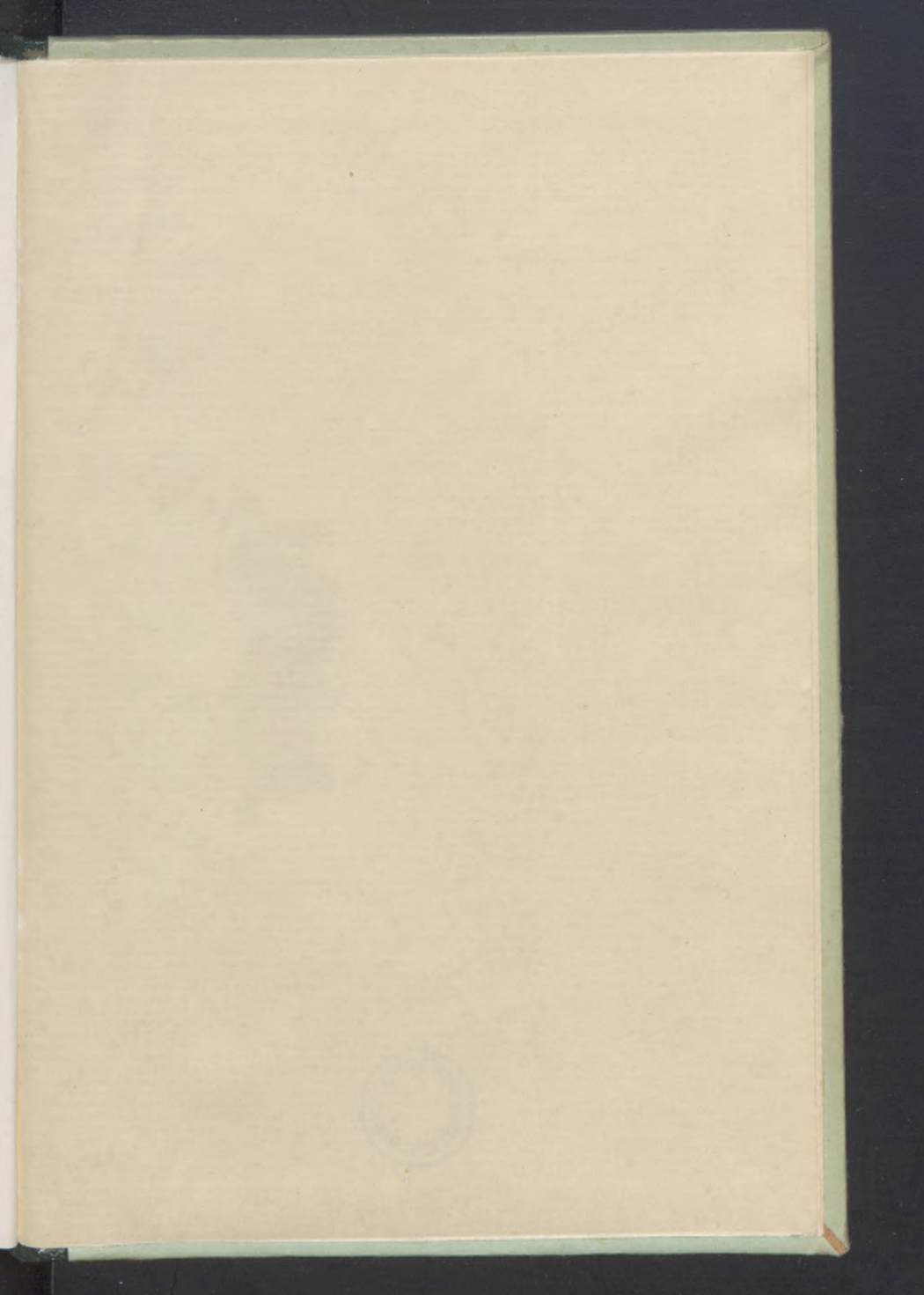

nate ye babingi bakatwa sola kani mu tambula kaka minu kia bakuluntu kani mu fwa.

Kansi nkabunu ye kitantu biakala mpe ye babana banlekila minu. Bakuluntu babelasana ye bavondasana. Ye nzila zau zalekikisa bantu minu mu malongi mau zakala mu kubanwanina ye kubakwamisa. Ntangu yayi ka bena lendo mu luyalu bonso mu ntangu zamana vioka ko, kansi batatamana mu tunta bantu ku malongi mau, ye babingi batambulanga mo. Ye mu diambu dia bakukiyananga ye banzanga vo malongi mau maviokele malongi ma Bibila, i diau bena mbalu beni ye ka bazolele tambula mambu ma Nzambi nkutu ko.

Mankaka mamingi mena mu bau, kansi kilendi sonika mamonsono ko. Ma nsonekene, nsonekene mo ye nkanda wau wa mvimba mu diambu dia nzeyi vo: ngeye wena mbidi azola zaya ye tomene keba ye bambuka moyo mu mamonsono ma utanganga. Ye buna bu wamana tanga nkanda aku wau, buna si wazaya mpe mankaka mu nsi yiviokilanga Nile ye mu bisi nsi yoyo.

Melembe maku kwa mono mundele aku — — —

GÖTEBORGS UNIVERSITETS BIBLIOTEK

1001877779

